

137

ΠΡΟΣ ΔΙΑΔΟΣΙΝ ΩΦΕΛΙΜΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ
ΙΔΡΥΘΕΙΣ Τ.Ω. 1899 ΥΠΟ Δ. ΒΙΚΕΛΑ

40

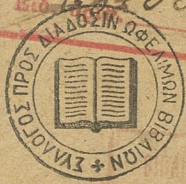
40

ΑΝΘΙΜΟΥ Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ

ΤΟ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΝ

ΘΕΑΤΡΟΝ ΤΩΝ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ
ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ
Γεν. αρθ. 137
Κατηγορία
Ειδ. αρθ. 3,13

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ
ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ
Γεν. αρθ.
Κατηγορία
Ειδ. αρθ.

3,13

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΠΩΛΗΣΙΣ
ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΙΩΑΝΝΟΥ Ν. ΣΙΔΕΡΗ

ΔΡΑΧ. 4.80

ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΠΡΟΣ ΔΙΑΔΟΣΙΝ ΩΦΕΛΙΜΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ

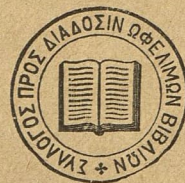
ΙΔΡΥΘΕΙΣ ΤΩ 1899 ΥΠΟ Δ. ΒΙΚΕΛΑ

40

40

ΑΝΘΙΜΟΥ Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ

ΤΟ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΝ
ΘΕΑΤΡΟΝ ΤΩΝ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΠΩΛΗΣΙΣ

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΙΩΑΝΝΟΥ Ν. ΣΙΔΕΡΗ

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΔΙΔΑΣΚΑΛΕΙΟΥ ΠΑΡΑΚΛΕΙΟΥ

Αριθ. αἰθ.

137

Κατῆν.

Γ. Α. Ε. Ο. Δ. Α.

ΤΟ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΝ ΘΕΑΤΡΟΝ ΤΩΝ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ

I

Τὸ ἀρχαῖον ἑλληνικὸν θέατρον ἀποτελοῦσε μέρος τῶν θρησκευτικῶν ἐκδηλώσεων. Ἡ λατρεία τῶν θεῶν περιεῖχε πολλὰ δραματικὰ στοιχεῖα, διότι οἱ Ἕλληνες ἐφηντάζοντο ὅτι οἱ θεοὶ σκέπτονται καὶ ἐνεργοῦν καὶ πάσχουν καθὼς οἱ ἄνθρωποι. Εἰς τὴν Σάμον ἐγένετο μιμητικὴ παράστασις τῶν γάμων τοῦ Διὸς καὶ τῆς Ἥρας κατὰ τὴν ἐπισημοτάτην ἑορτὴν τῆς πολιούχου θεᾶς. Εἰς τοὺς Δελφοὺς παιδὶ καταγόμενον ἀπὸ ἐπίσημον οἰκογένειαν ἐμιμεῖτο τὴν μάχην τοῦ Ἀπόλλωνος πρὸς τὸν δράκοντα, ἔπειτα δὲ τὴν φυγὴν καὶ τὴν κάθαρσιν τοῦ θεοῦ. Εἰς δὲ τὰ ἑλευσίνια μυστήρια ἱερεῖς καὶ ἱέρειαι ἀπεμιμοῦντο καθὼς εἰς θέατρον τὰ εἰς τὴν Δήμητραν καὶ Περσεφόνην ἀναφερόμενα γεγονότα. Ὁ θεὸς ὄμως, τοῦ ὁποίου ἡ λατρεία περιεῖχε πολὺ περισσότερα στοιχεῖα κατάλληλα γὰρ μιμητικὰ παραστάσεις, ἦτο ὁ Διόνυσος, ὁ θεὸς τοῦ οἴνου, τῆς εὐθυμίας καὶ τῶν δραματικῶν περιπετειῶν. Εἰς τὰς Ἀθήνας τὴν ἑορτὴν τῶν Ἀνθεστηρίων ἢ σύζυγος τοῦ ἄρχοντος τοῦ λεγομένου βασιλέως ὀνομαζομένη καὶ αὐτὴ βασίλισσα ἐμνηστεύετο μὲ ἱεροπρεπῆ τελετὴν εἰς θρησκευτικὴν παράστασιν μὲ τὸν ὑποκρινόμενον τὸ πρόσωπον τοῦ Διονύσου. Εἰς δὲ τὴν Βοιωτίαν κατὰ τὴν ἑορτὴν τῶν Ἀγριωνίων ὑπετίθετο ὅτι ὁ Διόνυσος ἔφευγε ἔξω ἀπὸ τὰ σύνορα τῆς χώρας, ὅσοι δὲ μετεῖχαν εἰς τὴν θρησκευτικὴν τελετὴν ἔτρεχαν εἰς τὰ ὄρη

πρὸς ἀναζήτησίν του. Κατὰ τὴν ἰδίαν ἑορτὴν ἱερεὺς ὑποκρινόμενος δαίμονα ἀντίπαλον καὶ πολέμιον τοῦ Διονύσου κατεδίωκε μὲ πέλεκυν εἰς τὰ χεῖρα παρθένον σπάλισμένην ὡς νύμφην ἀπὸ ἐκείνας ποῦ ἀποτελοῦσαν τὸν βακχικὸν θάσον. Γενικῶς δὲ ἡ λατρεία τοῦ Διονύσου πρὸ πάντων παρεῖχε ὅλα τὰ στοιχεῖα ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα ἦσαν κατάλληλα νὰ συντελέσουν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ δράματος καὶ ἰδίως τῆς τραγωδίας. Ἡ πλουσία μυθολογία ποῦ ἀνεπτύχθη περὶ τὸ ὄνομά του, ὁ τρόπος τῆς γεννήσεώς του, ἡ πίστις ὅτι ὁ θεὸς πάσχει, καταδιώκεται καὶ φονεύεται ἀπὸ τοὺς ἐχθροὺς του ἢ ὅτι φεύγει καὶ σώζεται, ἔπειτα δὲ καὶ φονεούμενος πάλιν ἀναγεννᾶται καὶ ἐπανερχόμενος φονεύει τοὺς ἀντιπάλους καὶ βασιλεύει, ὅλ' αὐτὰ τὰ δυσάρεστα καὶ εὐχάριστα περιστατικὰ τῆς ζωῆς τοῦ θεοῦ ἐσυγκινοῦσαν πάρα πολὺ τοὺς ἀρχαίους, οἱ ὁποῖοι τρόπον τινὰ συνέπασχαν καὶ συνέχαιραν μαζὶ του¹.

Τοιοτοτρόπως λοιπὸν ἀπὸ τὰς μιμητικὰς αὐτὰς τελετὰς τῆς διονυσιακῆς λατρείας ἐγεννήθη ἡ τεχνικὴ παράστασις τοῦ δράματος. Διὰ τοῦτο ἀκριβῶς τὰ δράματα δὲν ἐπαριστάνοντο κάθε ἡμέραν οὔτε εἰς κάθε περίστασιν, ἀλλὰ μόνον κατὰ τὰς ἑορτὰς τοῦ Διονύσου, τὰ Λήναια καὶ τὰ μικρὰ καὶ μεγάλα Διονύσια, κατὰ δὲ τὴν παράστασιν τὴν τιμητικὴν θέσιν εἰς τὸ μέσον τῆς πρώτης σειρᾶς τῶν καθισμάτων τοῦ Διονυσιακοῦ θεάτρου εἶχε ὁ ἱερεὺς Διονύσου τοῦ Ἐλευθερέως. Καὶ προσέλαβε μὲν ἀργότερα τὸ θέατρον χαραχτήρα γενικώτερον, διότι ἐπαριστάνοντο ἐπὶ τῆς σκηνῆς ὄχι μόνον αἱ πράξεις καὶ περιπέτειαι τοῦ Διονύσου, ἀλλὰ καὶ ἡρώων καὶ κοινῶν ἀνθρώπων, οὐδέποτε ὅμως ἔπαυσε νὰ ὑπάρχη ὁ θρησκευτικὸς χαραχτήρ του. Ἡ ἑλληνικὴ τραγωδία κατέστη ζωηρὰ εἰκόνα τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου, ἡ

¹ Μύλλ. 2,26

ὁποῖα συνταράσσεται ἀπὸ πάθη καὶ τὰς ἐπιταγὰς τῆς σκληρᾶς τύχης, καίτοι δὲ ἀναπαριστάνει πιστῶς καὶ ἀκριβῶς τὰς πράξεις τῶν ἀνθρώπων, ἀνυψώνεται πολὺ παραπάνω ἀπὸ τὴν κοινήν ζωὴν καὶ προσλαμβάνει θαυμάσιον ἰδανικὸν τύπον.

Εἰς τὰς Ἀθήνας αἱ νέαι τραγωδίαί πάντοτε ἐπαριστάνοντο κατὰ τὰς μεγάλας θρησκευτικὰς ἑορτὰς τῶν Ληναίων καὶ τῶν μεγάλων Διονυσίων, ὁ δὲ λαὸς ποῦ ἐπήγαινε εἰς τὸ θέατρον ἀπὸ τὴν ἀνατολὴν τοῦ ἡλίου καὶ ἔμενε ἐκεῖ σχεδὸν ἕως τὸ βράδυ, διότι ἐπαριστάνοντο κατὰ σειρὰν τέσσερα δράματα, καὶ ἔκαμνε θρησκευτικὸν καθήκον καὶ ἐδιδάσκετο τὰς μεγάλας ἐκείνας ἠθικὰς ἀληθείας, τὰς ὁποίας ἐγεννοῦσε ὁ φιλοσοφικὸς νοῦς τῶν μεγάλων ποιητῶν ποῦ εἶχαν ἀνυψώσει εἰς τελειότητα ἀνυπέβλητον τὴν ἀρχαίαν τραγωδίαν. Τὸ θέατρον ἦτο σχολεῖον σωστόν. Ἐκεῖ ἐκαλλιεργοῦντο καὶ ἀνεπτύσσοντο εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ θεατοῦ ὅλα τὰ εὐγενῆ συναισθήματα ποῦ κάμνουν τὸν ἄνθρωπον ὁποῖος πρέπει νὰ εἶναι, τὸ συναίσθημα τῆς θρησκείας, τῆς ἀγνότητος, τῆς φιλοστοργίας, τῆς φιλοπατρίας, τοῦ ἀγαθοῦ καὶ κοντὰ εἰς ὅλ' αὐτὰ τὸ συναίσθημα τοῦ καλοῦ. Ἐκεῖ ἐδιδάσκετο ὁ ἑλληνικὸς λαὸς ἀπὸ τὸν Προμηθεά δεσμώτην τοῦ Αἰσχύλου τὴν πάλην τοῦ ἀναπτυχθέντος νοῦ τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως ἐναντίον τῆς θεοκρατικῆς συνειδήσεως, τὴν πάλην τοῦ ἥρωικοῦ καὶ μεγαλόφρονος Προμηθεῶς ἐναντίον τῆς ἀδίκου, ζηλοτύπου καὶ σκληρᾶς τυραννίας τοῦ Διός, ἀπὸ δὲ τὸν Προμηθεά λυόμενον τοῦ ἰδίου ποιητοῦ τὴν ἀπαλλαγὴν αὐτοῦ ἀπὸ τὰς χειροπέδας τῆς θεοκρατίας. Ἐκεῖ ἐδιδάσκετο ἀπὸ τὸν Οἰδίποδα τύραννον τοῦ Σοφοκλέους ὅτι ὁ θεὸς τιμωρεῖ πολὺ σκληρὰ τὰ βδελυρὰ ἀνοσιουργήματα τῶν ἀνθρώπων, ἀπὸ δὲ τὴν Ἀντιγόνην τοῦ ἰδίου ἐκτὸς τοῦ τρυφεροῦ συναισθήματος τῆς ἀδελφικῆς στοργῆς καὶ ὅτι οἱ θεοὶ νόμοι εἶναι πολὺ ἀνώτεροι ἀπὸ τοὺς ἀνθρωπίλους καὶ ἐπομένως ὁ ἄν-

θρωπος δταν βλέπη αὐτοὺς νὰ συγκρούωνται ὀφείλει χωρὶς κανένα δισταγμὸν νὰ πείθεται εἰς τοὺς πρώτους καὶ ἂν ἀκόμη κινδυνεύη νὰ χάσῃ τὴν ζωὴν του. Ἴδου μὲ πόσῃ μεγαλοφροσύνην, πίστιν καὶ εὐστάθειαν ἀποκρίνεται ἡ Ἀντιγόνη εἰς τὸν βασιλέα Κρέοντα δικαιολογοῦσα τὴν ἀπειθειάν της εἰς τὰς διαταγὰς του. «Δὲν ἄκουσα τὰ προστάγματά σου, διότι δὲν ἦτο ὁ Θεὸς ποὺ τὰ ἐκήρυξε. Ὁ Θεὸς ὤρισε ἄλλους νόμους εἰς τοὺς ἀνθρώπους, οὔτε ἐνόμιζα ἐγὼ ὅτι αἱ ἰδικαὶ σου διαταγαὶ ἔχουν τόσῃ δύναμιν καὶ τόσον κύρος, ὥστε νὰ ἡμπορῆ ὁ θνητὸς ἄνθρωπος χάριν αὐτῶν νὰ παραβαίη τοὺς ἀγράφους καὶ ἀλανθίστους νόμους τοῦ Θεοῦ. Διότι αὐτοὶ δὲν εἶναι χθεσῖνοι καὶ προχθεσῖνοι, ἀλλὰ αἰώνιοι καὶ κανένας δὲν ἤξεύρει ἀποπότε ἐφάνησαν. Οὔτε ἦτο δυνατὸν ἐγὼ ἀπὸ φόβον γιὰ τὰς ἰδικὰς σου ἀπειλὰς νὰ τοὺς παραβῶ καὶ νὰ τιμωρηθῶ ἀπὸ τὸν Θεόν¹». Ἐκεῖ τέλος ἐδιδάσκετο ἀπὸ τὴν Μήδειαν τοῦ Εὐριπίδου ὅτι ὁ ἄνθρωπος μερικὲς φορὲς τυφλώνεται τόσον πολὺ ἀπὸ τὸ μανιῶδες πάθος τῆς ἀγρίας ἐκδικήσεως, ὥστε δὲν διστάζει ν' ἀρνηθῆ καὶ νὰ πνίξῃ τὸ ἱερώτατον ἀπ' ὅλα τὰ συναισθήματα, τὴν στοργὴν, καὶ νὰ σφάξῃ τὰ τέκνα του. Τὴν ἀλήθειαν δὲ αὐτὴν διέτύπωσεν ὁ ποιητὴς εἰς τοὺς ἐξῆς δύο ὑπερόχους καὶ παροιμιώδεις στίχους τοῦ ἀμιμήτου δράματος

καὶ μανθάνω μὲν οἷα δρᾶν μέλλω κακά,
θυμὸς δὲ κρείσσων τῶν ἐμῶν βουλευμάτων².

Καὶ μήπως μόνον εἰς τὴν παράστασιν τῶν τραγωδιῶν ἐγένετο τοῦτο; Καὶ αὐτὴ ἡ κωμωδία μ' ὄλον τὸν φαινομενικὸν γελοῖον χαραχτήρα εἶχε τὸν ὑψηλὸν σκοπὸν τῆς ἠθικῆς διδασκαλίας.

1 στίχ. 450 κέξ.

2 στίχ. 1078

2

Δυστυχῶς ὅμως τὸ σοβαρὸν καὶ ἠθικὸν τοῦτο δράμα τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος εἶχε παρακμάσει κατὰ τοὺς χρόνους τῆς κυριαρχίας τῶν Ῥωμαίων. Ὅπως ἐγέρασε ὁ νοῦς τῶν Ἑλλήνων καὶ δὲν ἡμποροῦσε πλέον νὰ γεννήσῃ ποιητὰς καθὼς τὸν Αἰσχύλον, Σοφοκλῆν καὶ Εὐριπίδην, Ἀριστοφάνην καὶ Μένανδρον, ἔτσι ἐγέρασαν εἰς τὴν ψυχὴν τους καὶ τὰ ὑψηλὰ συναισθήματα τοῦ ἀγαθοῦ καὶ καλοῦ. Τὸ ἐλαφρὸν θέατρον τῆς Ῥωμαϊκῆς παντομίμας, τὸ ἱπποδρόμιον καὶ τὰ κοινὰ ὄψεῖα, ἴδια μὲ τὰ σημερινὰ καφωδεῖα, μὲ τὰ χυδαῖα θεάματα καὶ τὰς χυδαιοτέρας ἀπολαύσεις τους εἶχαν παραγκωνίσει τὸ σοβαρὸν θέατρον, οἱ δὲ δουλεύοντες εἰς τοὺς Ῥωμαίους Ἑλληνες εὐρισκόμενοι καὶ εἰς ἠθικὴν παρακμὴν αἰσθάνοντο πολὺ περισσοτέραν εὐχαρίστησιν ἀπὸ τὸ νέον θέατρον παρά ἀπὸ τὸ παλαιόν¹.

Τὸ τελευταῖον θανάσιμον χτύπημα ἐναντίον τοῦ ἀρχαίου ἐλληνικοῦ θεάτρου κατέφερε ὁ χριστιανισμὸς ὅχι βέβαια ἀπὸ ἀπλήν ἰδιοτροπίαν οὔτε ἀπὸ ἔλλειψιν συναισθήσεως τοῦ καλοῦ, ἀλλὰ γιὰ λόγους ψυχολογικοὺς καὶ θρησκευτικοὺς. Οἱ χριστιανοὶ ἕως ὅτου θριαμβεύσῃ καὶ κυριαρχήσῃ ἡ πίστις τους ὑπέφεραν εἰς τὸ μακρὸν διάστημα τριῶν αἰώνων σκληρὰ καὶ ἀπάνθρωπα μαρτύρια ἀπὸ τοὺς εἰδωλολάτραις. Οἱ διωγμοὶ τοῦ Νέρωνος, ὅτε οἱ χριστιανοὶ ἐτυλίγοντο εἰς δέρματα ζώων καὶ ἐρρίχοντο εἰς τὰ ἀμφιθέατρα γιὰ νὰ κατασπαραχθοῦν ἀπὸ τὰ πειναλέα θηρία ἢ ἀλείφοντο μὲ πίσσαν, ρητίνην καὶ ἄλλας εὐφλέκτους ὕλας καὶ κρεμασμένοι εἰς ὑψηλοὺς κοντοὺς καὶ ἀναμμένοι ἐφώτιζαν ὡς φανάρια εἰς νυχτερινὰς ἐορτὰς, καὶ οἱ κατόπιν ἐννέα διωγμοί,

1 Κρουμβ. 2,480

κατὰ τοὺς ὁποίους μὲ πῦρ καὶ σίδηρον καὶ παντὸς εἶδους βασιανιστήρια ὑπέστησαν τὸν σκληρὸν θάνατον ἑκατοντάδες χιλιάδων χριστιανοί, εἶχαν ἀνοίξει πολὺ μεγάλο καὶ ἀγεφύρωτο χάσμα μεταξύ εἰδωλολατρῶν καὶ χριστιανῶν. Ἐφάμιλλος πρὸς τὴν σκληρότητα τῶν μαρτυριῶν τούτων ἀνεδείχθη καὶ ἡ σκληρότης τῶν ἐμπαιγμῶν καὶ σκωμμάτων. Οἱ χριστιανοὶ ἔβλεπαν μὲ πολλὴν λύπην νὰ ἐμπαίζωνται ἀπὸ τοὺς ἐθνικοὺς τὰ ἱερώτερα τῆς πίστεώς τους μυστήρια. Εἰς τὴν σκηνὴν τοῦ θεάτρου ἐπαριστάνοντο πρὸς χλευασμὸν καὶ ἐμπαιγμὸν τὸ βάπτισμα καὶ ἡ εὐχαριστία, πρὸς τούτους δὲ οἱ ἠθοποιοὶ ὑποκρινόμενοι τοὺς χριστιανοὺς μάρτυρας, οἱ ὅποιοι ἐγδέρνοντο ζωντανοί, ἐθεάτριζαν τὰ βάσανά τους μὲ ἀπαισίας κραυγὰς. Λοιπὸν δὲν εἶναι καθόλου παράδοξον ὅτι ἀπὸ τὰς ἀρχὰς τοῦ 4ου αἰῶνος, ὅτε ὁ χριστιανισμὸς διὰ τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου ἐπεκράτησε ὡς ἐπίσημος θρησκεία τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους, ἡ χριστιανικὴ ἐκκλησία ἐκδικουμένη γιὰ τὰ μαρτύρια καὶ τοὺς ἐξευτελισμοὺς τῶν περασμένων χρόνων ἐκήρυξε ἄσπονδον πόλεμον ἐναντίον τοῦ ἐθνισμοῦ. Καὶ ἐντεῦθεν ἀρχίζει ἡ καταστροφή τῶν ἔργων τῆς τέχνης, τὰ ὅποια ἐσυνδέοντο πρὸς τὴν εἰδωλολατρείαν. Εἶναι λυπηρὸν βέβαια ὅτι κατεστράφησαν πάμπολλα ἀριστουργήματα τῆς τέχνης, ἀλλ' ὁ γνωρίζων τὰ βαθέα ψυχολογικὰ ἐλατήρια, τὰ ὅποια ἐπαραινοῦσαν εἰς τὸ ἔργον τοῦτο τοὺς χριστιανούς, δὲν θὰ διστάσῃ νὰ τοὺς δικαιολογήσῃ ἢ τοῦλάχιστον νὰ τοὺς κρίνῃ πολὺ ἐπιεικῶς. Εἶναι δὲ πολὺ φυσικὸν ὅτι ὁ πόλεμος τῆς ἐξοντώσεως ἐκηρύχθη γιὰ τοὺς ἰδίους λόγους καὶ ἐναντίον τοῦ θεάτρου. Μήπως καὶ τοῦτο δὲν ἔβλαψε ὅσον ἤμπορεσε; Ἐκτὸς ἀπ' αὐτὰ καὶ αὐτὴ ἡ μορφή τοῦ ἐθνικοῦ θεάτρου ἦτο τοιαύτη, ὥστε δὲν ἤμποροῦσε τοῦτο νὰ εἶναι ὑποφερτόν. Εἰς τὸ θέατρον ἐξυμνοῦντο οἱ θεοὶ τῆς καταλυθείσης εἰδωλολατρείας, ἡ δὲ ἐκκλησία καταπολεμοῦσα κάθε πράγμα ποῦ εἶχε σχέσιν μὲ

αὐτὴν δὲν ἤμποροῦσε βέβαια νὰ τὸ ἀνεχθῇ καὶ μάλιστα καθὼς ἦτο τότε τελείως ἐξαχρειωμένον. Δὲν πρέπει δὲ νὰ νομίσῃ κανένας ὅτι τὰ λεγόμενα ἀπὸ τοὺς χριστιανοὺς περὶ τῆς ἠθικῆς ἐξαχρειώσεως τοῦ θεάτρου εἶναι ὑπερβολικὰ ὑπαγορευόμενα ἀπὸ ζῆλον θρησκευτικόν. Αὐτοὶ οἱ ἐνθουσιώδεις θαυμασταὶ τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ Ἑλληγες συγγραφεῖς μὲ πολλὴν σφοδρότητα ἐπετίθεντο ἐναντίον τῶν βδελυρῶν ἐκείνων καταγωγῶν τῶν ἑταιρῶν, τὰ ὅποια ἀτίμαζαν τόσο πολὺ τὴν μνήμην τοῦ Σοφοκλέους καὶ Μενάνδρου. Δίων ὁ Χρυσόστομος ἀποκαλῶν τὰς μιμᾶδας καὶ ψαλτρίδας ἀγενῆ καθάρματα ἀνάξια τῆς ζωῆς ἀπέτρεπε τοὺς Ἑλληγας νὰ πηγαίνουν εἰς τὰ θεάτρα, ὅπου ὄχι μόνον δὲν ἔβλεπαν τίποτε καλὸν καὶ τίμιον, ἀλλὰ καὶ ἐκινδύνευαν νὰ διαφθαροῦν ἠθικῶς ἀπὸ τὰς λεγομένας καὶ πρακτομένας βωμολοχίας καὶ αἰσχρότητας¹. Ὁ Ἀριστείδης ὁμοίως κατέκρινε τὸ θέατρον, ὅπου μακριὰ ἀπὸ κάθε εὐσηχμοσύνης καὶ εὐταξίας λέγει κανένας ὅ,τι θέλει διὰ ἐφήμερον ἡδονήν². Ὁ δὲ Ἰουλιανὸς ὁ παραβάτης συμβουλεύει τοὺς ἱερεῖς τῆς ἑλληνικῆς θρησκείας ν' ἀποφεύγουν τὰ θεάτρα³. Τὸ ὅτι ὁ τελευταῖος οὗτος ἔγραφε κατὰ τοῦ θεάτρου καὶ ὅταν ὁ θριαμβεύσας χριστιανισμὸς ἐπροσπαθοῦσε νὰ τὸ καταστρέψῃ εἶναι πολὺ χαρακτηριστικόν, διότι ἂν πραγματικὰ ἄξιζε τίποτε, προθύμως θὰ τὸ ἐπροστάτευε ἀπὸ πείσμα τοῦλάχιστον ὡς ἀποστάτης καὶ ἐχθρὸς τῆς χριστιανικῆς θρησκείας⁴. Γιὰ ὅλους αὐτοὺς τοὺς λόγους ἡ ἐκκλησία καὶ γιὰ νὰ ἐκδικηθῇ γιὰ ὅσα ἔπαθε καὶ γιὰ ν' ἀπομακρύνῃ ἀπὸ τὴν θρησκευτικὴν συνείδησιν τῶν χριστιανῶν κάθε τι ποῦ ὑπενθύμιζε τοὺς θεοὺς τῆς εἰδωλολατρικῆς θρη-

1 Πρὸς Ἀλεξανδρεῖς § 4, 32, 41, 50

2 Κατὰ ἐξορχομένων (ἐν τέλει)

3 Μισοπώγ. 437 (ἐκδ. Teubner)

4 Σαθ. λδ. — Παπαμ.χ. 114

σκείας και να προφυλάξῃ τὰ ἦθη ἀπὸ τὴν ἐσχάτην διαφθοράν, ἢ ὁποία ἐντελῶς γυμνῇ ἐπαρουσιάζετο εἰς τὴν σκηνὴν, ἐπεδίωξε μὲ κάθε μέσον τὴν κατάργησιν τοῦ θεάτρου. Ὁ πόλεμος ὅμως αὐτὸς δὲν ἔφερε τὰ ἀποτελέσματα ποῦ ἐπερίμενε, τὸναντίον δὲ ἐπροξένησε ἄλλο κακόν. Διότι χωρὶς νὰ κατορθώσῃ τίποτε ἐναντίον τοῦ συγχρόνου ἑλαφροῦ θεάτρου καὶ τῆς παντομίμας κατέστρεψε ἀπεναντίας τὰ ὀλίγα λείψανα τοῦ ἀρχαίου σεμνοῦ θεάτρου καὶ τὰ ἀθάνατα ἀριστουργήματα τοῦ κλασικοῦ δράματος περιωρίσθησαν πλέον ὀριστικῶς εἰς τὴν κατ' ἰδίαν μελέτην καὶ τὴν διδασκαλίαν τῶν σχολείων.

Ὁ πόλεμος τῆς ἐκκλησίας κατὰ τοῦ θεάτρου ἦτο διμέτωπος. Ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος ἐστρέφετο ἐναντίον τῶν χριστιανῶν, οἱ ὁποῖοι ἐπήγαιναν εἰς αὐτό, καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο ἐναντίον τῶν ἠθοποιῶν. Οἱ ἠθοποιοὶ καταγραφόμενοι εἰς θεατρικὰ μητρώα ὤφειλαν νὰ ζοῦν καὶ ν' ἀποθάνουν εἰς τὴν σκηνὴν. Ἡ ἐκκλησία δὲν τοὺς ἐπέτρεπε τὸ βάπτισμα καὶ τὴν κοινωνίαν. Ὅσοι δὲ ἐτύχαινε πολὺ σπάνια νὰ βαπτιστοῦν ὁσάκις κατελαμβάνοντο ἀπὸ ἐπικίνδυνον ἀσθένειαν, δὲν ἤμποροῦσαν πλέον μετὰ τὴν ἀνάρρωσιν νὰ ἐπανέλθουν εἰς τὸ ἄτιμον ἐπάγγελμα. Συνήθως ὤφειλαν νὰ μένουν εἰς τὴν σκηνὴν ὡς Ἑλληγες, δηλαδὴ εἰδωλολάτραι, ἂν δὲ ἐτύχαινε καμμίαν φορὰν νὰ ὁμολογήσουν τὴν χριστιανικὴν πίστιν μὲ τὴν ἐλπίδα νὰ καλυτερεύσουν τὴν κοινωνικὴν τους θέσιν, ὁ δῆμος, ἐπειδὴ αὐτὸς τοὺς ἔτρεφε, εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ τοὺς σύρῃ διὰ τῆς βίας εἰς τὸ θέατρον καὶ νὰ τοὺς ἀναγκάσῃ νὰ ἐπαναλάβουν τὴν τέχνην τους, ὅτε σύμφωνα μὲ τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς κανόνας ἀκυροῦτο τὸ βάπτισμα. Καὶ ἡ πολιτεία δὲν ἐφέρετο πρὸς τοὺς θεατρίνους μὲ μεγαλυτέραν ἐπιείκειαν. Ἐπέτρεπε μὲν τὰς θεατρικὰς παραστάσεις γιὰ νὰ ἔχῃ ὁ λαὸς μέσον διασκεδάσεως, αὐτοὺς ὅμως τοὺς ἐθεωροῦσε ἀτίμους. Οἱ θεατρίνοι δὲν εἶχαν κληρονομικὰ δικαιώματα, δὲν

ἐγίνοντο δεχτοὶ εἰς τὰ δικαστήρια ὡς κατήγοροι ἢ μάρτυρες καὶ δὲν τοὺς ἐπετρέπετο νὰ παρουσιάζωνται εἰς τόπους σεμνοῦς οὔτε νὰ ἐνδύωνται καθὼς ὅλοι οὔτε νὰ ἔχουν ὀνόματα χριστιανικά. Αἱ γυναῖκες ὑπεχρεώοντο νὰ φέρουν ὀνόματα παλαιὰ συνήθως ἑταιρῶν καὶ αὐλιτρίδων, οἷον Βάκχη, Γαλάτεια, Γλυκέρα, Δημῶ, Εὐφρόνιον, Κομητώ, Λαΐς, Μαργαριτώ, Μελισσάριον, Χρυσομαλλῶ κτλ., ἐπειδὴ δὲ δὲν ἐπροστατεύοντο ἀπὸ κανένα νόμον, ἐγίνοντο ἔρμαια τῶν διεφθαρμένων θεατῶν. Γενικῶς δὲ τὸ θεατρικὸν ἐπάγγελμα ἔπασσε τόσον πολὺ, ὥστε ἡ μιμᾶς, ὅπως ἐλέγετο τότε ἡ θεατρίνα, ἐσήμαινε τὴν ἑταίραν¹.

Ἐκ παραλλήλου πρὸς τὰς ἀπαγορευτικὰς διατάξεις τῆς ἐκκλησίας, ἡ ὁποία μὲ ἀρὰς καὶ ἀναθεματισμοὺς ἐμπόδιζε τοὺς χριστιανοὺς νὰ συγχάζουν εἰς τὰ θέατρα, καὶ τὸν ἔμμεσον πόλεμον τῆς πολιτείας ἐνεργοῦσαν καὶ οἱ ἐκκλησιαστικοὶ πατέρες γιὰ τὸν ἴδιον σκοπὸν μὲ τὰ κηρύγματα καὶ τὰ συγγράμματα. Ὁ Χρυσόστομος δὲν ἄφηγε περιστάσιν ποῦ νὰ μὴ ρίχνῃ ἐναντίον τους τοὺς κεραυνοὺς τῆς χειμαρρῶδους εὐγλωττίας του. Εἰς τὸ θέατρον, ἔλεγε, δὲν ὑπάρχει τίποτε ἄλλο παρά γέλοια καὶ διασκεδάσεις, αἰσχροῦτης, πομπὴ διαβολικῆ, ἀνωφελῆς καὶ περιττῆ σπατάλη πολυτίμου χρόνου. Ἐκεῖ γεννᾶται ἡ κακὴ ἐπιθυμία, ἐκεῖ εἶναι τὸ γυμναστήριον τῆς πορνείας, τὸ σπουδαστήριον τῆς μοιχείας, τὸ διδασκαλεῖον τῆς ἀκολασίας, ἡ παρακίνησις πρὸς τὴν αἰσχροῦτητα, τὰ παραδείγματα τῆς ἀσχημοσύνης². Ἀπεκεῖ γεννῶνται ἡ ἀπώλεια τῆς σωφροσύνης, αἱ διαιρέσεις τῶν γάμων, τὰ διαζύγια. Ὅταν φύγῃ κανένας ἀπὸ τὸ θέατρον μολυσμένος καὶ τραυματισμένος εἰς τὴν ψυχὴν, καὶ ἡ γυναῖκα του φαίνεται εἰς αὐτὸν ἀηδῆς καὶ τὰ παιδιὰ του βα-

1 Σαθ. η, θ, ια — Παπαμχ. 127, 137

2 Migne 60, 301

ρετὰ καὶ οἱ ὑπηρεταὶ ὀχληροὶ καὶ ἡ οἰκία περιττὴ καὶ αἱ οἰκογενεαὶ καὶ φροντίδες ἐπαχθεῖς¹. Ἄλλοτε πάλιν ἀπειλοῦσε τοὺς ἀκροατὰς ὅτι θὰ τοὺς ἀποκλείσῃ ἀπὸ τὴν ἐκκλησίαν, ἀν δὲν συμμορφωθοῦν μὲ τὰς συστάσεις του. «Ὡς προλέγω μὲ ὄλην τὴν δύναμιν τῆς φωνῆς μου ὅτι, ἀν κανένας κατόπιν ἀπὸ τὴν παραίνεσιν καὶ διδασκαλίαν μου θὰ τολμήσῃ νὰ ξαναπάγῃ νὰ ἰδῇ τὴν βρόμαν καὶ δυσωδίαν τῶν θεάτρων, δὲν θὰ τὸν δεχθῶ ἐντὸς τῆς ἐκκλησίας, δὲν θὰ τὸν κοινωνήσω, δὲν θὰ τοῦ ἐπιτρέψω νὰ ἐγγίσῃ τὴν ἱερὰν τράπεζαν. Ἄλλὰ καθὼς οἱ βοσκοὶ χωρίζουν τὰ ψωραλέα πρόβατα ἀπὸ τὰ ὑγιῆ γαῖα νὰ μὴ τὰ κολλήσουν τὴν ἀσθένειαν, τοιοῦτοτρόπως θὰ κάμω καὶ ἐγὼ»². Μ' ὅλα ταῦτα ὅμως μὲγάλο μέρος καὶ τῶν ἀνωτέρων καὶ τῶν κατωτέρων τάξεων τῆς κοινωνίας δὲν ἤθελε νὰ στερηθῇ τὰς χυδαίας ἀπολαύσεις τοῦ θεάτρου³. Διὰ τοῦτο δὲ βλέπομεν ὅτι παρ' ὅλας τὰς προσπάθειας, παραινήσεις καὶ ἀπειλὰς τοῦ Χρυσοστόμου ἐνίστε καὶ γέροι καὶ νέοι ἄφηγαν ἔρημον τὴν ἐκκλησίαν καὶ τὸν ρήτορα χωρὶς ἀκροατήριον καὶ ἔτρεχαν εἰς τὰς θεατρικὰς παραστάσεις⁴. Καὶ ὄχι μόνον αὐτό, ἀλλὰ καὶ δὲν ἐδίσταζαν νὰ γελοῦν γιὰ τὴν μεταιοπονίαν τοῦ ἀγαθοῦ ἱεράρχου, κάποτε δὲ καὶ νὰ ἐκφράζουσαν φανερὰ τὴν δυσἀρέσκειάν τους, διότι εἶχε καταντήσῃ φορτικὸς ἐπαναλαμβάνων κάθε τόσο τὰ ἴδια. Καὶ τοῦτο τὸ μανθάνομε ἀπὸ τὸν ἴδιον. Καθ' ἡμέραν, ἔλεγε, ξελαρυγγίζομαι νὰ φωνάζω: μὴ πηγαίνετε εἰς τὰ θεάτρα, καὶ ὅμως πολλοὶ γελοῦν καὶ μὲ διασύρουσιν, διότι ὀμιλῶ πάντοτε γιὰ τὰ ἴδια. Τόσον πολὺ ὀχληρὸς ἔγινα!⁵.

1 Migne 56, 266 κἑξ.

2 Migne 56, 268

3 Κρουμβ. 2,480 — Μιστρ. 3,697

4 Migne 56,264

5 Migne 60,312

3

Ἡ ἰσχυρὰ καὶ πεισματώδης αὐτὴ ἀντίδρασις τῶν χριστιανῶν κατὰ τῶν ἀγαθῶν προθέσεων τῆς ἐκκλησίας ἀποδείχνει ὅτι οἱ ἄνθρωποι ἐκεῖνοι δὲν ἤμποροῦσαν ν' ἀρνηθοῦν τὰς ἀπολαύσεις τοῦ θεάτρου, ὅσον καὶ ἀν ἦσαν ἀσυμβίβαστοι μὲ τὴν αὐστηρὰν σεμνότητα τοῦ χριστιανισμοῦ. Τὸ θεάτρον δὲν ἦτο ἀπλή συνήθεια, ἦτο ἕξις πολὺ δυνατὴ, διότι πολλοὺς αἰῶνας ἔζησε μαζί τῆς ὁ ἄνθρωπος, αἱ δὲ ἕξεις δὲν καταργοῦνται εὐκολα. Ἐντεῦθεν ἐξηγεῖται καὶ τὸ παράδοξον φαινόμενον ὅτι ἡ ἐκκλησία ἐνῶ μὲ λόγους καὶ συνοδικοὺς κανόνας τὸ καταπολεμοῦσε, ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος ἐζήτησε κάποιον συμβιβασμὸν μὲ αὐτό. Διότι καὶ ἡ ἀρχιτεκτονικὴ τοῦ χριστιανικοῦ ναοῦ ὑπέστη σπουδαίαν ἐπίδρασιν ἀπὸ τὴν ἀρχιτεκτονικὴν τοῦ θεάτρου καὶ τὸ κατ' ἐξοχὴν λειτουργικὸν δρᾶμα τῆς ἐκκλησίας, τὸ μυστήριον τῆς θείας εὐχαριστίας, διεμορφώθη κατὰ τὸ πρότυπον τῶν σκηνηκῶν παραστάσεων. Τὸ μέρος τοῦ ναοῦ ποῦ ἠμπορεῖ κανένας νὰ εἰπῇ πῶς ἐρρυθμίσθη κατ' ἀντιγραφὴν τῆς σκηνης εἶναι τὸ ἱερὸν βῆμα. Ὁ παραλληλισμὸς τῶν παρασκηνίων πρὸς τὰς δύο πλαγίας πλευράς του, τῆς κλίμακος τοῦ προσκηνίου πρὸς τὴν σολέαν, τῆς θυμέλης πρὸς τὴν ἀγίαν τράπεζαν μὲ μίαν διαφορὰν ὅτι ἄλλη ἦτο ἡ θέσις τῆς πρώτης καὶ ἄλλη εἶναι τῆς δευτέρας, τῆς σκευῆς, ὅπου ἐφυλάττοντο ὁ σκηνηκὸς ἱματισμὸς τῶν ὑποκριτῶν καὶ τὰ ἄλλα σκηνηκὰ ἀντικείμενα, πρὸς τὸ τὸ σκευοφυλάκιον, ὅπου φυλάττονται τὰ ἱερὰ σκευὴ καὶ ἄμφια τοῦ ναοῦ, τῆς αὐλαίας πρὸς τὸ παραπέτασμα τῆς ὥραίας πύλης, τῶν τριῶν θυρῶν τῆς σκηνης πρὸς τὰς ἰσαριθμοὺς τοῦ ἱεροῦ βήματος, τῆς ὀρχήστρας πρὸς τὸν χορὸν τῶν ψαλτῶν, τῶν δύο ἡμιχορίων αὐτῆς πρὸς τὸν δεξιὸν καὶ ἀριστερὸν χορὸν καὶ οὕτω

καθεξῆς, εἶναι ἀρκετὴ ἀπόδειξις νὰ μᾶς πείσῃ περὶ τῆς ἀληθείας τοῦ πράγματος. Μὲ τὴν τοιαύτην διαμόρφωσιν τοῦ ἱεροῦ βήματος ἢ ἐκκλησίας ἀνεπλήρωσε τὴν ἀρχαίαν σκηνὴν, τοὺς ὑποκριτὰς ἀντικατέστησε διὰ τῶν ἱερέων καὶ διακόνων καὶ τὰ δρώμενα εἰς τὴν σκηνὴν διὰ τῆς λειτουργίας, ἢ ὁποία δὲν ἔφερε πλέον τὸν ἀπλὸν τύπον τοῦ μυστικοῦ δείπνου εἰς τὸ ἀνώγειον τῶν Ἱεροσολύμων, ἀλλὰ μὲ τὴν δραματικὴν διάπλασιν τῆς ὄλης τελετουργικῆς ἐξελιξεῖς τῆς διεμορφώθη πλουσίως καὶ προσέλαβε βαθείας ἐννοίας¹. Εἴτε σκοπίμως ἔκαμε τοῦτο ἢ ἐκκλησία γιὰ νὰ εὐχαριστήσῃ τοὺς ἐκκλησιαζομένους χριστιανούς καὶ ἀποτρέψῃ αὐτοὺς ἀπὸ τοῦ νὰ τρέχουν εἰς τὰ θέατρα εἴτε καὶ ἀπλῶς κινουμένη τρόπον τινὰ ἀπὸ ὀρμέμφυτον καὶ συνήθειαν θεατρικὴν, ἢ ὁποία εἶχε βαθείας ρίζας εἰς τὰς ψυχὰς τῶν ἀνθρώπων ἀπὸ πολλοὺς αἰῶνας, ἓνα πρᾶγμα ὅμως εἶναι βέβαιον ὅτι δὲν ἐκατέρωθωσε νὰ καταργήσῃ τὸ αἰσχρὸν θέατρον τῶν μίμων καὶ μιμᾶδων. Ἡ τελεία κατάργησις τοῦ ἤθελε δημιουργήσει ἓνα κενὸν εἰς τὴν θεατρομανῆ κοινωνίαν, τὸ ὁποῖον δὲν ἤμποροῦσε βέβαια νὰ ἀναπληρώσῃ μὲ κανένα τρόπον ἢ θεία λειτουργία ὅσον καὶ ἂν διεμορφώθη ἐπὶ τὸ θεατρικώτερον.

Ἀφοῦ δὲ τοιοῦτοτρόπως ἀπεδείχθη ἀνωφελὴς ὁ πόλεμος ἐναντίον τοῦ κοσμικοῦ θεάτρου, ἐσκέφθησαν οἱ πρόγονοί μας νὰ εὕρουν ἄλλον τρόπον, μὲ τὸν ὁποῖον νὰ ἀνταγωνισθοῦν πρὸς αὐτὸ μὲ μεγαλυτέραν ἐλπίδα ἐπιτυχίας. Τὸ μέσον δὲ τοῦτο ἦτο ἡ δημιουργία θεάτρου καθαρῶς θρησκευτικοῦ. Ἡ Ἁγία Γραφή εἶναι ἀνεξάντλητος πηγὴ ὑποθέσεων καταλλήλων γιὰ σύνθεσιν δραμάτων. Ἐχρειάζοντο μόνον δραματικοὶ συγγραφεῖς ἔχοντες ὀλίγον ποιητικὸν νοῦν μὲ μετρίαν φαντασίαν γιὰ νὰ τὰς ἐπεξεργασθοῦν, διαμορφώσουν καὶ διαπλάσουν σύμφωνα μὲ τὰς ἀπαιτήσεις τῆς σκηνῆς δίδοντες εἰς αὐτὰς κά-

¹ Κρουμβ. 2,480

ποιαν δραματικὴν πλοκὴν πρὸς ἱκανοποίησιν τῶν θεατῶν. Μὲ τὸν τρόπον αὐτὸν θὰ ἦτο δυνατὸν ἐν μέρει τοῦλάχιστον νὰ ἀναπληρωθοῦν τὰ δράματα τοῦ νεκροῦ πλέον κλασικοῦ θεάτρου. Πραγματικῶς δὲ ἔγινε τοιαύτη προσπάθεια κατὰ καιροὺς ἀπὸ διαφόρους λογίους ἀνδρας. Οὕτω ὁ κατὰ τὸ ἔτος 311 ἀποθανὼν ἐπίσκοπος Πατάρων Μεθόδιος ἐδραματούργησε τὸ Συμπόσιον τῶν δέκα παρθένων, τὸ ὁποῖον συγγραφὴν κατὰ μίμησιν τοῦ Συμποσίου τοῦ Πλάτωνος σύγκειται ἀπὸ πρόλογον καὶ διάλογον. Εἰς τοῦτο δέκα παρθένας μαζεμέναι εἰς τὸν κήπον τῆς Ἀρετῆς πλέκουν τὸ ἐγκώμιον τῆς παρθενικῆς ἀγνίας, εἰς τὸ τέλος δὲ σηκώνονται καὶ ἀναπέμπουν ὕμνον εἰς τὸν Θεόν. Τοῦτον ψάλλει μία, αἱ δὲ ἄλλαι σχηματίζουσαι περὶ αὐτὴν κύκλον εἰς σχῆμα χοροῦ ἀποκρίνονται ὕστερ' ἀπὸ κάθε στροφὴν διὰ τῆς λεγομένης ὑπακοῆς. Καὶ ὁ ὕμνος φυσικὰ εἶναι ἐγκώμιον τῆς παρθενικῆς ἀγνίας, ὑπόκειται δὲ εἰς αὐτὸν ἢ εὐαγγελικὴ παραβολὴ τῶν δέκα παρθένων, πέντε μὲν φρονίμων, πέντε δὲ μωρῶν¹. Παραθέτομε μερικὰς στροφὰς μεταφρασμένας εἰς τὴν νέαν ἑλληνικὴν.

Ἀποψηλά, παρθένας, ἦλθε φωνὴ ποῦ καὶ νεκροὺς ἀνασταίνει. Μᾶς λέγει νὰ πάμε ὄλες λευκοντυμέναι καὶ λαμπαδοφοροῦσαι ἀνατολικά γιὰ νὰ προῦπαντήσωμε τὸν Νυμφίον. Σηκωθῆτε προτοῦ προλάβῃ νὰ μᾶς παρουσιασθῇ.

(ὑπακοή) Σοῦ εἶμαι ἀγνή καὶ μὲ φωτεινὰς λαμπάδας ἔς τὰ χέρια, Νυμφίε, ἔρχομαι νὰ σὲ προῦπαντήσω.

Μακριὰ ἀπὸ τὰ πολυτέναχτα πλοῦτη τοῦ κόσμου, μακριὰ ἀπὸ τὸν ἔρωτα καὶ τοὺς ἡδονὰς τῆς ζωῆς, θέλω νὰ προφυλάγωμαι ἔς τὴ δική σου ἀγκάλῃ καὶ νὰ βλέπω πάντα τὴ δική σου ἔμορφιά.

Σοῦ εἶμαι ἀγνή..

Ἀρνήθηκα γὰρ σένα, βασιλιᾶ, τοῦ γάμου τοῦς προσκαίρους θαλάμου, ἀρνήθηκα σπῆτι γεμάτο χρυσάφι καὶ ἦλθα ντυμένη ἔς τὰ λευκὰ καὶ ὀλοκά-

¹ Ματθ. 25, 1 κέξ.

θαρα γιά νά προλάβω νά μπῶ κ' ἐγώ μαζί σου μέσα ἔς τοῦ παραδείσου τοὺς θαλάμους.

Σοῦ εἶμαι ἀγνή...

Ἄφου γλύτωσα ἀπό πάμπολλους μαγευτικούς τοῦ δράκου δόλους, γλύτωσα κι ἀπό τή φλόγα φωτιάς ἐρωτικής καί τοίς δλεθρίαις ἐπιθυμίαις θηρίων ἀνημέρων περιμένοντας ἐσένα ἀπό τοὺς οὐρανοὺς,

Σοῦ εἶμαι ἀγνή...

Λησμόνησα τήν πατρίδα μου, γιατί τή δική σου ἐπιθυμοῦσα χάρι, λησμόνησα χοροὺς παρθένων τῆς ἡλικίας μου καί ὑπερηφάνεια μητέρας καί γένους, γιατί γιά μένα ἔλα εἰς' ἐσὺ, Χριστέ.

Σοῦ εἶμαι ἀγνή...

Μ' ἀνοιχτές θύρες, βασίλισσα λαμπροστόλιστη, δέξου κ' ἐμᾶς μέσα ἔς τοὺς θαλάμους σου, ἐσὺ μὲ τὸ ἀγνὸ σῶμα, νικήτρια νύφη ποῦ ἀποπνέεις εὐωδία. Ὅλες μὲ τήν ἴδια στολή παραστεκόμεθα ἔς τὸ Χριστό καί φάλλομε, ὦ ἄνθος, τὸν εὐτυχισμένο σου γάμο.

Σοῦ εἶμαι ἀγνή...

Βαρυστάναχτες κόρες χύνουν πικρὰ τώρα δάκρυα ἔξω ἀπὸ τοίς θύρες καί φωνάζουν λυπητερά, γιατί ἐσθῆσαν οἱ λαμπάδες τους καί δὲν ἐπρόκειαν νά μποῦν ἔς τὸ ταμεῖον τῆς χαρᾶς.

Σοῦ εἶμαι ἀγνή...

Ἐπειδὴ παραστράτησαν ἀπὸ τὸ δρόμο τὸν ἱερό ἔς τοὺς δρόμους τῆς ζωῆς τοῦ κόσμου, ἀμέλησαν πιά οἱ ἄθλιες λάδι νά πάρουν. Καί τώρα κρατῶντας λαμπάδες νεκρῆς καί δίχως φλόγα ἀναστενάζουν μέσ' ἀπὸ τήν καρδιά τους.

Σοῦ εἶμαι ἀγνή...

Κοντά μας κείνται δοχεῖα ἀπάν' ἀπάνω γεμάτα ἀπὸ γλυκύτατο θεῖο ποτό. Ἄς πιούμε. Οὐράνιο εἶναι τὸ ποτό, παρθένες, ποῦ προσφέρει ὁ Νυμφίος ἔς ἐκείνους ποῦ 'ν' ἔξια ἔς τὸ γάμο καλεσμένοι.

Σοῦ εἶμαι ἀγνή...

Καλύτερα νά πεθάνω παρὰ σ' ἐσᾶς τοὺς γυναικομανεῖς τήν τιμή μου νά παραδώσω καί αἰῶνα ἔς τή φωτιά νά κολάζωμαι ἀπὸ τὸ Θεό! Γλύτωσέ με, Χριστέ, ἀπ' αὐτοὺς!

Σοῦ εἶμαι ἀγνή...

Ψάλλοντας τώρα χορὸς παρθένων ἄσμα νέο σὲ ἀνεβάζει ἔς τοὺς οὐρανοὺς, Παναγιά βασίλισσα, στεφανωμένος μὲ κρίνους λευκοὺς καί ἔς τὰ χέρια βαστώντας λαμπάδες φωτεινές.

Σοῦ εἶμαι ἀγνή...

Ἄναρχε Θεὲ ποῦ ψηλά ἔς τοὺς οὐρανοὺς κατοικεῖς, ποῦ μὲ τήν αἰώνια σου δύναμι δλα συγκρατεῖς, δέξου κ' ἐμᾶς μαζί μὲ τὸ παιδί σου μέσα ἔς τὸν παράδεισο τῆς ζωῆς.

Σοῦ εἶμαι ἀγνή ..¹

Ἐπίσης ὁ Σελευκείας Βασίλειος ἐδραματούργησε τὸν βίον τῆς μεγαλομάρτυρος Θεέκλας, ὁ Πτολεμαῖδος Συνέσιος ἔγραψε τραγωδίας καί κωμωδίας, Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς τήν Σουσσάναν, ὁ Στέφανος Σαβδακίτης τὸν θάνατον τοῦ Χριστοῦ, ἀνώνυμος συγγραφεὺς τοῦ 12ου αἰῶνος τὸ γνωστότατον δράμα «Χριστὸς πάσχων», ἄλλος δὲ ἐπίσης ἀνώνυμος τὸν 14ον ἢ 15ον αἰῶνα τήν θυσίαν τοῦ Ἀβραάμ². Ἀπὸ τὸ τελευταῖον δράμα, τὸ ὅποιον ἔχει ἀρκετὴν ἠθοποιίαν, κρίνομε καλὸν νά παραθέσωμε ὀλίγα ἀποσπάσματα

(Ἡ Σάρρα κλαίουσα διὰ τήν θυσίαν τοῦ παιδιοῦ τῆς)
στίχ. 339-346 Ὡ τί μυστήριον φρικτόν! ὦ τί καημὸς καί πάθος!

ὅταν μοῦ ποῦσι, τέκνον μου, τὸ πῶς ἐγένηθ' ἄθος!

Ἄφου! μὲ ποιὰν ἀποκοιτῶν νά δυνηθῆς νά σφάξῃς
τέτοιον κορμὶ ἀκριμάτιστον καί νά μηδὲν τρομάξῃς!

Θέλεις τὸ νά σκοτεινιασθοῦν τὰ μάτια σου, τὸ φῶς σου,

καί νά νεκρώσῃ τὸ παιδί, νά ξεψυχήσ' ὀμπρός σου;

Μὲ ποιᾶς καρδιάς ἀπομονήν ν' ἀκούσῃς τήν φωνήν του,

ὅταν ταράξ' ὡσάν ἀρνὶ ὀμπρός σου τὸ κορμὶν του;

στίχ. 375-384 Ἐννέα μῆνες σ' ἐδάσταξα, τέκνον μου κανακάρι,

ἔς τοῦτο τὸ κακορρίζικο καί σκοτεινὸν κουφάρι.

Τρεῖς χρόνους, υἱέ μου, σοῦ ἔδιδα τὸ γάλα τῶν βυζίων μου

καί σύ ὄσους τὰ μάτια μου καί σύ ὄσους τὸ φῶς μου.

¹ Migne 18, 27 κέξ.

² Σάθ. ζ, λα—Κρουμβ. 2, 480, 482, 496—Δάμπρ. Ἱστορ. 3, 843—
Παπαμυχ. 115—Δάμπρ. Ν. Ἑλληνομν. 13, 402.

Ἐθάρουν κ' ἐμεγάλωνες ὡσάν θεντροῦ κλωνάρι
 κ' ἐπλήθυνες ἔς τήν ἀρετήν, ἔς τήν γνῶμην κ' εἰς τήν χάρι.
 Καί τῶρα πέ μου ποιάν χαράν βούλεσαι νά μοῦ δώσης ;
 ὡσάν βροντή, σάν ἀστραπή θὲ νά χαθῆς, νά λυώσης.
 Κ' ἐγὼ πῶς εἶναι μπορετὸ τὸ δίχως σοῦ πλεὸ νά ζήσω,
 ποιὸν θάρρος ἔχω, ποιάν θροσιάν ἔς τὰ γέρα μου τὰ πίσω ;

στίχ. 407-426 Ἐπὰ τὸ φῶς, ὀπού ἔβλεπα, ἐπὰ ἡ γλυκειά μου ζήσι,
 τὰ μάτια τὰ δὲν ὄρισεν ὁ πλάστης ν' μ' ἀφήση.
 Ἐπὰ ν' τ' ἀφτούμενον κερὶ ποῦ μελετᾷς νά σήσης
 καὶ τὸ κορμί ὀπού ζητᾷς νά κακοθανατήσης.
 Ὡσάν ἀρνάκι κείτεται καὶ σάν πουλλι κοιμάται
 κ' εἰς τοῦ κυροῦ τήν ἀποϊάν πολλά παραπονᾶται.
 Θωρεῖς τὸ τέκνον τὸ γλυκύ, τὸ τέκνον τὸ καημένον,
 ὅτι ἐδᾶ παρὰ ποτὲ εἶν' ἀποχλωμιασμένον.
 Ἰδὲ τήν ταπεινότητα, ἰδὲ τὸ πρόσωπόν του,
 πῶς φαίνεται σου καὶ γροικᾷ καὶ βλέπει τὸν σφαγμὸν του.
 Παιδάκι μου καὶ νά θωρῆς ὄνειρον πικραμένον,
 γιὰ κείνο κείτεσαι κλιτὸν καὶ παραπονεμένον.
 Ὅλοχάρον ἐψῆς ἀργὰ σ' ἔθεκα, καλογοιέ μου,
 καὶ με χαϊράμενην καρδιάν ἤμουν παρὰ ποτὲ μου.
 Ἔστεκα κ' ἐκαμάρωνα τοῦ ὕπνου σου τήν ζάλην
 καὶ ὀρέγουμουν νά σὲ θωρῶ κ' εἶχα χαράν μεγάλην.
 Ἐποκοιμούσουν, τέκνον μου, παίζοντας μετὰ μένα,
 ἔς πολλήν χαράν ἐβρίσκουμουν παρ' ἄνθρωπον κανένα.
 Καὶ τῶρα ποιὰ ἡ ἀφορμὴ καὶ θέλεις νά μ' ἀφήσης
 ὀλότυφλην καὶ σκοτεινήν τοῦ πόνου καὶ τῆς κρίσις ;

στίχ. 445-448 Σωπαίνω κι ἄφες μ', Ἀθραάμ, κ' ἐγὼ νά τὸ ξυπνήσω,
 νά τὸ στολίσω τὸ φτωχὸ καὶ νά τ' ὀμορφονδύσω.
 Κάλεσμα τὸ ἔχουν σήμερα καὶ γάμον εἰς τὸν Ἄδη
 κι ἄφες νά κалορδινιασθῆ νά μὴ τοῦ θροῦν ψεγάδι.

(Ἰσαάκ)

στίχ. 879-934 Γονή, ἐπειδὴ μεταθεμὸς δὲν εἶν' μηδὲ ἐλεημοσύνη

καὶ ἐπειδὴ ἔτσι τ' ὄρισεν ἐκεῖνος ὀπου κρίνει,
 μιάν χάριν μόνον σοῦ ζητῶ σ' τὸν ἀπομισεμὸν μου.
 νά μὴ θελήσης ἄπονα νά κόψης τὸν λαιμὸν μου.
 Μὰ σφάξε με χαϊδευτὰ, κανακιστὰ κι ἀγάληγα
 γιὰ νά θωρῆς τὰ δάκρυά μου, ν' ἀκούς τὰ παρακάλια.
 Νά σὲ θωρῶ, νά με θωρῆς, νά ἰδῶ ἂν λαχταρίζης
 καὶ τὸν πτωχὸν τὸν Ἰσαάκ γιὰ τέκνον ἂν γνωρίζης.
 Καὶ σάν ταράξω νά με ἰδῆς σάν πρόβατον ἐμπρός σου,
 ἀπάλυνε τήν ὄρεξιν καὶ παῦσε τὸν θυμὸν σου.
 Καὶ μὴ θελήσης ἄπονα κι ἄλλο κακὸ νά πάθω
 μηδὲ με βάλῃς σ' τήν φωτιάν μηδὲ με κάμῃς ἄθο.
 Ὡσάν με σφάξῃς, μὴ καγῶ, μὴν κάμῃς τέτοια κρίσι,
 μὴ τὸ γροικῆς ἡ μάνα μου καὶ κακοθανατήσης.
 Τὸ σφάγμα καὶ τὸν σκοτωμὸν βαστάξει τότε θέλει,
 μὰ τῆς φωτιᾶς ἡ μάχαιρα νεκρώνει τῆς τὰ μέλη.
 Μάνα μου, ἄς ἐπρόδοινες νά μ' εὑρίσκεις δεμένο
 καὶ νά σοῦ σύρω τήν φωνήν καὶ νά σοῦ πῶ, πεθαίνω.
 Συμπάθειο νά σοῦ ζήτησα, ν' σ' ἀποχαιρετήσω,
 νά σὲ σφικταναγκαλιασθῶ, νά σὲ γλυκοφιλήσω.
 Μάνα μου, πλεὸ δὲν ἔρχεσαι ἔς τὸ στρῶμα νά μ' ἐνδύσης,
 νά με ξυπνήσης σπλαγχχνικά καὶ νά με κανακίσης.
 Μισεύγω σου καὶ χάνεις με σάν χιόνι ὅταν λύση
 καὶ σάν ὅταν κρατῆς κερὶ κι ἄνεμος τὸ σήση.
 Ἐκεῖνος ὀπού τ' ὄρισε νά ἴναι παρηγοριά σου
 καὶ πέτρα τῆς ὀπομονῆς νά κάμῃ τήν καρδιά σου.
 Γονή μου, ἂν κχιμιάν φορὰν σοῦ ἴπταισα σάν κωπέλλι,
 συμπάθησε τοῦ Ἰσαάκ καὶ νά μισέυση θέλει
 καὶ φίλησέ με σπλαγχχνικά καὶ δός μου τήν εὐχή σου
 καὶ τάξε πῶς καμιμιάν φορὰν ἤμουν κ' ἐγὼ παιδί σου.
 Πῶς νά τὸ κάμ' ἡ χέρα σου νά κόψῃ τὸν λαιμὸν μου
 καὶ πῶς νά τότε θυνηθῆς τὸν ἀποχωρισμὸν μου ;
 Τὴν χάριν ποῦ σοῦ ζήτησα σήμερον κάμε μοῦ τῆν,
 ἐπάκουσε τοῦ Ἰσαάκ κἂν τὴν βολάν ἐτούτην.
 Ἄντικρυτα νά σὲ θωρῶ, ἔβγαλε τὸ μαχαίρι
 καὶ σίμωσέ μου το κοντὰ νά σὲ φιλῶ ἔς τὸ χέρι.
 Κύρη, μὴ σφίγγῃς τὸ σχοινί, ἄσ' τ' ἀχαμνὸ δαμάκι

καὶ μὴ με βιάζης κι ἄφρησ' με ν' ἀκροσταθῶ λιγάκι.
 Ἐκεῖν' ἢ χέρα πού πολλά μ' εἶχε κανακισμένον
 τὰ μοῦ τὰ κίμναι σήμερον δὲν μ' εἶχε μαθημένον.
 Για νὰ θυμᾶσ' ὅ,τι σοῦ πῶ γλυκὸ φιλεῖ σοῦ δὶσω,
 σήμερον τὴν μητέρα μου εἰς ἐσὲ τὴν παραδίδω,
 μίλειε της, παρηγόρα την, κι' ἄς εἰστ' πάντ' ὁμάδι
 καὶ εἰπέ της πῶς ὀλόχαρος πάγω νὰ βρῶ τὸν Ἄδη.

Ἄλλο δὲν ἔχω νὰ σοῦ πῶ καὶ νὰ σοῦ παραγγείλω,
 μόνον ὅπ' ἀποχαιρετῶ κάθε δικόν καὶ φίλο.

Κύρη μου, ὅπου μ' ἔσπειρες καὶ πῶς δὲν με λυπᾶσαι;

Ἦ Πλάστη μου, βόηθα μου! Μάννα μου, καὶ ποῦ νὰ 'σαι¹;

Δὲν ἤμπορεῖ ὅμως νὰ ὑποστηριχθῆ καὶ ν' ἀποδειχθῆ με βεβαιότητα ὅτι τὰ ἀναφερθέντα δράματα ἐπαρεστάθησαν καμμίαν φοράν εἰς τὸ θέατρον. Τὸ πιθανώτερον εἶναι ὅτι ἐγράφησαν μᾶλλον γιὰ ἀνάγνωσιν. Αἱ παραστάσεις τοῦ θρησκευτικοῦ θεάτρου ἦσαν ἄλλαι. Ἡ ἐκκλησία, ἀφοῦ ἐπέτρεψε τὴν δημιουργίαν τοῦ ἱεροῦ δράματος, ἐπενόησε ἕλως διόλου πρωτότυπον σύστημα θεατρικῶν παραστάσεων, τὸ ὁποῖον εἶχε πολλήν ὁμοιότητα μετὰ τὸ τυπικὸν τῶν ἄλλων τελετῶν της. Καὶ τοῦτο τὸ ἔκαμε γιὰ νὰ μὴ φανῆ ὅτι προβαίνει εἰς τολμηρὰν καινοτομίαν, ἢ ὁποία ἦτο φυσικὸν νὰ σκανδαλίζῃ τὴν συνείδησιν μερικῶν χριστιανῶν. Ἐναντὶ δηλαδὴ νὰ παρασταθοῦν δράματα μετὰ ὑποθέσεις μὲν παρμένας ἀπὸ τὴν Ἁγίαν Γραφήν, ἀλλὰ μετὰ σύνθεσιν καὶ πλοκὴν ἐλευθέραν ὅπως ἤθελε διαμορφώσει αὐτὴν ἢ φαντασία τοῦ ποιητοῦ, καθὼς συμβαίνει εἰς τὴν Σουσσάναν καὶ τὴν θυσίαν τοῦ Ἀδραάμ, ἐπαριστάνοντο ἀπαράλλαχτα αὐτὰ τὰ γεγονότα τοῦ ἱεροῦ κειμένου ὅπως ἀκριβῶς περιγράφονται ἐκεῖ. Ἐπομένως οἱ ἠθοποιοὶ δὲν εἶχαν νὰ κάμουν τίποτε ἄλλο παρὰ νὰ ἐπανα-

λάβουν αὐτὸ τὸ διαλογικὸν μέρος του. Εἶναι δὲ γνωστὸν εἰς ὅλους ὅτι πολλὰ μέρη τῆς Ἁγίας Γραφῆς, καθὼς λόγου χάριν τὰ τελευταῖα γεγονότα τῆς ζωῆς τοῦ Χριστοῦ, ἔχουν καὶ ὡς πρὸς τὰ δρώμενα καὶ τὰ λεγόμενα δραματικώτατον χαραχτήρα. Ἡ μόνη ἐργασία πού ἐγένετο εἰς τὴν σύνθεσιν τοῦ δράματος καὶ τοῦτο ὄχι πάντοτε ἦτο ἡ συνένωσις τῶν μερῶν τῶν διαφόρων βιβλίων τῆς Ἁγίας Γραφῆς, τὰ ὁποῖα πραγματεύονται τὸ ἴδιον γεγονός, ὥστε ν' ἀποτελεσθῆ ἓν ὅλον. Κάποτε δὲ συνενώνοντο καὶ μέρη, τὰ ὁποῖα ἐφαίνοντο ὅτι ἔχουν σχέσιν μετὰ τὴν προκειμένην ὑπόθεσιν ὡς ἀλληγορικῶς ἐρμηνευόμενα. Εἰς τὴν σύνθεσιν αὐτὴν ἐχρησιμοποιοῦντο ὄχι μόνον τὰ κανονικὰ βιβλία τῆς Γραφῆς, τὰ ὁποῖα ἀναγνωρίζει ἡ ἐκκλησία ὡς ἐπίσημα, ἀλλὰ καὶ τὰ λεγόμενα ἀπόκρυφα βιβλία καθὼς τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Νικοδήμου καὶ ἄλλα. Οὕτω τὸ δράμα τῶν παθῶν καὶ τῆς ἀναστάσεως τοῦ Χριστοῦ, περὶ τοῦ ὁποίου θὰ γίνῃ λόγος παρακάτω, ἔχει συντεθῆ ἀπὸ τὰ παράλληλα χωρία τῶν εὐαγγελίων Ματθαίου, Μάρκου, Λουκᾶ, Ἰωάννου καὶ Νικοδήμου, ἓνα χωρίον τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Παύλου καὶ ἓνα τῶν ψαλμῶν τοῦ Δαβὶδ.

Ἄλλὰ καὶ μετὰ τὴν δημιουργίαν τοῦ θρησκευτικοῦ θεάτρου καὶ τὴν ἐνίστη παρὰ τὸ πρέπον ἐλευθεριάζουσιν μορφήν του δὲν ἐκατωρθώθη ἢ πλήρης κατάργησις τοῦ κοσμικοῦ θεάτρου. Ἐξακολουθοῦσε νὰ ζῆ τοῦτο βίον καθὼς πάντοτε ὄχι ἐντιμον. Ἡ ἐξήγησις τοῦ φαινομένου εἶναι εὐκόλος. Τὸ θρησκευτικὸν θέατρον ἕνεκα τῆς σοβαρᾶς μορφῆς του δὲν ἤμποροῦσε καὶ ἂν ἤμποροῦσε δὲν τοῦ ἐπετρέπετο βέβαια νὰ ἐκανοποιήσῃ μερικὰ συναισθήματα καὶ ὁρμὰς τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, τὰς ὁποίας μόνον αἱ καλλιτεχνικαὶ ἀκοσμίαι τοῦ θεάτρου τῶν μίμων καὶ μιμᾶδων ἤμποροῦσαν νὰ εὐχαριστήσουν.

4

Τοιουτοτρόπως λοιπὸν ἀπὸ τὴν ἀντίδρασιν κατὰ τοῦ διεφθαρμένου κοσμικοῦ θεάτρου ἐγεννήθη εἰς αὐτοὺς τοὺς κόλπους τῆς ἐκκλησίας τὸ θρησκευτικὸν θέατρον πρὸς ἱκανοποίησιν ἀνάγκης κοινωνικῆς. Μὴ νομίση δὲ κανένας ὅτι τὸ ἱερὸν δρᾶμα προήλθε ἀπὸ τὸ κλασικόν. Ἡ βραδεῖα ἐξέλιξις του ἀπὸ τοὺς λειτουργικοὺς τύπους ἔπρεπε κατ' ἀνάγκην ν' ἀποκλείσῃ κάθε ἐξωτερικὸν στοιχεῖον τοῦ ἀρχαίου θεάτρου, τὸ ὅποῖον εἶναι διάφορον κατὰ τὸ περιεχόμενον. Τοῦτο ἀποδείχνει καὶ ἡ μορφή του εἰς τὰς διαφόρους κατόπιν λογοτεχνίας¹.

Ἀποπότε ἀκριβῶς ἀρχίζει τὸ θρησκευτικὸν θέατρον δὲν γνωρίζομε, διότι μᾶς λείπουν ἀσφαλεῖς μαρτυρίαι. Μερικοὶ φρονοῦν ὅτι αἱ ἀρχαί του ἀνέρχονται εἰς τὸν 2ον αἰῶνα², ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἀποδείχεται ἀσφαλῶς. Πειστικώτεραι ἀποδείξεις θέτουν τὴν ἀρχὴν εἰς τὸν 4ον αἰῶνα, ἀρχηγὸς δὲ αὐτοῦ θεωρεῖται ὁ συγγραφεὺς τοῦ Συμποσίου τῶν δέκα παρθένων³. Εἶναι δὲ πολὺ εὐλογον νὰ δεχθῶμε ὡς ἀρχὴν τῆς πρώτης ἐμφανίσεώς του τοὺς χρόνους ἐκείνους, ὅτε ἡ ἐκκλησία ἀπαλλαγείσα ἀπὸ τοὺς διωγμοὺς τῶν ἐθνικῶν καὶ τοὺς αὐστηροὺς περιορισμοὺς τῶν Ρωμαίων αὐτοκρατόρων ἠμποροῦσε ἐλεύθερα πλέον ν' ἀναπτύξῃ τὸ τελετουργικὸν τῆς μέρος. Εἰς τοὺς χρόνους αὐτοὺς συμπίπτει καὶ ἡ πρᾶξις τοῦ αἵρεσιάρχου Ἀρείου, ὁ ὅποιος γιὰ νὰ κάμῃ προσηλύτους εἰς τὸ δόγμα του εἰσήγαγε εἰς τὴν ἐκκλησίαν του πλήρες θεατρικὸν σύστημα, τοῦ ὁποίου τὰ δρᾶματα καὶ τοὺς ὕμνους συνέγραψε ὁ ἴδιος. Ἡ λειτουργία τοῦ

1 Δάμπρ. Ν. Ἑλληνομν. 13, 401

2 Σάθ. τοη.

3 Παπαμυχ. 115

Ἀρείου ἦτο σχεδὸν ἀντιγραφή τοῦ ἐθνικοῦ θεάτρου τῆς Ἀλεξανδρείας εὐρισκομένου τότε εἰς μεγάλην ἀκμὴν καὶ ἔχοντος σκανδαλώδη μορφήν ὡς ἐξάγεται ἀπὸ τὰς σφοδρὰς ἐπικρίσεις Δίωνος τοῦ Χρυσοστόμου. Τὸ λειτουργικὸν θεατρικὸν σύστημα τοῦ Ἀρείου περιείχετο εἰς τὴν Θάλειαν καθὼς ὁ ἴδιος τὴν ὠνόμασε. Οἱ δὲ ὀρθόδοξοι γιὰ ν' ἀντιδράσουν κατὰ τῆς αἵρέσεως τοῦ Ἀρείου, τὴν ὁποῖαν ὠνόμαζαν θυμελικήν, ἐσκέφθησαν νὰ τὴν πολεμήσουν μὲ τὰ ἴδια ὄπλα καὶ κατὰ μίμησιν τῆς Θαλείας ἔκαμαν τὴν Ἀντιθάλειαν, διὰ τῆς ὁποίας εἰσήχθησαν εἰς τὴν ὀρθόδοξον ἐκκλησίαν πολλὰ θεατρικὰ στοιχεῖα¹. Σήμερα δυστυχῶς δὲν γνωρίζομε τίποτε ἀπολύτως περὶ τοῦ περιεχομένου οὔτε τῆς Θαλείας οὔτε τῆς Ἀντιθαλείας, διότι καὶ αἱ δύο ἀφανίσθησαν.

Ἡ ἀρχαιοτάτη ἐφόσον γνωρίζομε δραματικὴ παράστασις ἦτο ἡ θριαμβευτικὴ εἰσοδος τοῦ Χριστοῦ εἰς Ἱεροσόλυμα, ἡ ὁποία ἐγένετο εἰς τὴν Παλαιστίνην. Περὶ τῆς ἀρχῆς τῆς αἰ γινῶμαι τῶν κριτικῶν διχάζονται. Ἄλλοι μὲν ἀνάγουν αὐτὴν εἰς τὸν 3ον, ἄλλοι δὲ εἰς τὸν 4ον αἰῶνα. Ἡ παράστασις ἦτο πολὺ ἀπλή. Τὸ Σάββατον τοῦ Λαζάρου μετὰ μεσημβρίαν μετέβαινε ὁ ἐπίσκοπος εἰς τὸν ναὸν τοῦ Ὁρους τῶν ἐλαιῶν. Ἐκεῖ εἰς ὄραν ὠρισμένην ἐψάλλοντο ὕμνοι ἐκκλησιαστικοὶ καὶ ἔπειτα ἀνεγινώσκετο ἡ περικοπὴ τοῦ εὐαγγελίου, εἰς τὴν ὁποῖαν περιέχεται ἡ διήγησις τῆς θριαμβευτικῆς εἰσόδου τοῦ Χριστοῦ εἰς Ἱεροσόλυμα². Κατόπιν δὲ ἀπὸ τὸ Ὁρος τῶν ἐλαιῶν ἀρχίζε πομπὴ κατευθυνομένη εἰς τὴν ἀγίαν πόλιν μοναδικὴ εἰς μεγαλοπρέπειαν. Ἀπειρον πλήθος λαοῦ καὶ πρὸ πάντων παιδιῶν ἐκρατοῦσαν κλάδους βαΐων καὶ φοινίκων καὶ ἐπήγαιναν ἐμπρός, ἀκολου-

1 Σάθ. η, ποτ, σξγ—Παπαμυχ. 116—Δάμπρ. Ν. Ἑλληνομν. 13, 401

2 Ματθ. 21, 1—9. Μάρκ. 11, 1—11

θοῦσε δὲ ὁ τὸν Χριστὸν συμβολίζων ἐπίσκοπος καθήμενος ἐπὶ ὄνου καὶ συνοδευόμενος ἀπὸ ἱερεῖς παριστάνοντας τοὺς δώδεκα μαθητάς.

Ἐνῶ δὲ ἡ πομπὴ ἐπροχωροῦσε, ἡ πέριξ φύσις ἀντηχοῦσε ἀπὸ τὰς χαρμολύπους ἀναφωνήσεις τῶν προπορευομένων «ὡσανὰ ἐν τοῖς ὑψίστοις, εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου, εὐλογημένη ἡ ἐρχομένη βασιλεία ἐν ὀνόματι Κυρίου, ὡσανὰ ἐν τοῖς ὑψίστοις»¹. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἡ πομπὴ ἔφθανε εἰς τὸν ναὸν τῆς ἀναστάσεως καὶ ἐκεῖ ἐτελείωνε ἡ παράστασις. Ὁ καθένας φαντάζεται τί ῥιγὸς συγκινήσεως καταλάμβανε τοὺς μετέχοντας εἰς τὴν θεατρικὴν αὐτὴν πομπὴν καὶ τοὺς θεατὰς γενικῶς, ἡ ὁποία ἐγένετο εἰς τοὺς ἱστορικοὺς ἐκείνους τόπους τοῦ Ὁρους τῶν ἔλαιων, τῆς Βηθανίας καὶ Βηθφαγῆ καὶ ἐπερνοῦσε ἀπὸ τὸν ἴδιον δρόμον, ἀπόπου πρὸ τεσσάρων αἰώνων ἐπέρασε γιὰ τελευταίαν φορὰν μεταβαίνων εἰς τὴν πόλιν τοῦ σκληροῦ μαρτυρίου, ἐνῶ τῶρα ἐπευφημεῖτο ὡς βασιλεὺς Ἰησοῦς ὁ προφήτης ὁ ἀπὸ Ναζαρέτ τῆς Γαλιλαίας! Γενικῶς δὲ αἱ τελεταὶ τῆς μεγάλης ἐβδομάδος εἰς τὴν Παλαιστίνην ἀποτελοῦσαν μίαν συνεχῆ πανήγυριν, ἡ ὁποία δὲν ἐπεριωρίζετο μόνον εἰς τοὺς ὕμνους καὶ τὰ εὐαγγελικὰ ἀναγνώσματα, ἀλλ' ἐπεξετείνετο καὶ εἰς τὴν ἐπίσκεψιν τῶν ἱστορικῶν τόπων. Ἐγένετο δηλαδὴ ἱστορικὴ ἐπὶ τόπου ἀναπαράστασις τῶν τελευταίων δραματικῶν γεγονότων τῆς ζωῆς τοῦ Χριστοῦ².

5

Αἱ ἀρχαὶ τοῦ θρησκευτικοῦ θεάτρου εἶναι βέβαια πενιχραί.

¹ Μάρκ. 11, 9

² Χρυσοστόμου Παπιδιοπούλου «Αἱ κατὰ τὸν 4ον αἰῶνα τελεταὶ τῆς ἐκκλησίας Ἱερουσολύμων» Ν. Σιών 1, 23 κέξ.

ἀλλὰ συμβαίνει καὶ ἐδῶ ὅτι συνήθως γίνεται εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς γεννήσεως καὶ ἀναπτύξεως κάθε ἐθνικοῦ θρησκευτικοῦ ἢ κοινωνικοῦ. Κάθε πρᾶγμα ὀρχίζεται ἀπὸ τὸ ἐλάχιστον καὶ τελειοποιεῖται διὰ τῆς βαθμιαίας ἐξελίξεως. Καθὼς εἰς τοὺς ἀρχαίους χρόνους τὸ θέατρον λαβὸν τὴν πρώτην ἀρχὴν ἀπὸ τὰς στοιχειώδεις μιμητικὰς παραστάσεις τῆς διονυσιακῆς λατρείας ἔφθασε εἰς τὸν τέλειον τύπον πολὺ ἀργὰ μόλις τὸν 5ον πρὸ Χριστοῦ αἰῶνα, τοιοῦτοτρόπως καὶ εἰς τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους τὸ θρησκευτικὸν θέατρον ἄρχισε μὲν ὑπὸ νηπιώδη μορφήν ἀφότου ὁ χριστιανισμὸς κατέσχυσε εἰς τὸν ἀγῶνα πρὸς τὴν ἀρχαίαν θρησκείαν, ἐτελειοποιήθη ὅμως βαθμηδὸν καὶ κατ' ὄλιγον, ἔλαβε μεγάλην ἀνάπτυξιν κυρίως ἀπὸ τὸν αἰῶνα τῆς εἰκονομαχίας καὶ ἐξῆς καὶ ἔφθασε εἰς μεγίστην ἀκμὴν τὸν 10ον καὶ 11ον αἰῶνα. Ὁνόμαζαν δὲ συνήθως οἱ Βυζαντινοὶ τὰς θρησκευτικὰς παραστάσεις θεανδρικὰ μυστήρια γιὰ τὴν ἀποφύγουν τὴν χρῆσιν τῶν λέξεων θέατρον καὶ δράμα, αἱ ὁποῖαι ὅπωςδῆποτε τοὺς ὑπενθύμιζαν τοὺς χρόνους τῆς εἰδωλολατρίας¹.

Ὁ κατὰ τὸν 10ον αἰῶνα ζήσας πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Θεοφύλακτος υἱὸς τοῦ αὐτοκράτορος Ρωμανοῦ Α' καὶ γυναικάδελφος Κωνσταντίνου Η', τοῦ ὁποίου αἱ ἀσύνετοι παρεκτροπαὶ εἶναι ἴσως μοναδικαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἐκκλησίας, ἐπέτρεψε νὰ εἰσέλθῃ τὸ θέατρον εἰς τὸν ναὸν τῆς Ἁγίας Σοφίας, τοῦ ὁποίου ἡ ὀρχήστρα ἀπετελεῖτο ἀπὸ ἡθοποιούς τοῦ κοσμικοῦ θεάτρου. Ἀποτότε δὲ μὲ χοροὺς καὶ σκηνικὰ ἄσματα διεδραματίζοντο χριστιανικὰ σκηναί. Τὴν ἐλευθερίαν, μὲ τὴν ὁποίαν μετεβλήθη ὁ ναὸς εἰς θέατρον, δὲν τὴν ἐφαντάσθη οὔτε ὁ αἰρεσιάρχης Ἀρειος. Δὲν πρέπει δὲ νὰ νομίζωμε ὅτι ἡ πρᾶ-

¹ Λάμπρ. Ἱστορ. 3, 843—Κυριακ 1, 416. 2, 166, 307 κέξ.—Μπάρτ ἐν λέξει μυστήρια.

ξις αὐτῆ τοῦ Θεοφυλάκτου ἦτο ἀποτέλεσμα μόνον τοῦ παραφύρου νεκρικοῦ χαρακτήρος του οὔτε ὅτι οἱ ἰσχυροὶ τίτλοι τῆς συγγενείας του πρὸς τὴν αὐτοκρατορικὴν αὐλὴν ἦσαν οἱ μόνου ποῦ ἔκαμναν τὰς πράξεις του συγγνωστὰς καὶ ἀξίας ἐπαίνων. Συνετέλεσαν βέβαια καὶ οἱ λόγοι αὐτοί, φαίνεται ὅμως ὅτι τὸ πρᾶγμα ἐν μέρει προῆλθε καὶ ἀπὸ ἀπαίτησιν μερίδος τῆς κοινωνίας, ἢ ὁποία ὄχι μόνον ἐπὶ τοῦ Θεοφυλάκτου, ἀλλὰ καὶ μετὰ τὸν θάνατον τούτου ἠνέχθη τὴν διατήρησιν τοῦ θεάτρου εἰς τὴν Ἁγίαν Σοφίαν. Ὅτι τοῦτο εἶναι ἀληθινὸν ἀποδείχνει τὸ γεγονός ὅτι καὶ ἄλλος πατριάρχης, ὁ Μιχαὴλ Κηρουλλάριος, ζήσας κατὰ τὸν ἐπόμενον αἰῶνα, τὸν ὁποῖον δὲν δικαιούμεθα νὰ κατακρίνωμε καθὼς τὸν Θεοφύλακτον γιὰ τὰς ἀλλοκότους ἰδιοτροπίας του, ἐπέτρεψε εἰς θίασον ἡθοποιῶν νὰ παριστάνη ἀπὸ τὸ ἱερὸν βῆμα τῆς Ἁγίας Σοφίας τὰς ὠδίννας τῆς Θεοτόκου, τὴν γέννησιν τοῦ Χριστοῦ καὶ τὸ βάπτισμα τοῦ Ἰωάννου Προδρόμου, εἰς τὸν ὁποῖον ἐδόθη καὶ τὸ ἐθνικὸν ἐπώνυμον τοῦ Διονύσου Ἀκερσεκόμης. Κατὰ τὴν παράστασιν τῆς γεννήσεως τὸ πρόσωπον τῆς Θεοτόκου ὑπεκρίνετο γυναῖκα καὶ ὄχι νεανίας μεταμορφωμένος εἰς γυναῖκα. Ὡς ἦτο δὲ ἐπόμενον τὸ θέατρον ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολιν μετεφέρθη καὶ εἰς τὰς ἐπαρχίας. Ὁ ἐπίσκοπος Εὐχαΐτων Ἰωάννης συμμετείχε καὶ ὁ ἴδιος εἰς τὰς παραστάσεις καὶ ἔψαλλε ὕμνους εἰς τὴν Θεοτόκον παρμένους ἀπὸ τὰς τραγωδίας τοῦ Εὐριπίδου¹.

6

Τὸ λαϊκώτερον καὶ προσφιλέστερον πρὸς παράστασιν δράμα.

¹ Κεδρην 2,333—Σαθ. ιστ. κέξ. σξ—Μιστριώτ. 1.697 κέξ.—Γεδ. 304—Mill. 615

ἦτο τὸ ἔχον ὑπόθεσιν τὰ τελευαῖα γεγονότα τῆ ζωῆς τοῦ Χριστοῦ. Ἡ ἔγερσις τοῦ Λαζάρου, ἡ θριαμβευτικὴ εἴσοδος τοῦ Χριστοῦ εἰς Ἱεροσόλυμα, ὁ μυστικὸς δείπνος, τὸ πλύσιμον τῶν ποδιῶν τῶν μαθητῶν, ἡ προδοσία τοῦ Ἰούδα καὶ ἡ σύλληψις τοῦ Χριστοῦ, ἡ ἄρνησις τοῦ Πέτρου, ἡ σταύρωσις, ἡ ἀνάστασις καὶ τέλος ἡ ἀπιστία καὶ ψηλάφησις τοῦ Θωμᾶ εἶναι ἀληθῶς γεγονότα δραματικά ἱκανὰ νὰ συγκινήσουν μέχρι δακρύων. Εὐτυχῶς δὲ ἐσώθη μέχρις ἡμῶν τὸ κείμενον τῆς σκηνοθετικῆς διατάξεως ὅλης αὐτῆς τῆς σειρᾶς εἰς τὸν πολύτιμον Παλατίνον κώδικα τοῦ 14ου αἰῶνος, ὅστις εὑρίσκεται εἰς τὴν βιβλιοθήκην τοῦ Βατικανοῦ. Τὸ κείμενον ἐδημοσιεύθη τὸ πρῶτον ἀπὸ τὸν καθηγητὴν τοῦ Πανεπιστημίου Σπυρίδωνα Λάμπρον¹, περιέχει δὲ περίληψιν τῶν δραμάτων, ἢ ὁποία συνετάχθη χάριν τῆς σκηνοθεσίας, καὶ τὰς πρώτας λέξεις ἐκάστου διαλογικοῦ μέρους, τὸ ὁποῖον θὰ ἔλεγε τὸ δρῶν πρόσωπον τοῦ δράματος. Εἶναι δὲ τὸ κείμενον τοῦτο κέντρων καθὼς ὁ Χριστὸς πάσχων μετὰ τὴν διαφοράν ὅτι ἐνῶ ὁ Χριστὸς πάσχων κατὰ μέγα μέρος εἶναι δάνειον ἀπὸ τὴν ἀρχαίαν λογοτεχνίαν συναρμολογηθεὶς πρὸ πάντων μὲν ἀπὸ τὰς τραγωδίας τοῦ Εὐριπίδου, ἐν μέρει δὲ τοῦ Αἰσχύλου καὶ τῆς Κασσάνδρας τοῦ Λυκόφρονος, ἐλάχιστα δὲ περιέχει χωρία τῆς Ἁγίας Γραφῆς καὶ τῶν ἀποκρύφων βιβλίων, τούναντιον εἰς τοῦτο ὅλα τὰ δρώμενα καὶ λεγόμενα εἶναι παρμένα ἀπ' αὐτὴν.

Ἄλλη σπουδαία διαφορά εἶναι ὅτι ὁ μὲν Χριστὸς πάσχων ἐγράφη κατὰ πᾶσαν πιθανότητα γιὰ ἀπλήν ἀνάγνωσιν, ἐνῶ εἰς τὸ κείμενον τοῦ Παλατίνου κώδικος ἔχομε αὐτόχρημα σκηνοθετικὴν διάταξιν. Τοῦτο φαίνεται καὶ ἀπὸ τὸν πρόλογον καὶ ἀπὸ τὰς ὁδηγίας πρὸς τοὺς ἡθοποιούς. Πότε ἐγράφη ἢ διά-

¹ Λάμπρ. Ν. Ἑλληνομν. 13,381 κέξ.

ταξίς αὐτὴ εἶναι ἄγνωστον. Τὸ γεγονός ὅτι τὸ κείμενον εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀπλὴ συναρμολόγησις τῶν εὐαγγελικῶν χωρίων καὶ ὅτι ἐλάχιστον μέρος ἔχει συνταχθῆ ἅπ' εὐθείας, ὑπὸ τοῦ παρασκευάσαντος αὐτὸ ὑπὸ τύπον ὀδῶν πρὸς τὰ δρῶντα πρόσωπα δὲν μᾶς διευκολύνει νὰ γνωρίσωμε ἀπὸ τὸ γλωσσικὸν ὕφος τοῦ συγγραφέως πότε ἐγράφη. Τὸ μόνον βέβαιον εἶναι ὅτι ἐγράφη μετὰ τὸν 7ον αἰῶνα, διότι γίνεται εἰς αὐτὸ χρήσις τοῦ μορίου *as*, ἡ ὁποία ἄρχισε τὸν 6ον ἢ 7ον αἰῶνα, καὶ πρὸ τοῦ 14ου αἰῶνος, ὅτε ἐγράφη ὁ Παλατίνος κώδιξ¹.

Ἡ διάταξις περιέχει ἐννέα δράματα, τὰ ὁποῖα ἐπιγράφονται Ἐγερσις τοῦ Λαζάρου, Βαῖφόρος, Τράπεζα, Νιπτὴρ, Προδόσια, Ἀρνησις τοῦ Πέτρου, Ἐξουθένωσις Ἡρώδου, Σταύρωσις καὶ Ψηλάφησις, ἐκ τῶν ὁποίων τὸν δραματικώτερον χαραχτήρα ἔχουν ἡ Ἐγερσις τοῦ Λαζάρου καὶ ἡ Σταύρωσις. Παραθέτομε ταῦτα ἐδῶ μὲ τὸ διαλογικὸν μέρος συμπληρωμένον καὶ μεταφρασμένα εἰς τὴν νέαν ἑλληνικὴν καὶ μὲ περιγραφὴν τῆς σκηνοθεσίας σύμφωνα μὲν πρὸς τὰς σκηνοθετικὰς διατάξεις τῶν νεωτέρων δραμάτων, ἐπὶ τῇ βάσει ὅμως τῶν ὀδηγιῶν τοῦ μεσαιωνικοῦ κειμένου.

Α) Ἐγερσις τοῦ Λαζάρου

(Ἡ σκηνὴ παρουσιάζει τάφον, εἰς τὸν ὁποῖον εὐρίσκειται ὁ Λάζαρος. Κοντὰ εἰς αὐτὸν στέκονται αἱ ἀδελφαὶ τοῦ Λαζάρου Μάρθα καὶ Μαρία καὶ μερικοὶ Ἑβραῖοι, εἰς ἀρκετὴν δὲ ἀπόστασιν φαίνεται ὁ Χριστὸς μὲ τοὺς μαθητὰς του. Ἀγγελιοφόρος στελλόμενος ἀπὸ τὰς ἀδελφὰς τοῦ Λαζάρου ἔρχεται εἰς τὸν Χριστὸν νὰ τοῦ ἀναγγείλῃ τὴν ἀσθένειαν τοῦ φίλου του)

ἀγγελιοφόρος—Κύριε, εἶναι ἄρρωστος ἐκεῖνος ποὺ ἀγαπᾶς.

Χριστὸς—Ἡ ἀρρώστια αὐτῆ δὲν εἶναι γὰρ θάνατον, ἀλλ'

εἶναι γὰρ τὴν δόξαν τοῦ Θεοῦ, γὰρ νὰ δοξασθῆ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου μὲ αὐτὴν (ὅστερ' ἀπὸ μικρῶν αἰωπῶν στρεφόμενος εἰς τοὺς μαθητὰς του λέγει) Ἄς πηγαίνωμε πάλιν εἰς τὴν Ἰουδαίαν.

μαθηταὶ—Διδάσκαλε, δὲν εἶναι πολὺς καιρὸς ποὺ ἐζητούσαν νὰ σὲ πετροβολήσουν οἱ Ἰουδαῖοι καὶ σὺ πάλιν πηγαίνεις ἐκεῖ;

Χριστὸς—Δὲν εἶναι δώδεκα αἱ ὥραι τῆς ἡμέρας; Ἄν κενάνας περπατῆ τὴν ἡμέραν δὲν σκοντάφτει, ἐπειδὴ βλέπει τὸ φῶς τῆς ἡμέρας. Ἄν ὅμως περπατῆ τὴν νύχτα σκοντάφτει, ἐπειδὴ δὲν ὑπάρχει φῶς. Ὁ φίλος μας Λάζαρος ἔχει κοιμηθῆ καὶ πηγαίνω νὰ τὸν ἐξυπνήσω.

μαθηταὶ—Κύριε, ἂν ἔχη κοιμηθῆ, θὰ σωθῆ.

Χριστὸς—Ὁ Λάζαρος πέθανε καὶ χαίρω ποὺ δὲν ἤμουν ἐκεῖ γὰρ νὰ πιστεύσετε ἐσεῖς.

Θωμᾶς (εἰς τοὺς ἄλλους μαθητὰς)—Ἄς πηγαίνωμε καὶ ἐμεῖς γὰρ ν' ἀποθάνωμε μαζί του.

(Ἐκινεῖ ὁ Χριστὸς μὲ τοὺς μαθητὰς καὶ διευθύνεται εἰς τὸν τάφον. Ἀγγελιοφόρος σπεύδων πρωτίτερα εἰδοποιεῖ τὴν Μάρθαν ὅτι ἔρχεται ὁ Χριστὸς καὶ τὴν προτρέπει νὰ πηγαίη εἰς προῦπάντησίν του. Ἡ Μάρθα εἰς τὸ ἄκουσμα τοῦτο τρέχει ἀμέσως καὶ ἀφοῦ τὸν συναντήσῃ λέγει)

Μάρθα—Κύριε, ἂν ἦσουν ἐδῶ, δὲν ἤθελε πεθάνει ὁ ἀδελφός μου. Ἀλλὰ καὶ τώρα ποὺ εἶναι πεθαμένος πλέον γνωρίζω ὅτι ὅσα ζητήσῃς ἀπὸ τὸν Θεὸν θὰ σοῦ τὰ δώσῃ ὁ Θεός.

Χριστὸς—Θ' ἀναστηθῆ ὁ ἀδελφός σου.

Μάρθα—Γνωρίζω ὅτι θ' ἀναστηθῆ εἰς τὴν ἀνάστασιν τῆς τελευταίας ἡμέρας.

Χριστὸς—Ἐγὼ εἶμαι ἡ ἀνάστασις καὶ ἡ ζωὴ. Ἐκεῖνος ποὺ πιστεύει εἰς ἐμὲ καὶ ἂν ἀκόμη πεθάνῃ θὰ ζήσῃ. Καὶ ἐκεῖνος ποὺ ζῆ καὶ πιστεύει εἰς ἐμὲ δὲν θὰ πεθάνῃ ποτέ. Ἐσὺ τὸ πιστεύεις αὐτό;

1 Λάμπρ. Ν. Ἑλληνομν. 13.400 κέξ.

Μάρθα—Ναί, Κύριε, ἐγὼ ἔχω πιστεύσει ὅτι ἐσὺ εἶσαι ὁ Χριστὸς ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ ποῦ ἦλθες εἰς τὸν κόσμον.

(Ἡ Μάρθα ἀφίγει τὸν Χριστὸν καὶ τρέχει εἰς τὴν ἀδελφὴν τῆς Μαρίας, εἰς τὴν ὅποیان λέγει οὐ γὰρ γὰρ μὴ ἀκούσουν οἱ παρευρισκόμενοι Ἑβραῖοι «ὁ διδάσκαλος ἦλθε καὶ σὲ προσκαλεῖ». Ἡ Μαρία σηκώνεται ἀμέσως καὶ πηγαίνει εἰς τὸν Χριστὸν ἐνῶ τὴν ἀκολουθοῦν οἱ Ἑβραῖοι ποῦ ἦσαν μαζί της καὶ πέφτει εἰς τὰ πόδια του ἐνῶ συγχρόνως λέγει)

Μαρία—Κύριε, ἂν ἦσουν ἐδῶ, δὲν ἤθελε πεθάνει ὁ ἀδελφός μου.

Χριστὸς (κατεχόμενος ἀπὸ σφοδρῶν συγκλήσεων καὶ ταραχῆν)—Ποῦ τὸν ἐβάλατε;

Μάρθα καὶ Μαρία—Κύριε, ἔλα γὰρ ἰδῆς.

(Ἐνῶ πλησιάζουν εἰς τὸν τάφον ὁ Χριστὸς κλαίει)

Χριστὸς Σηκώστε τὴν πέτραν.

Μάρθα—Κύριε, μυρίζει πιά, διότι εἶναι τέσσαρες ἡμέρες ποῦ πέθανε.

Χριστὸς—Δὲν σοῦ εἶπα ὅτι, ἂν πιστεύσης, θὰ ἰδῆς τὴν δόξαν τοῦ Θεοῦ;

(Σηκώνουν τὴν πλάκα τοῦ τάφου καὶ φαίνεται ὁ νεκρός)

Χριστὸς (κοιτάζοντας εἰς τὸν οὐρανόν)—Πατέρα μου, σὲ εὐχαριστῶ, διότι μὲ ἄκουσες. Ἐγὼ ἤξευρα ὅτι μὲ ἀκούεις πάντοτε, ἀλλὰ τὸ εἶπα χάριν αὐτῶν ἐδῶ τῶν ἀνθρώπων γὰρ νὰ πιστεύσουν ὅτι ἐσὺ μὲ ἔστειλες εἰς τὸν κόσμον—(Καὶ κατόπιν στρεφόμενος εἰς τὸν τάφον λέγει μεγαλοφώνως) Δάζαρε, ἔβγα ἔξω!

(Ὁ νεκρὸς ἀνασταίνεται καὶ βγαίνει ἀπὸ τὸν τάφον τυλιγμένος μὲ τὸ σάβανο καὶ δεμένους)

Χριστὸς—Λύστε τον καὶ ἀφήστε τον νὰ πηγαίῃ.

Β) Βαϊφόρος

(Ἡ σκηνὴ ὑποτίθεται κοντὰ εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα εἰς τὴν Βηθφαγῆ πηλοῖον τοῦ Ὄρους τῶν ἐλαιῶν)

Χριστὸς (ἀποτεινόμενος εἰς δύο μαθητάς)—Πηγαίνατε εἰς τὸ ἀπέναντι χωριὸν καὶ ἀμέσως θὰ βρῆτε μίαν ὄνον δεμένην καὶ πουλλαράκι μαζί της. Νὰ τὴν λύσετε καὶ νὰ τὴν φέρετε ἐδῶ. Καὶ ἂν σὰς εἰπῆ κανένας τίποτε, νὰ τοῦ εἰπῆτε ὅτι ὁ Κύριος ἔχει ἀνάγκην αὐτῶν καὶ ἀμέσως θὰ τὰ στείλῃ τὰ ζῶα.

(Οἱ μαθηταὶ πηγαίνουν εἰς τὸ μέρος ποῦ τοὺς εἶπε καὶ εὐρίσκουν τὴν ὄνον, ἀλλὰ μερικοὶ Ἑβραῖοι θέλουν νὰ τοὺς ἐμποδίσουν νὰ τὴν πάρουν)

μαθηταὶ (εἰς τοὺς Ἑβραίους)—Ὁ Κύριος ἔχει ἀνάγκην αὐτῶν.

(Οἱ Ἑβραῖοι ὑποχωροῦν καὶ οἱ μαθηταὶ φέρουν τὴν ὄνον εἰς τὸν Χριστόν. Τότε τὴν ἐτοιμάζουν, βάζουν τὰ φορέματά τους ἐπάνω της καὶ βαβαλλικεῦει ὁ Χριστὸς, ἐνῶ δὲ προχωροῦν, δύο μὲν πηγαίνουν ἔμπροσθς καὶ ὀδηγοῦν τὴν ὄνον, οἱ δὲ ἄλλοι ἀκολουθοῦν ἀποπίσω καὶ κάτω ψιθυρίζουν ἀναμεταξύ τους μὲ θαυμασμόν. Ἀπὸ τοὺς ἄλλους Ἑβραίους ποῦ συνοδεύουν ἀπεμπρός καὶ ἀποπίσω μεγάλοι καὶ μικρὰ παιδιά ἄλλοι μὲν κόφτουν ἀπὸ τὰ δένδρα κλαδιὰ καὶ στρώνουν εἰς τὸν δρόμον ποῦ περνᾷ ὁ Χριστὸς, ἄλλοι δὲ στρώνουν τὰ φορέματά τους)

παιδιὰ (ψάλλον)—Ὡσανὰ τῷ υἱῷ Δαβὶδ! εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου! Ὡσανὰ ἐν τοῖς ὑψίστοις!

λαὸς (μεγαλοφώνως)—Αὐτὸς εἶναι ὁ Ἰησοῦς ὁ προφήτης ἀπὸ Ναζαρέτ τῆς Γαλιλαίας.

(Καθ' ὁδὸν ἡ πομπὴ συναντᾷ χωλοὺς καὶ τυφλοὺς, οἱ ὁποῖοι κάθηται εἰς τὸν δρόμον)

χωλοὶ καὶ τυφλοὶ (μεγαλοφώνως)—Ἐλέησέ μας, υἱὲ τοῦ Δαβὶδ!

(Ὁ Χριστὸς τοὺς θεραπεύει καὶ προχωρεῖ. Μετ' ὀλίγον φθάνει εἰς Ἱεροσόλυμα καὶ πηγαίνει κατ' εὐθείαν εἰς τὸν ναὸν τοῦ Σολομώντος, ὅπου εὐρίσκει ἀνθρώπους νὰ πωλοῦν καὶ ἀγοράζον προβάτα καὶ περιστέρια καὶ ἄλλα. Μόλις τοὺς βλέπει, θυμῶνι φοβερά, κατεβαίνει ἀπὸ τὴν ὄνον, κάμνει ἀμέσως φραγγέλιον ἀπὸ σχοινὶ καὶ ἀρχίζει νὰ χτυπᾷ δεξιὰ καὶ ἀριστερά, ἀναποδογυρίζει καὶ σπάζει τραπέζια καὶ καθῆν κακῶς τοὺς διώχνει ὅλους ἀπεκεί)

Χριστός—Εἶναι γραμμένον ὅτι ὁ οἶκος μου θὰ ὀνομασθῆ ὁ οἶκος προσευχῆς, ἐνῶ ἐσεῖς τὸν ἐκάματε σπήλαιον ληστῶν!

(Οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ γραμματεῖς βλέποντες ὄλ' αὐτὰ καὶ ἀκούοντες τὰ παιδιὰ νὰ ἐξακολουθοῦν νὰ ψάλλουν καὶ εἰς τὸν ναὸν «ὡσαυτὰ τῷ νιῶ Δαβίδ» ὀργίζονται πολὺ ἐναντίον του)

ἀρχιερεῖς (εἰς τὸν Χριστόν)—² Ἀκούς τί λέγουν αὐτοί;

Χριστός—Ναί! Δὲν ἐδιαβάσατε ποτέ σας ὅτι ἀπὸ τὸ στόμα μικρῶν παιδιῶν καὶ βρεφῶν ποὺ θηλάζουν δοξολογεῖται ὁ Θεός;

Γ) Τρόπεζα

(Ἡ σκηνὴ εἰς τὸ σπῆτι τοῦ Σίμωνος. Ὁ Χριστός κάθηται εἰς τὸ τραπέζι μαζί μὲ τοὺς μαθητάς του, ἐνῶ ὁ Σίμων τοὺς ὑπηρετεῖ. Γυναῖκα πόρνη ἐμφανιζομένη ἐκεῖ κάμνει μερικὰ ἄσκοπα βήματα ἐνῶ κλαίει καὶ φωνάζει «ἀλίμονον εἰς ἐμένα τὴν ἁμαρτωλὴν!»). Φεύγει ἔπειτα καὶ πηγαινεῖ εἰς μυροπωλεῖον, ὅπου κατόπιν συζητήσεως μὲ τὸν μυροπώλην περὶ τοῦ εἶδους τοῦ μύρου ποὺ θέλει ν' ἀγοράσῃ καὶ τῆς τιμῆς του τὸ ἀγοράζει τέλος καὶ ἐπιστρέφει τρεχάτη, χωρὶς δὲ νὰ εἰπῆ οὔτε μίαν λέξιν τὸ χύνει ὅλον εἰς τὰ πόδια τοῦ Χριστοῦ καὶ ἀρχίζει ἔπειτα νὰ τὰ σκουπίζῃ μὲ τὰ μαλλιά της)

μαθηταὶ (ἀγαναχτισμένοι) — Γιατί ἔγινε αὐτὴ ἢ καταστροφή τοῦ μύρου; Ἦμποροῦσε νὰ πωληθῆ παραπάνω ἀπὸ τριακόσια δηνάρια, τὰ ὅποια νὰ δοθοῦν εἰς τοὺς φτωχοὺς.

Ἰούδας (ἐπίσης ἀγαναχτισμένος) — Γιατί τὸ μύρον αὐτὸ δὲν ἐπωλήθη ἀντὶ τριακοσίων δηναρίων χάριν τῶν φτωχῶν;

Χριστός — Ἀφήστε την. Γιατί τὴν ἐνοχλεῖτε; Καλὴν πρᾶξιν ἔκαμε εἰς ἐμέ. Διότι τοὺς φτωχοὺς μὲν πάντοτε τοὺς ἔχετε μαζί σας καὶ ὅταν θέλετε ἠμπορεῖτε νὰ τοὺς εὐεργετήσετε, ἐμένα ὅμως δὲν μὲ ἔχετε πάντοτε. Αὐτὴ ἔκαμε ἐκεῖνο ποὺ ἠμποροῦσε νὰ κάμῃ. Ἐπρόλαβε ν' ἀλείψῃ μὲ μύρα τὸ σῶμα μου γιὰ τὸν ἐνταφιασμόν μου. Σὰς βεβαιῶ δὲ ὅτι ὅπουδῆποτε θέλει κηρυχθῆ τὸ εὐαγγέλιον τοῦτο εἰς ὅλον τὸν κόσμον.

θὰ κηρυχθῆ καὶ τοῦτο ποὺ ἔκαμε αὐτὴ γιὰ νὰ λέγεται τὸ ὄνομά της.

(Κατόπιν ἀλλάζει ἡ σκηνή. Μαζεύονται οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ φαρισαῖοι καὶ ἀρχίζουν νὰ σκεφθοῦν μὲ ποῖον τρόπον νὰ τὸν πιάσουν τὸν Χριστόν)

ἀρχιερεῖς καὶ φαρισαῖοι — Τί πρέπει νὰ γίνῃ; Αὐτὸς ὁ ἄνθρωπος κάμνει πολλὰ θαύματα. Ἄν τὸν ἀφήσωμε, ὅλοι θὰ πιστέψουν εἰς αὐτὸν καὶ ὕστερα θὰ ἔλθουν οἱ Ῥωμαῖοι καὶ θὰ μᾶς ἀφανίσουν καὶ ἐμᾶς καὶ τὸν τόπον μας.

Καϊάφας (ἕνας ἀπὸ τοὺς ἀρχιερεῖς) — Δὲν ἤξεύρετε οὔτε πτεσθε ὅτι μᾶς συμφέρει νὰ πεθάνῃ ἕνας ἄνθρωπος χάριν τοῦ λαοῦ καὶ νὰ μὴ καταστραφῆ ὅλον τὸ ἔθνος.

Ἰούδας (εἰσέρχεται εἰς τὸ οὐμβούλιον) — Τί θέλετε νὰ μοῦ δώσετε γιὰ νὰ σᾶς τὸν παραδώσω ἐγώ;

(Οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ φαρισαῖοι τοῦ τάζουν τριάντα ἀργύρια καὶ ἐκεῖνος δέχεται, ἀμέσως δὲ ἐπιστρέφει εἰς τοὺς συμμαθητάς του)

Δ) Νιπτῆρ

(Οἱ δώδεκα μαθηταὶ κάθηται κατὰ σειρὰν εἰς καθίσματα, εἶναι δὲ ἔτοιμα τὸ νερὸ, ἡ λεκάνη καὶ ἡ ποδιά. Ὁ Χριστός βγάζει τὸ ἐπανωφόρι του, ζώνεται τὴν ποδιάν, βάζει νερὸ εἰς τὴν λεκάνην καὶ ἀρχίζει ἀπὸ τοὺς νεωτέρους πλύνει τὰ πόδια τους καὶ τὰ σκουπίζει μὲ τὴν ποδιάν. Ὅταν ὅμως ἔρχεται ἡ σειρὰ τοῦ Πέτρου, αὐτὸς ἀρνεῖται)

Πέτρος — Κύριε, ἐσὺ πλύνεις τὰ πόδια μου;

Χριστός — Ἐκεῖνο ποὺ κάμνω ἐγὼ ἐσὺ δὲν τὸ ἐννοεῖς τώρα, θὰ τὸ καταλάβῃς ὕστερα.

Πέτρος — Ὅχι, δὲν θὰ πλύνῃς ποτὲ ἐσὺ τὰ πόδια μου!

Χριστός — Ἄν δὲν σοῦ τὰ πλύνω, δὲν εἶσαι μαθητῆς μου.

Πέτρος (στενοχωρημένος κατ' ἀρχάς, κατόπιν δὲ ἀποφασισμένος) — Κύριε, ὄχι μόνον τὰ πόδια μου νὰ πλύνῃς, ἀλλὰ καὶ τὰ χέρια καὶ τὸ κεφάλι.

Χριστός—Ὁ λουσμένος δὲν ἔχει ἀνάγκη νὰ λουσθῇ ἢ τὰ πόδια του νὰ πλύνῃ, ἀλλ' εἶναι ὄλος καθαρός. Καὶ ἐσεῖς εἰσθε καθαροί, ἀλλ' ὄχι ὄλοι.

(Ἀφοῦ τελειώσῃ τὸ πλύσιμον, βγάξει ὁ Χριστός τὴν ποδιάν, βάζει τὸ ἐπανωφόρι καὶ κἀθήται).

Χριστός—Καταλαβαίνετε τί ἔκαμα; Ἐσεῖς μὲ λέγετε «ὁ διδάσκαλος καὶ ὁ Κύριος» καὶ καλὰ λέγετε, διότι εἶμαι. Ἄν λοιπὸν ἐγὼ ὁ διδάσκαλος καὶ κύριος ἔπλυνα τὰ πόδια σας, καὶ ἐσεῖς ἔχετε χρέος νὰ πλύνετε ὁ ἕνας τοῦ ἄλλου τοῦ τὰ πόδια. Διότι σὰς ἔδωσα παράδειγμα νὰ κάμνετε καὶ ἐσεῖς καθὼς ἔκαμα ἐγώ. Σὰς λέγω δὲ ὅτι δὲν ὑπάρχει δούλος ἀνώτερος ἀπὸ τὸν κύριόν του οὔτε ἀπόστολος ἀνώτερος ἀπὸ ἐκεῖνον ποῦ τὸν ἀπέστειλε. Ἄν τὰ γνωρίζετε αὐτά, εἰσθε εὐτυχεῖς ἂν τὰ κάμνετε.

Ε) Προδοσία

ΤΑ ΠΡΟΣΩΠΑ ΤΟΥ ΔΡΑΜΑΤΟΣ

Χριστός, Πέτρος, ὄχλος, Ἰούδας, ψευδομαρτυρες, ἀρχιερεῖς, δικασταί, ὑπηρέται.

(Ἡ σκηνὴ κατ' ἀρχὰς εἰς τὴν Γεθσημανῆ. Ὅλοι οἱ μαθηταὶ ἐκτὸς τοῦ Ἰούδα μαζεμένοι κοντὰ εἰς τὸν Χριστόν)

Χριστός—Ὅλοι σας αὐτὴν τὴν νύχτα θὰ συγχυσθῆτε γιὰ μένα, διότι εἶναι γραμμένον «θὰ χτυπήσω τὸν ποιμένα καὶ θὰ σκορπισθοῦν τὰ πρόβατα τοῦ ποιμνίου»

Πέτρος—Καὶ ἂν ὄλοι θὰ συγχυσθοῦν, ἐγὼ ὅμως ποτὲ δὲν θὰ συγχυσθῶ.

Χριστός—Σὲ διαβεβαιῶ ὅτι αὐτὴν τὴν νύχτα, προτοῦ φωγάξῃ ὁ πετεινός, τρεῖς φορές θὰ μ' ἀρνηθῆς.

Πέτρος—Καὶ ἂν ἀκόμη εἶν' ἀνάγκη νὰ πεθάνω μαζί σου, δὲν θὰ σ' ἀρνηθῶ.

Χριστός (εἰς τοὺς ἄλλους.)—Καθήστε ἐδῶ ἕως ὅτου πάγω ἐκεῖ πέρα καὶ κάμω τὴν προσευχὴν μου.

(Παίρνει μαζί του τὸν Πέτρον καὶ τοὺς δύο υἱοὺς τοῦ Ζεβεδαίου Ἰάκωβον καὶ Ἰωάννην καὶ ὅταν φθάσῃ εἰς τὸν τόπον τῆς προσευχῆς ἀρχίζει νὰ λυπῆται καὶ ν' ἀδημονῇ)

Χριστός (εἰς τοὺς τρεῖς.)—Περίλυπος εἶναι ἡ ψυχὴ μου μέχρι θανάτου. Νὰ μείνετε ἐδῶ καὶ ν' ἀγρυπνήτε μαζί μου. (Ἀπομάκρυνεται ὀλίγον, πέφτει κατὰ πρόσωπον εἰς τὴν γῆν καὶ προσεύχεται)—Πατέρα μου, ἂν εἶναι δυνατόν, ἄς ἀποφύγῃ τὸ ποτήριον τοῦτο! Ὅχι ὅμως καθὼς θέλω ἐγώ, ἀλλὰ καθὼς θέλεις ἐσύ!

(Ἐπιστρέφει εἰς τοὺς μαθητὰς καὶ τοὺς βλέπει νὰ κοιμῶνται)

Χριστός—Ἔτσι λοιπόν, δὲν ὑπομείνατε μίαν ὥραν ν' ἀγρυπνήσετε μαζί μου; Γρηγορεῖτε καὶ προσεύχεσθε γιὰ νὰ μὴ μπῆτε εἰς πειρασμόν. Τὸ μὲν πνεῦμα εἶναι πρόθυμον, ἡ σὰρξ ὅμως ἀσθενής.

(Καὶ πάλιν πηγαίνει καὶ προσεύχεται λέγων ἐκ δευτέρου καὶ ἐκ τρίτου τὰ ἴδια, ἐπιστρέφων δὲ εὐρίσκει καὶ πάλιν τοὺς μαθητὰς κοιμισμένους)

Χριστός—Κοιμᾶσθε λοιπὸν καὶ ἀναπαύεσθε! Νά, ἦλθεν ἡ ὥρα καὶ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου παραδίδεται εἰς τὰ χέρια ἀνθρώπων ἀμαρτωλῶν. Σηκωθῆτε, ἄς πηγαίνωμε. Νά, ἐπλησίασε ἐκεῖνος ποῦ μὲ παρέδωσε.

(Ἀποχωρεῖ ὁ Χριστός ἀπὸ τὸν τόπον τῆς προσευχῆς μαζί μὲ τοὺς τρεῖς μαθητὰς αἱ πηγαίνει εἰς τὸν πλῆσιον ἐκεῖ εὐρισκόμενον κῆπον. Εἰς τὸ μεταξὺ ἔρχεται ὁ Ἰούδας καὶ ἀρκετὸς ὄχλος μαζί ὀπλισμένοι μὲ μαχαίρια καὶ ῥοπάλα. Ὁ Χριστός προχωρεῖ ὀλίγον πρὸς αὐτούς)

Χριστός—Ποῖον ζητεῖτε;

ὄχλος (ὄλοι μαζί)—Ἰησοῦν τὸν Ναζωραῖον.

Χριστός—Ἐγὼ εἶμαι (ὁπισθοχωροῦν αὐτοὶ καὶ πέφτουν χάμω). Ποῖον ζητεῖτε;

ὄχλος—Ἰησοῦν τὸν Ναζωραῖον.

Χριστός—Σὰς εἶπα πῶς εἶμαι ἐγώ. Ἐάν λοιπὸν ἐμένα ζητήτε, ἀφήστε τοὺς αὐτοὺς νὰ πάνε (ταῦτα λέγων δείχνει τοὺς μαθητάς)

(Ἐκ τὸν ὄχλον ξεχωρίζει ἕνα καὶ τρέχει πρὸς αὐτόν)

Ἰούδας—Χαίρε διδάσκαλε! (τὸν φιλεῖ)

Χριστός—Φίλε μου, γιὰ ποίαν αἰτίαν ἦλθες ἐδῶ;

(Εἰς τὸ μεταξὺ ὁ Πέτρος βγάζει τὸ μαχαίρι του καὶ χτυπᾷ ἕνα ἀπὸ τοὺς ὑπηρέτας τοῦ ἀρχιερέως τὸν Μάλχον, τοῦ ὁποῦν κόπτει τὸ ἀφτί, ὁ Χριστός ὁμοῦς ἀποδοκιμάζει τοῦτο)

Χριστός (εἰς τὸν Πέτρον)—Βάλε τὸ μαχαίρι σου εἰς τὴν θήκην. Ὅλοι ὅσοι ἐπήραν μαχαίρι εἰς τὰ χέρια των μὲ μαχαίρι θὰ χαθοῦν. Ἡ νομίζεις ὅτι δὲν ἠμπορῶ τώρα ἀμέσως νὰ παρακαλέσω τὸν πατέρα μου νὰ μοῦ στείλῃ πρὸς βοήθειαν δώδεκα συντάγματα ἀγγέλων; Πῶς λοιπὸν θὰ ἐκπληρωθοῦν αἱ προφητεῖαι τῶν Γραφῶν ὅτι ἔτσι πρέπει νὰ γίνῃ; (Πιάνει ἀμέσως τὸ ἀφτί τοῦ Μάλχου καὶ τὸ ἱατρύνει, ἔπειτα δὲ στρεφόμενος εἰς τὸν ὄχλον)—Ἦλθατε μὲ μαχαίρια καὶ ξύλα νὰ μὲ πιάσετε σὺν νὰ ἐπρόκειτο νὰ πιάσετε κανένα ληστὴν! Κάθε ἡμέραν ἤμουν μαζί σας διδάσκων εἰς τὸν ναὸν καὶ δὲν μὲ ἐπιάσατε. Ὅλα δὲ αὐτὰ ἔγιναν τοιοῦτοτρόπως γιὰ νὰ πραγματοποιηθοῦν ἐκεῖνα ποὺ ἔγραψαν οἱ προφῆται.

(Ὁ ὄχλος τότε τὸν συλλαμβάνει καὶ τὸν πηγαίνει πρῶτα μὲν εἰς τὸν ἀρχιερέα Ἄναν, ἀπεκεί δὲ εἰς τὸν Καϊάφα. Εἰς τὸ μεταξὺ οἱ μαθηταὶ ἀπὸ τὸν φόβον τοὺς ἔφυγαν ἐκτὸς τοῦ Πέτρου καὶ Ἰωάννου, οἱ ὁποῖοι ἀκολουθοῦν δειλοὶ καὶ φοβισμένοι ἀπομακρια. Ἡ σκηνὴ τώρα εἰς τοῦ Καϊάφα, ὅπου εἶναι συναθροισμένοι ὅλοι οἱ γραμματεῖς καὶ οἱ πρεσβύτεροι τοῦ λαοῦ γιὰ τὴν δίκην. Ὁ Χριστός ὀδηγεῖται μπροστὰ εἰς τὸ συνέδριον, τὸ ὁποῖον εἶναι ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ Καϊάφα, ὁ δὲ Πέτρος μένει εἰς τὴν αὐλὴν μαζί μὲ τοὺς ὑπηρέτας. Ἀρχίζει ἡ δίκη)

ψευδομάρτυρες—Αὐτὸς εἶπε ὅτι ἠμπορεῖ νὰ χαλάσῃ τὸν ναὸν τοῦ Θεοῦ καὶ σὲ τρεῖς ἡμέρας πάλιν νὰ τὸν χτίσῃ ἐκ νέου.

ἀρχιερεὺς (εἰς τὸν Χριστόν, ὅστις σιωπᾷ)—Δὲν ἀποκρίνεσαι; Τί σοῦ καταμαρτυροῦν αὐτοί; (Ὁ Χριστός ἐξακολουθεῖ νὰ σιωπᾷ) Σὲ ἐξορκίζω εἰς τὸ ὄνομα τοῦ αἰωνίου Θεοῦ, νὰ μᾶς εἰπῆς ἂν ἐσὺ εἶσαι ὁ Χριστός ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ.

Χριστός—Ἐσὺ τὸ εἶπες πῶς εἶμαι. Πλὴν τούτου σὰς λέγω ὅτι εἰς τὸ ἐξῆς θὰ βλέπετε τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου νὰ κάθεται ἀπὸ τὰ δεξιὰ τῆς δυνάμεως τοῦ Θεοῦ καὶ νὰ ἔρχεται ἐπὶ τῶν νεφελῶν τοῦ οὐρανοῦ.

ἀρχιερεὺς (οἰζίων τὰ φορέματά του ἀπὸ ἀνανάστησιν)—Ἐβλαστήμησε! Τί ἀνάγκην πιά ἔχομε ἀπὸ μάρτυρας; Νά, τώρα ἀκούσατε τὴν βλαστημίαν του! Ποίαν γνώμην ἔχετε;

δικασταί (ὅλοι μὲ μίαν φωνήν)—Εἶναι ἔνοχος θανάτου!

ὑπηρέται (τὸν φτύνουν κατὰ πρόσωπον καὶ τὸν ραπίζουν καὶ πρὸς ἐμπαιγμὸν τοῦ λέγονν)—Προφήτευσε εἰς ἐμᾶς, Χριστέ, ποῖος σὲ ἔδειρε;

ΣΤ) Ἄρνησις τοῦ Πέτρου

ΤΑ ΠΡΟΣΩΠΑ ΤΟΥ ΔΡΑΜΑΤΟΣ

ὑπηρέτρια πρώτη τοῦ Καϊάφα, ὑπηρέτρια δευτέρα, ὑπηρέται πολλοὶ τῶν ἀρχιερέων, Πέτρος, Ἰούδας, ἀρχιερεῖς, Ἰωσήφ ὁ βουλευτής, ἀγγελιοφόρος, Πιλάτος Ρωμαῖος ἡγεμὼν τῆς Ἰουδαίας, κούρσορ (ἀγγελιοφόρος τοῦ Πιλάτου), Νικόδημος φαρισαῖος (μυστικός φίλος τοῦ Χριστοῦ), πρῶν παράλυτος (θεραπευθεὶς ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ), πρῶν τυφλὸς (θεραπευθεὶς ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ), Βερενίκη (πρῶν αἰμορροῦσα θεραπευθεῖσα ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ), Χριστός.

(Ἡ σκηνὴ εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ Καϊάφα)

ὑπηρέτρια πρώτη (πλησιάζουσα τὸν Πέτρον)—Καὶ ἐσὺ ἦσουν μαζί μὲ τὸν Ἰησοῦν τὸν Γαλιλαίον.

Πέτρος—Δὲν ἤξεύρω τίποτε ἀπ' αὐτὰ ποὺ λές.

ὑπηρέτρια δευτέρα — Κα αὐτὸς ἦτο μὲ τὸν Ἰησοῦν τὸν Ναζωραῖον.

Πέτρος — Σὰς δοκίζομαι πῶς δὲν τὸν γνωρίζω τὸν ἄνθρωπον.

ὑπηρέται — Ἀλήθεια, καὶ ἐσὺ ἕνας ἀπ' αὐτοῦς εἶσαι, διότι καὶ ἡ προφορὰ τῆς ὀμιλίας σου σὲ φανερώνει.

Πέτρος (μὲ δροκούς πάλιν καὶ ἀναθέματα) — Δὲν τὸν γνωρίζω τὸν ἄνθρωπον!

(Ἀκούεται ἀμέσως φωνὴ πετεινοῦ. Ὁ Πέτρος ἐνθυμεῖται τὰ λόγια τοῦ Χριστοῦ ποῦ τοῦ εἶπε διὰ τοῦ φωνάξῃ ὁ πετεινός, τρεῖς φορές θὰ μὲ ἀρνηθῆς. Καταστενοχωρημένος καὶ ταραγμένος βγαίνει ἔξω ἀπὸ τὴν αὐλὴν καὶ κλαίει πικρῶς)

Ἰούδας (μπαίνει βιαστικὰ εἰς τὸ συνέδριον καὶ λέγει εἰς τοὺς ἀρχιερεῖς) — Ἠμαρτον, διότι ἐπαρέδωσα αἷμα ἁθῶν!

ἀρχιερεῖς — Τί μᾶς μέλει ἐμᾶς γι' αὐτό; Ἐσὺ θὰ δώσης λόγον!

(Ὁ Ἰούδας τοὺς πετὰ τὰ τριάντα ἀργύρια καὶ φεύγει, μετ' ὀλίγον δὲ παρουσιάζεται ἄλλη σκηνή, ὅπου φαίνεται κερμασμένος ἀπὸ δένδρον. Ἀλλάζει πάλιν ἡ σκηνή καὶ παρουσιάζεται ὁ ναὸς τοῦ Σολομῶντος. Μέσα εἰς αὐτὸν φαίνεται ὁ Ἰωσήφ ὅτι διαβάζει. Ἐρχεται ἀγγελισφόρος ἐκ μέρους τῶν ἀρχιερέων γιὰ νὰ τὸν καλέσῃ, ἀλλ' ἐπειδὴ τὸν βλέπει νὰ διαβάζῃ, φεύγει χωρὶς νὰ τοῦ εἰπῇ τίποτε. Ὑστερ' ἀπ' ὀλίγον ξανάρχεται, ἀλλὰ καὶ πάλιν τὸν βλέπει νὰ διαβάζῃ καὶ χωρὶς νὰ εἰπῇ τίποτε φεύγει. Κατόπιν παρουσιάζεται πάλιν ἡ σκηνὴ τοῦ συνεδρίου)

ἀρχιερεῖς (ἀνομιταξύν τους) — Δὲν μᾶς ἐπιτρέπεται τὰ χρήματα αὐτὰ νὰ τὰ βάλωμε εἰς τὸ χρηματοφυλάκιόν μας, διότι εἶναι τιμὴ αἱματος. (Ἀποφασίζουν δὲ ν' ἀγοράσουν μὲ αὐτὰ τὸν ἀγρὸν τοῦ κερμαίως γιὰ ἐνταφιασμόν τῶν ξένων)

(Ἡ σκηνὴ ἐνώπιον τοῦ Πιλάτου, εἰς τὸν ὅποιον ὠδήγησαν τὸν Χριστόν γιὰ νὰ δικασθῇ. Ὁ Χριστὸς περιμένει ἔξω)

ἀρχιερεῖς (εἰς τὸν Πιλάτον) — Αὐτὸς ὁ ἄνθρωπος διαστρέφει τὸ ἔθνος μας καὶ μᾶς ἐμποδίζει νὰ πληρώνωμε φόρους εἰς τὸν αὐτοκράτορα λέγων ὅτι αὐτὸς εἶναι βασιλεὺς.

Πιλάτος — Πέτε μου πῶς ἐγὼ ἐνῶ εἶμαι ἡγεμὼν ἠμπορῶ νὰ ἐξετάσω καὶ δικάσω τὸν βασιλέα;

ἀρχιερεῖς — Δὲν τὸν λέγομε ἡμεῖς βασιλέα, ὁ ἴδιος λέγει πῶς εἶναι.

Πιλάτος (εἰς τὸν κούρσωρον) — Πήγαινε νὰ τὸν φέρῃς ἐδῶ τὸν Ἰησοῦν μὲ καλὸν τρόπον.

κούρσωρ (βγαίνει ἔξω καὶ μόλις βλέπει τὸν Χριστὸν πέφτει εἰς τὰ πόδια του καὶ τὸν προσκυνεῖ, κατόπιν δὲ βάζει κατὰ γῆς τὸ φακίολι του καὶ λέγει) — Κύριε, πάτησε ἐδῶ καὶ ἔμπα, διότι σὲ προσκαλεῖ ὁ ἡγεμὼν.

ἀρχιερεῖς (βλέποντες τὰς περιποιήσεις τοῦ κούρσωρος ἀναγαθοῦν καὶ ἀναφέρουν τὸ πρᾶγμα εἰς τὸν Πιλάτον μὲ παράπονον) — Ἰατὶ δὲν ἐπρόσταξες νὰ ὀδηγηθῇ ἐδῶ ὑπὸ συνοδείαν στρατιωτικοῦ καὶ ὄχι τοῦ κούρσωρος;

Πιλάτος (εἰς τὸν κούρσωρα προσκληθέντα ἀμέσως προτοῦ φέρῃ τὸν Χριστόν) — Γιατὶ τὸ ἔκαμες αὐτὸ καὶ ἀπλωσες τὸ φακίολι σου κατὰ γῆς καὶ εἶπες εἰς τὸν Ἰησοῦν νὰ περπατήσῃ ἐπάνω εἰς αὐτό;

κούρσωρ — Κύριε, ὅταν μὲ ἔστειλες εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα πρὸς τὸν Ἀλέξανδρον, τὸν εἶδα νὰ κάθεται ἐπάνω εἰς ὄνον καὶ τὰ παιδιὰ τῶν Ἑβραίων νὰ κρατοῦν κλάδους καὶ νὰ φωνάζουν «σῶσον δὴ ὁ ἐν τοῖς ὑψίστοις, εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου», ἄλλους δὲ νὰ στρώνουν τὰ φορέματά τους εἰς τὸν δρόμον ἀπόπου ἐπερνοῦσε.

ἀρχιερεῖς — Τὰ μὲν παιδιὰ τῶν Ἑβραίων ἐφύναζαν ἑβραϊκὰ, ἀποποῦ δὲ ἐσὺ τὰ ἐλληνικὰ;

κούρσωρ — Ἐρώτησα κάποιον Ἑβραῖον, τ' εἶν' αὐτὰ ποῦ φωνάζουν ἑβραϊκὰ καὶ ἐκεῖνος μοῦ τὰ ἐξήγησε.

Πιλάτος (εἰς τοὺς ἀρχιερεῖς) — Ἀφοῦ λοιπὸν ἐσεῖς μονάχοι σας ὁμολογεῖτε τὰς ἐπευφημίας τῶν παιδιῶν, εἰς τί ἔσφαλε ὁ

κούρσωρ; (Οἱ ἀρχιερεῖς σιωποῦν. Ὁ Πιλάτος πρὸς τὸν κούρσωρα) — Πῆ-
γαينه καὶ μὲ ὅποιον τρόπον θέλεις φέρε τον ἐδῶ.

κούρσωρ (ἐξέρχεται καὶ κάμνει ὅ,τι ἔκαμε πρῖν) — Κύριε, ἔμπα,
ὁ ἡγεμῶν σὲ προσκαλεῖ.

(Ὁ Χριστὸς παρουσιάζεται μπροστὰ στὸν ἡγεμόνα καὶ οἱ Ἑβραῖοι
ἐπαναλαμβάνουν τὰς ἰδίας κατηγορίας πού εἶπαν καὶ πρωτίτερα)

Νικόδημος (παρουσιάζεται εἰς τὸν ἡγεμόνα) — Ὑσεβέστατε
ἡγεμῶν, παρακαλῶ νὰ μοῦ ἐπιτρέψῃς νὰ εἰπῶ λίγα λόγια.

Πιλᾶτος — Λέγε.

Νικόδημος — Ἐγὼ εἰς τὴν συναγωγὴν εἶπα εἰς τοὺς πρε-
σβυτέρους καὶ εἰς τοὺς ἱερεῖς καὶ εἰς τοὺς λευίτας καὶ εἰς ὅλον
τὸ πλῆθος τῶν Ἰουδαίων «τί θέλετε ἀπ' αὐτὸν τὸν ἄνθρωπον;
ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς κάμνει πολλὰ παράδοξα σημεῖα καὶ θαύματα,
τὰ ὅποια κανένας δὲν τὰ ἔκαμε ἕως τώρα οὔτε θὰ τὰ κάμη.
Ἄφήστε τον λοιπὸν καὶ μὴ θέλετε νὰ τοῦ κάμετε κακόν. Ἄν
μὲν τὰ θαύματα πού κάμνει εἶναι ἐκ Θεοῦ, θὰ μένουν αἰώνια,
ἂν ὅμως εἶναι μὲ ἀνθρωπίνην τέχνην, θὰ καταλυθοῦν. Διότι
καὶ ὁ Μωυσῆς σταλμένος ἀπὸ τὸν Θεὸν εἰς τὴν Αἴγυπτον ἔκαμε
μπροστὰ εἰς τὸν βασιλέα τῆς Αἰγύπτου Φαραῶ πολλὰ θαύματα
πού τὸν ἐπρόσταξε ὁ Θεὸς νὰ κάμη. Ἦσαν δὲ ἐκεῖ ὁ Ἰαήνης
καὶ ὁ Ἰαμδρῆς τιμημένοι ἀπὸ τὸν Φαραῶ καὶ ἔκαμναν καὶ αὐτοὶ
θαύματα ὅσα ἔκαμε ὁ Μωυσῆς καὶ γιὰ τοῦτο τοὺς ἐνόμιζαν οἱ
Αἰγύπτιοι ὡς θεοῦς. Ἐπειδὴ ὅμως τὰ θαύματα πού ἔκαμναν δὲν
ἦσαν ἐκ Θεοῦ, ἐχάθησαν καὶ αὐτοὶ καὶ ἐκεῖνοι πού τὰ ἐπί-
στευαν. Καὶ τώρα ἀφήστε τὸν ἄνθρωπον αὐτόν, δὲν εἶναι ἄξιος
θανάτου».

(Οἱ Ἑβραῖοι τρίζουν τὰ δόντια τους κατὰ τοῦ Νικοδήμου)

Πιλᾶτος — Γιατί τοῦ τρίζετε τὰ δόντια, ἀφοῦ τὴν ἀλήθειαν
ἀκούσατε;

ἀρχιερεῖς (εἰς τὸν Νικόδημον) — Εἴθε ν' ἀξιωθῆς νὰ ἔχῃς
τὴν ἴδιαν μ' αὐτὸν τύχην, ἀφοῦ λὲς τὴν ἀλήθειαν!

Νικόδημος — Μάλιστα, ν' ἀξιωθῶ καθὼς εἶπατε.

πρώην παράλυτος (παρουσιάζεται μπροστὰ εἰς τὸν Πιλᾶτον)
— Δῶσε μου τὴν ἄδειαν, ἡγεμῶν, νὰ εἰπῶ ἓνα λόγον.

Πιλᾶτος — Πὲς ὅ,τι θέλεις.

παράλυτος — Ἐγὼ ἦμουν πεσμένος εἰς τὸ κρεβάτι τριάντα
ὀκτῶ χρόνια καὶ ὑπέφερα ἀπὸ πόνους. Ὅταν δὲ ἦλθε ὁ Ἰησοῦς,
ὁ ὁποῖος ἰάτρευσε πολλοὺς δαιμονιζομένους καὶ ἄλλους πού ὑπέ-
φεραν ἀπὸ διαφόρους ἀσθενείας, μερικοὶ νέοι μὲ ἐλυπήθηκαν,
μὲ ἐσῆκωσαν μὲ τὴν κλίνην καὶ μὲ ἔφεραν κοντά του. Καὶ ὅταν
μὲ εἶδε ὁ Ἰησοῦς μὲ ἐσπλαχνίσθη καὶ μοῦ εἶπε ἓνα μόνον λό-
γον «σῆκωσε τὸ κρεβάτι σου!» καὶ ἀμέσως ἐπερπάτησα.

πρώην τυφλὸς (πλησιάζων ὁμοίως) — Ἐγὼ ἐγεννήθηκα τυ-
φλὸς ἀπὸ τὴν κοιλιά τῆς μητέρας μου. Φωνὴν ἄκουα καὶ κό-
σμον δὲν ἔδλεπα. Ὅταν δὲ ἔτυχε κάποτε νὰ περάσῃ ἀποκοντὰ
μου ὁ Ἰησοῦς, ἐφώναξα δυνατὰ «ἐλέησέ με, υἱὲ τοῦ Δαβὶδ!»
Καὶ μὲ ἐσπλαχνίσθη καὶ ἅμα ἔβαλε τὰ χέρια του εἰς τὰ μάτια
μου ἀμέσως εἶδα.

Βερενίκη (ἀπομακρῶν μὲ δυνατὴν φωνήν) — Ἐγὼ ἦμουν αἰμορ-
ροῦσα δώδεκα χρόνια καὶ μόλις ἄγγισα τὴν ἄκρη τοῦ φορέμα-
τός του ἀμέσως ἐστάθηκε τὸ αἷμα.

ἀρχιερεῖς — Διαστρέφει τὸ ἔθνος μας καὶ μᾶς ἐμποδίζει νὰ
πληρῶνωμε φόρους εἰς τὸν αὐτοκράτορα καὶ λέγει γιὰ τὸν ἑαυτὸν
τοῦ πῶς εἶναι ἐστεμμένος βασιλεὺς.

Πιλᾶτος (εἰς τὸν Χριστόν) — Ἐσὺ εἶσαι ὁ βασιλεὺς τῶν Ἰου-
δαίων;

Χριστὸς — Ἐσὺ τὸ λὲς αὐτό.

Πιλᾶτος (εἰς τοὺς ἀρχιερεῖς καὶ τὸν ὄχλον) — Δὲν εὐρίσκω
κανένα φταίξιμο εἰς αὐτὸν τὸν ἄνθρωπον.

ὄχλος (*καυγάζων*)—Συγχύζει τὸν λαὸν μὲ τὴν διδασκαλίαν τοῦ ποῦ κάμνει εἰς ὅλην τὴν Ἰουδαίαν! Ἄρχισε τὸ ἔργον τοῦ ἀπὸ τὴν Γαλιλαίαν καὶ κατέληξε ἐδῶ!

Πιλᾶτος—Μήπως εἶναι Γαλιλαῖος, ἀπὸ τὸ κράτος τοῦ Ἡρώδου;

ὄχλος—Μάλιστα.

(Ὁ Πιλᾶτος μαθὼν ὅτι ὁ κατηγορούμενος εἶναι ὑπὸ τοῦ Ἡρώδου τὸν στέλνει εἰς ἐκεῖνον)

Z) Ἐξουθένωσις Ἡρώδου

(Ἡ σκηνὴ ἐνώπιον τοῦ ἡγεμόνος Ἡρώδου)

ἀρχιερεῖς—Αὐτὸς διαστρέφει τὸ ἔθνος καὶ τὸν νόμον μας καὶ μᾶς ἐμποδίζει νὰ πληρώνωμε φόρους εἰς τὸν αὐτοκράτορα καὶ λέγει γιὰ τὸν ἑαυτὸν του πῶς εἶναι ἐστεμμένος βασιλεὺς.

Ἡρώδης (εἰς τὸν Χριστὸν)—Ποῖος εἶσαι καὶ ἀποποῦ εἶσαι;

Χριστός—

Ἡρώδης—Γιατί διαστρέφεις τὸν νόμον;

Χριστός—

Ἡρώδης—Ἐσὺ εἶσαι ὁ βασιλεὺς;

Χριστός—

(Ὁ Ἡρώδης βλέπων δι ματαιοπονεῖ, διότι ὁ Χριστὸς δὲν τοῦ ἀπαντᾷ εἰς καμίαν ἐρώτησιν, προστάζει τοὺς στρατιώτας νὰ τὸν ἐνδύσουν στολὴν βασιλικὴν καὶ νὰ τὸν ἐμπαῖξουν μὲ κάθε τρόπον. Κατόπιν τὸν στέλνει ὀπίσω εἰς τὸν Πιλᾶτον γιὰ νὰ τὸν δικάσῃ ἐκεῖνος, ἀκολουθεῖ δὲ καὶ ὁ ἴδιος καὶ συναντηθεὶς μὲ ἐκεῖνον ἀνταλλάσσει μαζί του ἀσπασμόν, τοιοῦτοτρόπως δὲ συμφιλιώνονται οἱ δύο τοὺς ἐξ αἰτίας τῆς δίκης αὐτῆς, ἐνῶ πρὶν ἦσαν ἐχθροί. Ὁ Ἡρώδης φεύγει ἀμέσως, μένουσιν δὲ ὁ Χριστὸς καὶ οἱ κατήγοροι. Πρῶτον ὁμοῦ ξαναρχίσῃ ἡ δίκη, ἔρχεται ἀγγελιοφόρος ἐκ μέρους τῆς συζύγου τοῦ Πιλᾶτου καὶ λέγει ἐκ μέρους τῆς εἰς αὐτόν)

ἀγγελιοφόρος—Δὲν ὑπάρχει καμίαν ἀφορμὴ μεταξὺ σοῦ καὶ τοῦ δικαίου ἐκείνου ἀνθρώπου. Πολλὰ ἔπαθα τὴν νύχτα εἰς τὸ ὄνειρό μου ἐξ αἰτίας τοῦ.

Πιλᾶτος (εἰς τὸν ὄχλον)—Ποῖον θέλετε ν' ἀπολύσω; Τὸν Βαραββᾶν ἢ τὸν Ἰησοῦν ποῦ λέγεται Χριστός;

ὄχλος—Τὸν Βαραββᾶν!

Πιλᾶτος—Τί λοιπὸν νὰ κάμω τὸν Ἰησοῦν ποῦ λέγεται Χριστός;

ὄχλος—Νὰ σταυρωθῇ!

Πιλᾶτος—Τί κακὸν ἔκαμε;

ὄχλος—Ἄρον, ἄρον, σταύρωσον αὐτόν!

Πιλᾶτος (βλέπων τὸν θόρον τοῦ ὄχλου ζητεῖ νερὸ καὶ πλύνει τὰ χέρια του μπροστὰ εἰς ὅλους εἰς σημεῖον τῆς ἀθωότητός του)—Ἄθῶος εἶμαι ἐγὼ ἀπὸ τὸ αἷμα τοῦ δικαίου αὐτοῦ! Ἐσεῖς θὰ ὀψεσθε!

ὄχλος—Τὸ αἷμα τοῦ ἐπάνω σ' ἐμᾶς καὶ εἰς τὰ παιδιά μας!

H) Σταύρωσις

ΤΑ ΠΡΟΣΩΠΑ ΤΟΥ ΔΡΑΜΑΤΟΣ

Χριστός, στρατιώται, ληστὴς πρῶτος (σταυρωμένος ἀπὸ τὰ δεξιὰ), ληστὴς δεύτερος (σταυρωμένος ἀπὸ τ' ἄριστερά), **Σίμων ὁ Κυρηναῖος**, μυροφόροι γυναῖκες, Θεοτόκος, κωμοδρόμος ἢ χαλκεύς, ἀρχιερεῖς, Ἰωάννης μαθητῆς τοῦ Χριστοῦ, ἐκατόνταρχος, Ἰωσήφ ὁ βουλευτής, Νικόδημος φίλος τοῦ Χριστοῦ, Ἀδάμ, ἄγγελοι, μαθηταὶ τοῦ Χριστοῦ.

ΣΚΗΝΗ ΠΡΩΤΗ

(Στρατιώται παραλαμβάνουσι τὸν Χριστὸν ἀπὸ τὸ δικαστήριον, τὸν γδύνουσι καὶ τὸν ἐνδύουσι μὲ κόκκινον φόρεμα, βάζουσι εἰς τὸ κεφάλι στεφανὸν ἀπὸ ἀγκάθια, δίδουσι εἰς τὸ δεξιὸν χεῖρ ἕνα καλάμι ὡς σκῆπτρον βασιλικὸν καὶ γονατίζοντες μπροστὰ τὸν ἐμπαιχτικὰ τὸν προσκνυθῶν καὶ

χαιροῦν τάχα ὡς βσιλέα «Χαίρε, βασιλεῦ τῶν Ἰουδαίων!». Κατόπιν παίρνουν τὸ καλάμι ἀπὸ τὸ χέρι του, τὸν χτυποῦν εἰς τὸ κεφάλι καὶ τὸν φτύνουν κατὰ πρόσωπον. Φέρουν ἔπειτα δύο ληστὰς ἀπὸ τὴν φυλακὴν, τοὺς φορτώνουν καὶ τοὺς τρεῖς τὸν καθένα μὲ τὸν σταυρὸν του καὶ τοὺς πηγαίνουν εἰς τὸν τόπον τῆς σταυρώσεως)

ΣΚΗΝΗ ΔΕΥΤΕΡΑ

(Εἰς τὸν δρόμον ὁ Χριστὸς καταβάλλεται ἀπὸ τὸ βάρος τοῦ σταυροῦ, οἱ δὲ στρατιῶται ἀγγαρεύουν τὸν τυχεῖον· ἐκ τοῦ ἀντιθέτου ἐρχόμενον Σίμωνα τὸν Κυρηναῖον γὰρ τὸν φορτωθῆ αὐτός. Ἀκολουθοῦν γυναῖκες μαζὶ μὲ τὴν Θεοτόκον καὶ κλαίουσιν)

Χριστὸς (εἰς τὰς γυναῖκας) — Θυγατέρες Ἰερουζαλήμ, μὴ κλαίτε γιὰ μένα, γιὰ τὸν ἐκυτόν σας καὶ γιὰ τὰ παιδιὰ σας νὰ κλαίτε, διότι ἔρχονται ὑπερ' ἀπ' ὀλίγον ἡμέρη, ὅτε θὰ λέγουν οἱ ἄνθρωποι «εὐτυχεῖς αἱ στεῖραι γυναῖκες καὶ αἱ κοιλίας ποῦ δὲν ἐγέννησαν καὶ μαστοὶ ποῦ δὲν ἐθήλασαν». Τότε θ' ἀρχίσουν νὰ λέγουν εἰς τὰ ὄρη «πέστε ἐπάνω μας» καὶ εἰς τὰ βουνὰ «σκεπάστε μας!».

(Φθάνουν εἰς τὸν Γολγοθᾶν, ὅπου ὁ καιμοδρόμος σταυρώνει τὸν Χριστὸν καὶ τοὺς δύο ληστὰς δεξιὰ καὶ ἀριστερά, θέτει δὲ εἰς τὸ κεφάλι τοῦ Χριστοῦ πινακίδα μὲ τὴν ἐπιγραφὴν «ὁ βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων» εἰς τρεῖς γλώσσας, τὴν ἑλληνικὴν, ῥωμαϊκὴν καὶ ἑβραϊκὴν)

ἀρχιερεῖς (κοιτάζοντας ἐμπαιχτικὰ εἰς τὸν σταυρὸν) — Ἐσύ, ὁ ὅποιος ἔμελλες νὰ χαλάσης τὸν ναὸν καὶ εἰς τρεῖς ἡμέρας νὰ τὸν χτίσης, σῶσε τὸν ἑαυτόν σου! Ἄν εἶσαι υἱὸς τοῦ Θεοῦ, κατέβα ἀπὸ τὸν σταυρὸν καὶ θὰ σὲ πιστέψωμε!

λαὸς καὶ ἀρχιερεῖς— Ἄλλους ἔσωσε, ἄς σώσῃ καὶ τὸν ἑαυτόν του, ἂν αὐτὸς εἶναι ὁ Χριστὸς ὁ ἀγαπητὸς εἰς τὸν Θεόν.

Χριστὸς (μόλις ἀνυψῶν τὰ βλέμματα εἰς τὸν οὐρανόν) — Πατέρα μου, συγχώρησέ τους, διότι δὲν ἤξεύρουν τί κάμνουν!

(Ἦ Θεοτόκος κλαίει κοντὰ εἰς τὸν σταυρὸν)

ληστὴς δεύτερος (εἰς τὸν Χριστόν)— Ἄν ἐσύ εἶσαι ὁ Χριστός, σῶσε τὸν ἑαυτόν σου καὶ ἐμᾶς.

ληστὴς πρώτος (εἰς τὸν δεύτερον)— Δὲν φοβᾶσαι ἐσύ τὸν Θεὸν ποῦ εὐρίσκεισαι εἰς τὴν ἴδιαν καταδίκην; Καὶ ἐμεῖς μὲν δίκαια παθαίνομε, διότι ἀπολαμβάνομε ἄξια τῶν ὅσα ἐκάμαμε, αὐτὸς ὅμως δὲν ἔκαμε κανέν' ἄτοπον. (Εἰς τὸν Χριστόν)— Μνήσθητί μου, Κύριε, ὅταν ἔλθῃς ἐν τῇ βασιλείᾳ σου!

Χριστὸς— Σοῦ λέγω ὅτι ἀποσήμερα εἶσαι μαζί μου εἰς τὸν παράδεισον.

(Ἦ Θεοτόκος στέκεται ἀπὸ τὴν μίαν μεριὰ τοῦ σταυροῦ, εἰς δὲ τὴν αἰλιγὴν ἔρχεται καὶ στέκεται ὁ Ἰωάννης)

Χριστὸς (εἰς τὴν μητέρα)— Γυναῖκα, νὰ ὁ υἱὸς σου. (Εἰς τὸν μαθητὴν) — Νὰ ἡ μητέρα σου. (Μετὰ μικρὰν σιωπὴν) Διψῶ! (Οἱ στρατιῶται τρέχουν, ποτίζουν ἕνα σφουγγάρι μὲ ξεῖδι, τὸ ὁποῖον εὐρίσκεται ἐκεῖ κοντὰ εἰς ἕνα δοχεῖον, τὸ στηρίζουν εἰς τὴν ἄκραν καλαμοῦ καὶ τὸ φέρουν εἰς τὸ στόμα τοῦ Χριστοῦ. Περιοδῶν ὀλίγα στιγμὰ) — Πατέρα μου, εἰς τὰ χέρια σου παραδίδω τὸ πνεῦμα μου! (ἐκπνέει).

ἐκατόνταρχος — Ἀλήθεια, Θεοῦ υἱὸς ἦτο αὐτός!

(Ἔνας στρατιώτης πλησιάζει καὶ τὸν χτυπᾷ μὲ τὴν λόγχην εἰς τὸ πλευρόν, ἀμέσως δὲ ἀπὸ τὴν πληγὴν τρέχει αἷμα καὶ νερὸ)

ΣΚΗΝΗ ΤΡΙΤΗ

(Ἦ Θεοτόκος πηγαίνει μαζὶ μὲ τὸν Ἰωάννην εἰς τὸν Ἰωσήφ καὶ μὲ δάκρυα τὸν παρακαλεῖ νὰ φροντίσῃ νὰ κατεβῆ ἀπὸ τὸν σταυρὸν τὸν Χριστόν)

ΣΚΗΝΗ ΤΕΤΑΡΤΗ

(Ἦ Ἰωσήφ πηγαίνει εἰς τὸν Πιλάτον καὶ ζητεῖ τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ. Ὁ Πιλάτος προσκαλεῖ ἀμέσως τὸν ἐκατόνταρχον καὶ τὸν ἐρωτᾷ ἂν ἀπέθανε. Ἀφοῦ δὲ ἔμαθε τοῦτο, προστάζει νὰ δοθῇ τὸ σῶμα εἰς τὸν Ἰωσήφ)

ΣΚΗΝΗ ΠΕΜΠΤΗ

(*Ἔρχεται εἰς τὸν Γολγοθᾶν ὁ Ἰωσήφ μετ' ἓνα χαλκία καὶ κατότιν φθά-
νει καὶ ὁ Νικόδημος κρατῶν σινδόνι καὶ μύρα. Ὁ χαλκεὺς ξεκαρφώνει
τὸ σῶμα, ὁ δὲ Ἰωσήφ καὶ ὁ Νικόδημος τὸ κατεβάζουν, τὸ τυλίγουν μετ' ἃ
σινδόνι καὶ ἐν νεκρικῇ πομπῇ τὸ πηγαίνουν εἰς τὸν τάφον ψάλλοντες τὸ
«ἅγιος ὁ Θεός», ἀκολουθοῦν δὲ ἡ Θεοτόκος, ὁ Ἰωάννης καὶ αἱ μυροφόροι
γυναῖκες. Μετὰ τὸν ἐνταφιασμόν αἱ μυροφόροι μοιρολογοῦν παρὰ τὸν
τάφον)*

ΣΚΗΝΗ ΕΚΤΗ

Πιλᾶτος καὶ ἀρχιερεῖς

ἀρχιερεῖς — Κύριε, ἐνθυμηθήκαμε ὅτι ἐκεῖνος ὁ λαοπλά-
νος ὅταν ἀκόμα ἐξοῦσε εἶπε «ὔστερ' ἀπὸ τρεῖς ἡμέρας ἀνασταί-
νομαι». Πρόσταξε λοιπὸν νὰ φυλαχθῇ μετ' ἄφροναν ὁ τάφος του
ἕως τὴν τρίτην ἡμέραν μὴ τυχὸν ἔλθουν οἱ μαθηταὶ του τὴν
νύχτα καὶ τὸν κλέψουν καὶ εἰποῦν εἰς τὸν λαὸν «ἀνέστη ἐκ νε-
κρῶν» καὶ τότε θὰ εἶναι ἡ ἐσχάτη πλάνη χειροτέρα ἀπὸ τὴν
πρώτην.

Πιλᾶτος — Ἔχετε φρουράν, πηγαίνετε ἀσφαλίστε τὸν τά-
φον ὅπως γνωρίζετε.

ΣΚΗΝΗ ΕΒΔΟΜΗ

(*Παριστάνεται ὁ τάφος. Αἱ γυναῖκες ἔχουν ἤδη φύγει. Ἔρχονται οἱ
ἀρχιερεῖς μετ' ἄφροναν, σφραγίζουσι τὴν πλάκα τοῦ τάφου καὶ ἀναχωροῦν,
ἐνῶ οἱ στρατιῶται μένουσι ἐκεῖ ὡς φρουρά. Περὶ κάμποιον ὥρα καὶ ἔξαφνα
ἀκούεται κρότος δυνατὸς καὶ βοή σάν βροντή, οἱ στρατιῶται τρομάζουν καὶ
πέφτουν εἰς τὴν γῆν μισοποθαμένοι, ἄγγελος παρουσιαζόμενος σηκώνουσι
τὴν πλάκα, βγαίνει δὲ ὁ Χριστὸς ἀπὸ τοῦ τάφου κρατῶν ἀπὸ τὸ χεῖρ τὸν
Ἀδάμ)*

Χριστὸς (εἰς τὸν Ἀδάμ) — Σήκω ἐσὺ ποῦ κοιμᾶσαι, ν' ἀνα-

στηθῆς ἀπὸ τοὺς νεκροὺς καὶ θὰ σὲ φωτίσῃ ὁ Χριστὸς.

(*Ἔρχονται αἱ μυροφόροι γυναῖκες δεῖλαι καὶ φοβισμένα κρατοῦσαι
ἀρώματα*)

ἄγγελος (εἰς τὰς μυροφόρους) — Μὴ φοβᾶσθε. Γνωρίζω ὅτι
ζητεῖτε τὸν σταυρωμένον Ἰησοῦν. Δὲν εἶναι ἐδῶ. Ἀνεστήθη
καθὼς εἶπε. Ἐλάτε νὰ ἰδῆτε τὸν τάφον, ὅπου ἔκειτο ὁ Κύριος.
Πηγαίνετε γρήγορα νὰ εἰπῆτε εἰς τοὺς μαθητάς του ὅτι ἀνεστήθη
καὶ ὅτι πηγαίνει εἰς τὴν Γαλιλαίαν. Ἐκεῖ θὰ τὸν ἰδῆτε.

(*Αἱ μυροφόροι φεύγουσι*)

Χριστὸς (εἰς τὰς μυροφόρους, τὰς ὁποίας ἀπαντᾷ ἐνῶ ἐπιστρέφουσι)
— Χαίρετε! (*Αἱ γυναῖκες τὸν πλησιάζουσι καὶ τὸν προσκυνοῦσι*) Μὴ φο-
βᾶσθε! Πηγαίνετε νὰ εἰπῆτε εἰς τοὺς ἀδελφούς μου ν' ἀπέλθουν
εἰς τὴν Γαλιλαίαν καὶ ἐκεῖ θὰ με ἰδοῦν.

ΣΚΗΝΗ ΟΓΔΩΗ

(*Οἱ ἀποτελοῦντες τὴν φρουρὰν στρατιῶται ἐπανερχόμενοι εἰς τοὺς ἀρχι-
ερεῖς τοὺς διηγοῦνται τὰ γεγονότα τῆς ἀναστάσεως. Οἱ ἀρχιερεῖς κάμνουσι
συμβούλιον. Δίδουσι εἰς αὐτοὺς χρήματα καὶ τοὺς πείθουσι νὰ διαδώσουσι εἰς
τὸν λαὸν ὅτι ἦλθαν οἱ μαθηταὶ του τὴν νύχτα τὴν ὥραν ποῦ ἐκοιμῶντο
αὐτοὶ καὶ τὸν ἔκλεψαν*).

Θ) Ψηλάφησης

(*Οἱ μαθηταὶ ὅλοι ἐκτὸς τοῦ Θωμᾶ εἶναι μαζεμένοι εἰς ἓνα σπιτι. Ἐξαφνα
παρουσιάζεται εἰς τὸ μέσον τοὺς ὁ Χριστὸς*)

Χριστὸς — Εἰρήνη ὑμῖν! (*Τοὺς δειχνεὶ τὰ σημάδια τῶν καρ-
πιῶν εἰς τὰ χεῖρα καὶ τὴν πληγὴν τοῦ πλευροῦ*) Εἰρήνη ὑμῖν! Καθὼς
με ἔχει ἀποστείλει ἐμένα ὁ πατέρας μου καὶ ἐγὼ ἀποστέλλω
ἐσᾶς. (*τοὺς φουᾷ*) Λάβετε πνεῦμα ἅγιον. Ὅποιον τοὺς συγχω-
ρεῖτε τὰς ἁμαρτίας τοὺς συγχωροῦνται, ὅποιον δὲν συγχωρεῖτε
τοὺς μένουσι ἀσυγχώρητοι.

(*Φεύγει ὁ Χριστὸς. Εἰσέρχεται ὁ Θωμᾶς*)

μαθηταὶ (εἰς τὸν Θωμᾶν) — Εἶδαμε τὸν Κύριον!

Θωμᾶς — Ἄν δὲν ἰδῶ εἰς τὰ χέρια του τὰ σημάδια τῶν καρφῶν καὶ δὲν βάλω τὸ δάχτυλό μου εἰς τὴν ὀπὴν τῶν καρφῶν καὶ δὲν βάλω τὸ χέρι μου εἰς τὸ πλευρόν του, δὲν θὰ πιστέψω.

(Μετ' ὀλίγον ἐπανέρχεται ὁ Χριστός, εἶναι δὲ παρὼν καὶ ὁ Θωμᾶς)

Χριστός — Εἰρήνη ὑμῖν! (εἰς τὸν Θωμᾶν) Φέρε τὸ δάχτυλό σου ἐδῶ καὶ δὲς τὰ χέρια μου, φέρε τὸ χέρι σου καὶ βάλε εἰς τὸ πλευρόν μου καὶ μὴ γίνεσαι ἄπιστος, ἀλλὰ πιστός.

Θωμᾶς (ἐξετάζων καλὰ τὰ σημάδια τῶν πληγῶν) — Ὁ Κύριός μου καὶ ὁ Θεός μου!

Χριστός — Ἐχεις πιστεύσει, ἐπειδὴ μὲ εἶδες. Εὐτυχεῖς ἐκεῖνοι ποὺ ἐπίστευσαν χωρὶς νὰ ἰδοῦν!

(Ὁ Χριστός παίρνει τοὺς μαθητὰς καὶ πηγαίνει εἰς τὴν Γαλιλαίαν. Ἐκεῖ οἱ μαθηταὶ τὸν προσκυνοῦν)

Χριστός — Μοῦ ἐδόθη ὅλη ἡ ἐξουσία εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ εἰς τὴν γῆν. Πηγαίνετε λοιπὸν νὰ διδάξετε ὅλα τὰ ἔθνη βαπτίζοντες αὐτοὺς εἰς τὸ ὄνομα τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος. Διδάξετε αὐτοὺς νὰ φυλάττουν ὅλα ὅσα σὰς ἔχω διδάξει. Ἐγὼ εἶμαι μαζί σας μέχρι συντελείας τοῦ αἰῶνος (τοὺς εὐλογεῖ).

7

Ἐδῶ τελειώνει ἡ σειρά τῶν παραστάσεων τοῦ Παλατινοῦ κώδικος. Δὲν πρέπει δὲ κανένας νὰ υποθέσῃ ὅτι ἡ σκηνοθετικὴ διάταξις καὶ ἡ σύνθεσις τῶν δραμάτων ἦτο πάντοτε καὶ πανταχοῦ ἡ ἰδία. Ἦμπορεῖ νὰ υποστηριχθῇ μὲ βεβαιότητα ὅτι διέφερε κατὰ τόπους καὶ χρόνους. Εἶναι δὲ πολὺ φυσικὸν τοῦτο, ἀφοῦ ἐκτὸς τῶν ἐπισήμων εὐαγγελικῶν κειμένων ἐχρησιμοποιοῦντο κατὰ βούλησιν καὶ ἄλλα κείμενα τῶν ἀποκρύφων βιβλίων ἢ χω-

ρία τῆς Γραφῆς ἀλληγορικῶς ἐξηγούμενα καὶ διὰ τοῦτο δυνάμενα νὰ συναφθοῦν εἰς τὴν παράστασιν. Κατὰ ταῦτα τὴν παράστασιν τῆς σταυρώσεως καὶ ἀναστάσεως ἠμποροῦμε ἀσφαλῶς νὰ συμπληρώσωμε ἀπὸ ἄλλας πληροφορίας ἡμῶν μὲ τὰ ἐπόμενα ἐπεισόδια.

Ὁ Χριστὸς δεμένος μὲ σχοινὶ ἀπὸ τὸν λαιμὸν ὠδηγεῖτο καὶ εἰς τὴν φυλακὴν. Τοῦτο ἐγένετο πιθανῶς ὑπὸ τῶν Ἑβραίων προτοῦ τὸν παραδώσουν εἰς τὴν πολιτικὴν ἐξουσίαν. Τὴν γνῶμην ἡμῶν περὶ τῆς φυλακίσεως στηρίζομε εἰς τὴν ἐξῆς τυπικὴν διάταξιν τῆς ἀκολουθίας τῶν παθῶν εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῶν Ἱεροσολύμων τοῦ 1122. « Τότε εἰσελεύσεται ὁ πατριάρχης καὶ ὁ ἀρχιδιάκονος εἰς τὴν Νικητήριον τὴν Ἀγγελικὴν ὀπίσω τοῦ ἁγίου Κρανίου καὶ λαμβάνει τὸν τίμιον σταυρὸν ἀπεκείθεν καὶ βαστάζει αὐτὸν δεδεμένον ἐπὶ τῶν ὤμων αὐτοῦ καὶ δένει οὐράριον ἐπὶ τὸν τράχηλον αὐτοῦ καὶ σύρει αὐτὸν ὁ ἀρχιδιάκων ἐπὶ τὴν ἁγίαν Φυλακὴν... Καὶ μένει ὁ πατριάρχης εἰς τὴν ἁγίαν Φυλακὴν καὶ ἡμεῖς ἔμπροσθεν αὐτοῦ ψάλλομεν τὸ τροπάριον καὶ τὴν προφητείαν »¹ Ἡ διάταξις εἶναι σύμφυρσις δύο διαφόρων ἐπεισοδίων, τῆς φυλακίσεως καὶ τῆς μεταφορᾶς τοῦ Χριστοῦ εἰς τὸν Γολγοθᾶν φέροντος εἰς τοὺς ὤμους τὸν σταυρὸν.

Αἱ θρησκευτικαὶ παραστάσεις ἐπέδρασαν πολὺ καὶ εἰς τὸν πλουτισμὸν τῶν τυπικῶν διατάξεων τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀκολουθιῶν. Εἰς μαρτυρίαν τοῦ γεγονότος ἔρχονται καὶ αἱ ἐπόμεναι δύο διατάξεις τοῦ ἰδίου τυπικοῦ περὶ τῆς σφραγίσεως τοῦ τάφου τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς ἐμφανίσεώς του μετὰ τὴν ἀνάστασιν εἰς τὰς μυροφόρους γυναῖκας. « Ὅφείλει δὲ γίνεσθαι ἡ ἁγία ζῦμη οὕτως ἵνα λάβῃ χαδάραν τριβομένην καὶ λυομένην καλῶς καὶ τίθεται εἰς τὸν ἅγιον τάφον καὶ ρανεῖ ἐπ' αὐτῇ οἴνου καὶ ὕδατος καὶ ροδόσταμα καὶ ζυμῶσει αὐτὴν καὶ ποιεῖ αὐτῇ σταυροειδῶς εἰς τὸν ἅγιον λίθον κατ' ἀπομίμησιν τὰς σφραγίδας, ἃς

¹ Παπαδοπ. 146

ἐπέθηκεν ὁ Πιλάτος ἐπὶ τὸν λίθον τοῦ μνήματος τοῦ ἁγίου καὶ σφραγίζει αὐτὰς ὁ πατριάρχης καὶ ἀγιάζει αὐτὴν καὶ κλειδώνει τὸν ἅγιον τάφον»¹. Ἐπειτα «καὶ εὐθὺς εἰσελεύσεται ὁ πατριάρχης καὶ ὁ ἀρχιδιάκων εἰς τὸν ἅγιον τάφον, οἱ δύο καὶ μόνον, καὶ οἱ μυροφόροι ἰσάμενοι ἔμπροσθεν τοῦ ἁγίου τάφου. Καὶ τότε ἐξέλθη ὁ πατριάρχης πρὸς αὐτῶν καὶ λέγει αὐταῖς «χαίρετε, Χρι-

Εἰκ. 1

σὸς ἀνέστη». Τότε πίπτουσιν οἱ μυροφόροι εἰς τοὺς πόδας αὐτοῦ»².

Ὅμοίως ὅτε ὠδηγεῖτο εἰς τὸν Γολγοθᾶν κρκτῶν εἰς τοὺς ὤμους τὸν σταυρὸν ἐδένετο μὲ ἀλυσίδα ἀπὸ τὸν λαιμὸν καὶ ἐσύρετο ἀπὸ στρατιωτῆν ὡς κατὰδικος. Τὸ γεγονός τοῦτο μαρτυ-

¹ Ὁπ. π. 47 σ. 179

² ἄνωτ. 191

ρεῖται ἀπὸ ἀρχαίαν εἰκονικὴν παράστασιν τῆς Καππαδοκίας (εἰκ. 1). Αἱ θεατρικαὶ παραστάσεις ἐπέδρασαν ὄχι μόνον εἰς τὸ τυπικὸν τῆς ἐκκλησίας, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν τέχνην. Μεταξὺ τῶν ξένων, οἱ ὅποιοι ἀσχολήθησαν εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς χριστιανικῆς τέχνης, καθὼς ὁ Mâle, Weber, Haseloff, Piana καὶ Millet, ἔγινε ἀρκετὰ σφοδρὸς ἀγὼν περὶ τοῦ ζητήματος ἂν ἡ βυζαντινὴ ἀγιογραφία ὑπέστη ἐπίδρασιν ἀπὸ τὰς σκηναῖκας παραστάσεις¹. Παρὰ τὰς πολλὰς ἀντιρρήσεις εἶναι ἀναμφισβήτητον ὅτι οἱ βυζαντινοὶ ἀγιογράφοι πολλὰς παραστάσεις καὶ λεπτομερείας παραστάσεων ἐνεπνεύσθησαν ἀπὸ τὸ θρησκευτικὸν θέατρον.

Ἐπίσης φαίνεται ὅτι εἰς τὴν παράστασιν αὐτὴν ἀρχαιότατα διεδραματίζετο καὶ ἄλλη σκηνὴ ἔχουσα πολὺ ἐνδιαφέρον, ἡ κάθοδος τοῦ Χριστοῦ εἰς τὸν Ἄδην. Κατὰ τὴν χριστιανικὴν παράδοσιν Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος καθὼς ἐπὶ τῆς γῆς προανήγγειλε εἰς τοὺς Ἑβραίους τὴν προσεχῆ ἐμφάνισιν τοῦ Μεσσία², τοιοῦτοτρόπως, ἐπειδὴ ἀπέθανε πρωύτερα ἀπὸ τὸν Χριστόν, προανήγγειλε καὶ εἰς τὸν Ἄδην εἰς τοὺς πρωτοπλάστους καὶ λοιποὺς ἁγίους τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης τὴν προσεχῆ αὐτοῦ κάθοδον ἐκεῖ γὰρ νὰ τοὺς σώσῃ ἀπὸ τὸ κράτος τοῦ διαβόλου. Κατὰ ταῦτα ὁ Χριστὸς μετὰ τὸν θάνατόν του συνοδευόμενος ἀπὸ ἀγγέλους κατῆλθε εἰς τὸν Ἄδην. Ἐκεῖ εὗρσκει τὰς αἰωνίας σιδερένιας θύρας κλειστάς. Τότε οἱ συνοδευόντες ἄγγελοι φωνάζουν πρὸς τοὺς ἄρχοντας τοῦ Ἄδου, δηλαδὴ τοὺς διαβόλους «ἄρατε πύλας οἱ ἄρχοντες ὑμῶν καὶ ἐπάρθητε πύλαι αἰώνιοι καὶ εἰσελεύσεται ὁ βασιλεὺς τῆς δόξης». Εἰς τὴν διαταγὴν αὐτὴν ἀποκρίνεται ἀπομέσα ὁ διάβολος ἐρωτῶν «τίς ἐστὶν οὗτος ὁ βασιλεὺς τῆς δόξης;» Ἀπαντοῦν δὲ ἀμέσως οἱ ἄγγελοι «Κύριος κραταῖος καὶ

¹ Mill. 610 κ.ε. σ. 61. Préh. 148

² Ἰωάνν. 1. 15 καὶ 26

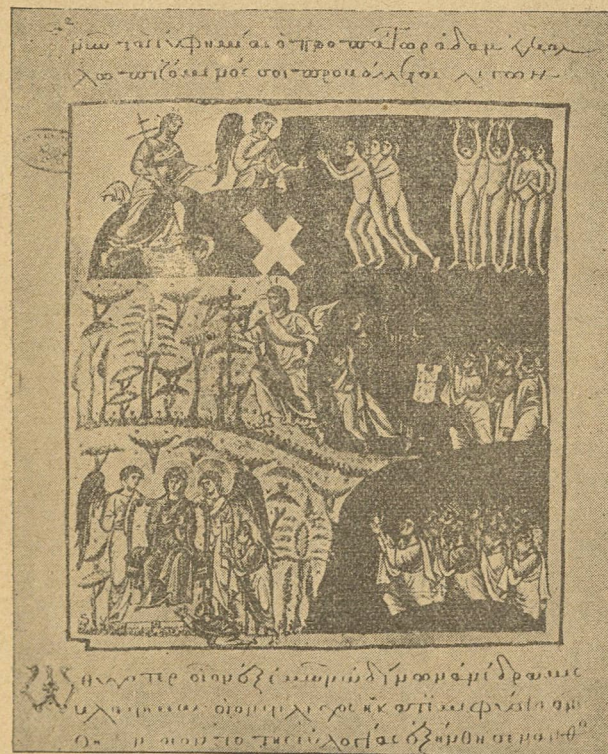
δυνατός, Κύριος δυνατός ἐν πολέμῳ, Κύριος τῶν δυνάμεων, αὐτός ἐστιν οὗτος ὁ βασιλεὺς τῆς δόξης»¹. Εἰς τὸ ἄκουσμα τοῦτο ὁ διάβολος τρομαγμένος ἀνοίγει τὰς πύλας καὶ τρέπεται εἰς φυγὴν, ἀλλ' ὁ Χριστὸς τὸν πιάνει καὶ τὸν δένει, σώζει δὲ τὸν Ἄδὰμ καὶ τὴν Εὐά, τοὺς ὁποίους ἀνασταίνει μαζί του ὄχι σωματικῶς, ἀλλὰ πνευματικῶς μεταφέρον αὐτοὺς εἰς τὸν παράδεισον.

Εἶναι ἀληθές ὅτι τῆς σκηνῆς αὐτῆς δὲν ἔχομε ἄμεσον μαρτυρίαν, αἱ ἔμμεσοι ὁμῶς ἀποδείξεις εἶναι τόσο πειστικαί, ὥστε δὲν μένει καμμία ἀμφιβολία. Κατὰ τὴν σκηνοθετικὴν διάταξιν τοῦ Παλατινοῦ κώδικος ὁ Χριστὸς ἐξέρχόμενος ἀπὸ τὸν τάφον κρατεῖ τὸν Ἄδὰμ ἀπὸ τὸ χέρι καὶ τοῦ λέγει «ἐγείραι ὁ καθεύδων καὶ ἀνάστα ἐκ τῶν νεκρῶν καὶ ἐπιφάνσει σοι ὁ Χριστός»². Τὸ ἐπεισόδιον αὐτὸ ἐξάπαντος εἶναι λείψανον τῆς παράστασεως τῆς καθόδου εἰς τὸν Ἄδην, ἡ ὁποία ἐγένετο ἄλλοτε καὶ ἀλλαχοῦ. Ὑπάρχει δὲ καὶ μία ἀρκετὰ ὠραία εἰκονικὴ παράστασις τῆς καθόδου εἰς τὸν Ἄδην ἐν συνοδείᾳ ἀγγέλων καὶ τῆς ἀνόδου, καθ' ἣν ὁ Χριστὸς κρατεῖ τὸν Ἄδὰμ ἀπὸ τὸ χέρι, ἀκολουθεῖ δὲ καὶ ἡ Εὐά. Ἡ εἰκονογραφία ἢ μάλλον ἡ σκηνογραφία αὐτὴ ὑπάρχει εἰς βυζαντινὸν χειρόγραφον τοῦ 11ου αἰῶνος, τὸ ὁποῖον εὕρισκεται εἰς τὴν βιβλιοθήκην τοῦ Βατικανοῦ (εἰκ. 2). Ἐκτὸς τούτων ὑπάρχουν καὶ μερικὰ ἐκκλησιαστικὰ ἔθιμα, τὰ ὁποῖα κληροδοτηθέντα εἰς ἡμᾶς ἀπὸ τοὺς βυζαντινοὺς προγόνους δὲν ἠμποροῦν νὰ ἐξηγηθοῦν διαφορετικὰ παρὰ μόνον ἂν παραδεχθούμε ὡς ἀληθινὰ τὰ ἀνωτέρω. Εἰς τὴν Ἡπειρον κατὰ τὴν περιφορὰν τοῦ ἐπιταφίου, ὅταν ἐπιστρέφουν εἰς τὸν ναόν, ὁ ἱερεὺς κρούει τὴν θύραν ἀναφωνῶν «ἄρατε πύλας οἱ ἄρχοντες ὑμῶν», μὲ τοῦτο δὲ θέλει νὰ παραστήσῃ τὴν

¹ Ψαλμ. 23, 7

² Παύλ. Ἐφ. 5, 14

εἴσοδον τοῦ Χριστοῦ εἰς τὸν Ἄδην, καθ' ἣν ἔθραυσε τὰς πύλας του, οἱ δὲ φυλάττοντες αὐτὰς θυρωροὶ ἐτράπησαν εἰς φυγὴν¹.

Εἰκ. 2

Τὸ ἴδιον ἔθιμον ὑπῆρχε καὶ εἰς τὴν Αἰτωλίαν μέχρι πρὸ ἑλίων ἐτῶν, δὲν εἶναι δὲ ἀπίθανον νὰ ὑπάρχη καὶ σήμερα εἰς

¹ Χειρόγραφον Λεξικογραφικοῦ Ἀρχείου ἀρ. 132 σελ. 55

κάποιον απομακρυσμένον χωρίο της. Ἐδῶ ἀπὸ τὴν ἀναφώνησιν «ἄρατε» ἐσχηματίσθη καὶ ἡ λέξις ἀρατίζομαι, κατὰ δὲ τὴν διαλεχτικὴν προφορὰν τῶν Αἰτωλῶν ἀρατίζομαι, ἢ ὅποια σημαίνει τρέπομαι εἰς φυγὴν, ἐξαφανίζομαι¹. Ἐκαστος ἐννοεῖ ὅτι εἰς τὴν σημασίαν αὐτὴν ὑπόκειται ἢ παράδοσις ὅτι ὁ διάβολος τοῦ Ἄδου ἐτράπη εἰς φυγὴν μόλις ἄκουσε τὸ «ἄρατε πύλας οἱ ἄρχοντες ὑμῶν».

Ἐπίσης εἰς τὴν Ζακύνθον μέχρι πρὸ ὀλίγων ἐτῶν ὑπῆρχε ὅμοιον ἔθιμον. Ὁ ἱερεὺς μετὰ τὴν ἔξω τοῦ ναοῦ καθὼς συνήθως γίνεται ἀνάγνωσιν τοῦ εὐαγγελίου τῆς ἀναστάσεως προχωρῶν εἰς τὴν θύραν εὗρισκε αὐτὴν κλειστήν. Καὶ αὐτὸς μὲν ἔλεγε τότε ἐκφώνως «ἄρατε πύλας οἱ ἄρχοντες ὑμῶν», ὁ δὲ εὗρισκόμενος μέσα εἰς τὸν ναὸν ὀπίσω ἀπὸ τὴν θύραν νεωκὸρος ἢ ὁποιοσδήποτε ἄλλος ὑποκρινόμενος τὸν διάβολον ἐρωτοῦσε «ποῖος εἶσαι;» Ἀπαντῶν δὲ ὁ ἱερεὺς «ἄρχων ἰσχυρὸς» ἐλάχιτιζε δυνατὰ τὴν θύραν καὶ μόλις ἀνοίγε εἰσωρμοῦσε κρατῶν προτεταμένην τὴν λαμπάδα καὶ ἀκολουθούμενος ἀπὸ τοὺς χριστιανούς. Ὁ ὑποκρινόμενος τὸν σατανᾶν ἔπρεπε νὰ τρέξῃ νὰ κρυφθῇ ἐγκαίρως γιὰ νὰ μὴ τὸν ἰδοῦν, διότι ἂν τὸν ἔβλεπε κανένας, τὸν ἐνόμιζε οἰωνὸν ἀπαίσιον, πρὸς τούτοις δὲ ὅλοι ἐπίστευαν ὅτι, ἂν δὲν ἤθελε κρυφθῆ, ὁ ἱερεὺς θὰ τὸν ἐσφράγιζε μὲ τὴν ἀναμμένην λαμπάδα καὶ τοιουτοτρόπως θὰ ἔμενε αἰωνίως στιγματισμένος καὶ ἀφωρισμένος². Ἡ γνώμη αὐτὴ μᾶς ἐνθυμίζει τὴν τύχην τοῦ ἄρχοντος τοῦ Ἄδου, τὸν ὅποιον ἔπιασε ὁ Χριστὸς, ἔδεσε χεροπέδαρα καὶ ἀφοῦ τὸν ἔβαλε κάτω ἐπάτησε ἐπάνω του εἰς σημεῖον νίκης καθὼς ἀκριβῶς παριστάνεται καὶ εἰς εἰκονογραφίαν τοῦ 11ου αἰῶνος. Ὅμοιον μὲ τὸ ἔθιμον τῆς Ζακύνθου εἶναι καὶ τὸ ὑπάρχον εἰς τὰς Σαράντα Ἐκκλησίας τῆς Θράκης,

¹ Χειρόγραφ. Λεξικογρ. Ἄρχ. ἀρ. 168 σελ. 365

² Ἐστία (1881) 27,338—Ἐκκλησι. Ἀλήθ. (1902) 22,349

ὅπου κλείνονται ἐπίσης αἱ θύραι καὶ ἡ εἴσοδος γίνεται μετὰ τὴν τυπικὴν σειρὰν τῆς προσταγῆς «ἄρατε πύλας οἱ ἄρχοντες ὑμῶν», τῆς ἐρωτήσεως ἀπομέσα τίς ἐστὶν οὗτος ὁ βασιλεὺς τῆς δόξης;» καὶ τῆς ἀπαντήσεως «ὁ κραταῖος καὶ δυνατὸς, οὗτός ἐστιν ὁ βασιλεὺς τῆς δόξης»¹.

Καὶ εἰς τὴν ἐλληνικὴν ἀποικίαν τῆς Κορσικῆς, ἡ ὁποία ἰδρῦθη ἐκεῖ τὸν 17ον αἰῶνα ἀπὸ ἀποίκους ἐκ τῆς Μάνης ἐκπατρισθέντας ἀναγκαστικῶς γιὰ ν' ἀποφύγουν τὴν ἐκδίκησιν τῶν Τούρκων, ὑπῆρχε ἄλλοτε ἡ ὡραία συνήθεια τῶν κλειστῶν θυρῶν. Τὴν Κυριακὴν τῆς ἀναστάσεως πολὺ πρῶτῃ μετὰ τὴν διανομὴν τῶν λαμπάδων ὁ ἱερεὺς διὰ μέσου τεμαχίου χάλυθος, πυριτολίθου καὶ ἤσκας ἀναθε τὸ νέον φῶς, τὸ ὅποιον μετέδιδε εἰς τοὺς πιστοὺς διὰ τῆς γνωστῆς προσκλήσεως «δεῦτε λάβετε φῶς ἐκ τοῦ ἀνεσπέρου φωτός». Κατόπιν ἔθγαιναν ὅλοι ἀπὸ τὸν ναὸν εἰς τὴν αὐλὴν, ὅπου ὁ ἱερεὺς ἐδιάβαζε τὸ εὐαγγέλιον τῆς ἀναστάσεως καὶ ἔψαλλε κατὰ τὸ σύνηθες τὸ «Χριστὸς ἀνέστη». Ὑστερα κρατῶν τὴν σημαίαν τῶν ἀποίκων Ἑλλήνων ἤρχετο πρὸ τῶν κλειστῶν θυρῶν, ὅπου ἐγίνετο μεταξύ αὐτοῦ καὶ ἐκείνου, ὅστις ἐστέκετο κρυμμένος ἀπομέσα, ὁ γνωστὸς μας διάλογος,

— Ἄρατε πύλας οἱ ἄρχοντες ὑμῶν καὶ ἐπάρθητε πύλαι αἰῶνι καὶ εἰσελεύσεται ὁ βασιλεὺς τῆς δόξης!

— Τίς ἐστὶν οὗτος ὁ βασιλεὺς τῆς δόξης;

— Κύριος κραταῖος καὶ δυνατὸς ἐν πολέμῳ! Ἄρατε πύλας οἱ ἄρχοντες ὑμῶν.....

Τίς ἐστὶν οὗτος ὁ βασιλεὺς τῆς δόξης!

— Κύριος τῶν δυνάμεων, αὐτὸς ἐστὶν ὁ βασιλεὺς τῆς δόξης!

Μετὰ τὴν δευτέραν ἀπάντησιν ἀνοίγε ἡ θύρα παραβιάζομένην τρόπον τινὰ ὑπὸ τοῦ ἱερέως καὶ εἰσῆρχοντο².

¹ Παπαριστ. 129

² Φαρδ. 100

Ἄν καὶ δὲν ἔχομε ἀπαλλοῦ πληροφορίας, εἶναι ὅμως πιθανώτατον ὅτι τὸ ποιητικὸν αὐτὸ ἔθιμον ὑπῆρχε καὶ ὑπάρχει καὶ εἰς ἄλλα μέρη τοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Ἡ παράδοσις τῆς καθόδου εἰς τὸν Ἄδην στηρίζεται εἰς τὸ ἀπόκρυφον εὐαγγέλιον τοῦ Νικοδήμου, τοῦ ὁποίου παραθέτομε τὰς σχετικὰς περικοπὰς. «Εἶτα ἦλθεν εἰς τὸ μέσον ἕτερος ἀπὸ τῆς ἐρήμου ἀσκητῆς καὶ εἶπον πρὸς αὐτὸν οἱ πατριάρχαι, Τίς εἶ; ὁ δὲ εἶπεν, Ἐγὼ εἰμι Ἰωάννης, τὸ τέλος τῶν προφητῶν, ὃς ἐποίησα τὰς ὁδοὺς τοῦ υἱοῦ τοῦ Θεοῦ εὐθείας καὶ ἐκήρυξα τῷ λαῷ μετάνοιαν εἰς ἄφεισιν ἁμαρτιῶν. Καὶ ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ εἰς ἐμὲ ἦλθε καὶ ἀπὸ μακρόθεν ἰδὼν αὐτὸν εἶπον πρὸς τὸν λαόν, Ἴδε ὁ ἁμνὸς τοῦ Θεοῦ ὁ αἴρων τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου. Καὶ μετὰ τῆς χειρὸς μου ἐδάπτισα αὐτὸν ἐν τῷ Ἰορδάνῃ ποταμῷ καὶ εἶδον ὡσεὶ περιστερὰν καὶ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐπ' αὐτὸν ἐρχόμενον καὶ ἤκουσα καὶ τῆς φωνῆς τοῦ Θεοῦ καὶ πατρὸς οὕτω λέγοντος, Οὗτός ἐστιν ὁ υἱὸς μου ὁ ἀγαπητός, ἐν ᾧ εὐδόκησα. Καὶ διὰ τοῦτο ἀπέστειλέ με καὶ πρὸς ὑμᾶς ἵνα κηρύξω πῶς ἔρχεται ὁ μονογενὴς υἱὸς τοῦ Θεοῦ ὧδε, ἵνα ὅστις πιστεύσῃ πρὸς αὐτὸν σωθήσεται, ὅστις δὲ οὐ πιστεύσῃ εἰς αὐτὸν κατακριθήσεται. Διὰ τοῦτο λέγω πρὸς ἅπαντας ὑμᾶς, καθὼς ἴδητε αὐτόν, ἵνα προσκυνήσητε πάντες, ὅτι νῦν μόνον ἐστὶ πρὸς ὑμᾶς ὁ τῆς μετανόιας καιρὸς ὑπὲρ οὗ προσεκυνήσατε εἰς τὸν ἄνω μάταιον κόσμον τοῖς εἰδώλοις καὶ ὑπὲρ ὧν ἡμαρτήκατε, ἐν ἄλλῳ δὲ καιρῷ τούτο γενέσθαι ἀδύνατον..... Τοιαῦτα τοῦ Σατανᾶ καὶ τοῦ Ἄδου λεγόντων πρὸς ἀλλήλους ἐγένετο φωνὴ μεγάλη ὡσπερ βροντὴ λέγουσα, Ἄρατε πύλας οἱ ἄρχοντες ὑμῶν καὶ ἐπάρθητε πύλαι αἰώνιοι καὶ εἰσελεύσεται ὁ βασιλεὺς τῆς δόξης. Ἀκούσας ὁ Ἄδης λέγει τῷ Σατανᾶ, Ἐξελθε, εἰ δυνατὸς εἶ, καὶ ἀντίστηθι αὐτῷ. Ἐξῆλθεν οὖν ἔξω ὁ Σατάν.

Εἶτα λέγει ὁ Ἄδης τοῖς δαίμοσιν αὐτοῦ, Ἀσφαλίσαθε καλῶς καὶ ἰσχυρῶς τὰς πύλας τὰς χαλκᾶς καὶ τοὺς μοχλοὺς τοὺς σιδηροὺς καὶ τὰ κλειθρὰ μου κατέχετε καὶ σκοπεῖτε πάντα ἱστάμενοι ὄρθιοι· ὅταν γὰρ εἰσέλθῃ αὐτὸς ὧδε, οὐαὶ ἡμᾶς λήφεται. Ἦλθεν οὖν πάλιν φωνή, Ἄρατε πύλας, λέγουσα. Ἀκούσας ὁ Ἄδης ἐκ δευτέρου τὴν φωνὴν ἀπεκρίθη ὡς δῆθεν μὴ γινώσκων καὶ λέγει, Τίς ἐστὶν αὗτος ὁ βασιλεὺς τῆς δόξης; Λέγουσιν οἱ ἄγγελοι τοῦ δεσπότη, Κύριος κραταῖος καὶ δυνατός, Κύριος δυνατὸς ἐν πολέμῳ. Καὶ εὐθέως ἅμα τῷ λόγῳ τούτῳ αἱ χαλκαὶ πύλαι συνετρίβησαν καὶ οἱ σιδηροὶ μοχλοὶ συνεθλάσθησαν καὶ οἱ δεδεμένοι πάντες νεκροὶ ἐλύθησαν τῶν δεσμῶν... καὶ εἰσῆλθεν ὁ βασιλεὺς τῆς δόξης ὡσπερ ἄνθρωπος καὶ πάντα τὰ σκοτεινὰ τοῦ Ἄδου ἐφωτίσθησαν... Τότε ὁ βασιλεὺς τῆς δόξης κρατήσας ἐκ τῆς κορυφῆς τὸν ἀρχισατράπην Σατάν καὶ παραδούς αὐτὸν τοῖς ἀγγέλοις εἶπε, Σιδηροῖς καταδεσμήσατε τὰς χεῖρας καὶ τοὺς πόδας καὶ τὸν τράχηλον καὶ τὸ στόμα αὐτοῦ. Εἶτα παραδούς τοῦτον τῷ Ἄδῃ ἔφη, Λαβὼν αὐτὸν κάτεχε ἀσφαλῶς ἄχρι τῆς δευτέρας μου παρουσίας.... Οὕτω τοῦ Ἄδου διαλεγομένου τῷ Σατανᾶ ἠπλωσεν ὁ βασιλεὺς τῆς δόξης τὴν δεξιὰν αὐτοῦ χεῖρα καὶ ἐκράτησε καὶ ἤγειρε τὸν προπάτορα Ἀδὰμ, εἶτα στραφεὶς καὶ πρὸς τοὺς λοιποὺς ἔφη, Δεῦρο μετ' ἐμοῦ πάντες, ὅσοι διὰ τοῦ ξύλου οὐ ἤψατο οὗτος ἐθανατώθητε. Πάλιν γὰρ ὑμᾶς διὰ ξύλου τοῦ σταυροῦ πάντας ἐγὼ ἰδοὺ ἀνίστων. Πρὸς ταῦτα ἐξέβαλεν ἅπαντας ἔξω καὶ ὁ προπάτωρ Ἀδὰμ θυμηδίας ἐμπλεως ὀφθείς, Εὐχαριστῶ τῇ μεγαλωσύνῃ σου, Κύριε, ἔλεγεν, ὅτι ἀνήγαγές με ἐξ Ἄδου κατωτάτου. Οὕτω δὲ καὶ πάντες οἱ προφῆται καὶ οἱ ἅγιοι εἶπον, Εὐχαριστοῦμέν σοι, Χριστέ, σωτὴρ τοῦ κόσμου, ὅτι ἀνήγαγες ἐκ τῆς φθορᾶς τὴν ζωὴν ἡμῶν. Καὶ ταῦτα εἰπόντων εὐλογήσας ὁ σωτὴρ τὸν Ἀδὰμ

κατὰ τὸ μέτωπον ἐν τῇ σημείῳ τοῦ σταυροῦ, τοῦτο δὲ ποιήσας καὶ πρὸς τοὺς πατριάρχας καὶ προφήτας καὶ μάρτυρας καὶ προπάτορας καὶ τούτους λαβὼν ἐκ τοῦ Ἄδου ἀνέθορε. Πορευομένου δὲ αὐτοῦ ἔψαλλον οἱ ἄγιοι πατέρες ἀκολουθοῦντες αὐτῷ καὶ λέγοντες, Εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου... Πορευόμενος οὖν εἰς τὸν παράδεισον κρατῶν καὶ τὸν προπάτορα Ἀδάμ ἀπὸ τῆς χειρὸς παραδέδωκε τοῦτον τῷ ἀρχαγγέλῳ Μιχαήλ καὶ πάντας τοὺς δικαίους»¹.

Τὸ ἐπεισόδιον τῶν κλειστῶν θυρῶν ὑπάρχει ἤδη ἀπὸ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους καὶ εἰς τὴν τελετὴν τῶν ἐγκαινίων ναοῦ. Ὅταν ἀρχίσῃ ἡ λιτανεῖα τῆς τελετῆς, ὁ ναὸς ἀδειάζει τελείως ἀπὸ τὸν λαὸν καὶ μένει μέσα ἕνας μόνον ἢ δύο ψάλται ἢ ἱερεὺς ἢ νεωκόρος, κλείνονται δὲ αἱ θύραι. Ἀφοῦ δὲ γυρίσουν τρεῖς φορές περὶ τὸν ναὸν, ὁ ἐπίσκοπος, ὅστις μόνος ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ ἐγκαινιάσῃ, ἀκολουθούμενος ἀπὸ τὸν λαὸν ἔρχεται μπροστὰ εἰς τὰς κλειστάς θύρας. Καὶ τότε ὁ μὲν χορὸς τῶν ψαλτῶν ψάλλει «ἄρατε πύλας οἱ ἄρχοντες ὑμῶν», ὁ δὲ ὑποκρινόμενος τὸν διάβολον ἀπομέσα ἐρωτᾷ «τίς ἐστίν οὗτος ὁ βασιλεὺς τῆς δόξης ; ». Τοῦτο ἐπαναλαμβάνεται συνήθως τρεῖς καὶ κατόπιν ἀνοίγονται αἱ θύραι ἀπὸ τὸν διάβολον, ὅστις ἀμέσως φεύγει γιὰ νὰ κρυφθῇ, εἰσέρχεται δὲ ἡ λιτανεῖα². Ὅτι δὲ τὸ ἐπεισόδιον τοῦτο προέρχεται ἀναμφιβόλως ἀπὸ τὴν παράστασιν τῆς καθόδου τοῦ Χριστοῦ εἰς τὸν Ἄδην ἀποδείχνει καὶ τὸ γνωστὸν ἔθιμον, καθ' ὃ ὁ τελῶν τὰ ἐγκαινία ἐπίσκοπος περιβάλλεται ὀλόκληρος ἐπάνω ἀπὸ τὴν ἀρχιερατικὴν στολὴν μὲ λευκὸ παννί. Τοῦτο γίνεται κατὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴν παράδοσιν εἰς συμβολικὴν παράστασιν

¹ σελ., 302 κέξ.

² Dmitr. Τυπ. 34, 49, 62, 156. Εὐχολ. 1011—12—Goar Εὐχολόγιον 662—5

τοῦ Χριστοῦ, ὁ ὁποῖος, ἐπειδὴ σαβανωμένος ἐνταφιάσθη, ἄρα καὶ σαβανωμένος κατέβη εἰς τὸν Ἄδην¹.

Ἡ αἰτία, διὰ τὴν ὁποίαν ἔγινε ἡ μετατόπισις τοῦ ἐπεισοδίου τῶν κλειστῶν θυρῶν καὶ εἰς τὴν τελετὴν τῶν ἐγκαινίων, τὸ ὁποῖον σώζεται καὶ σήμερα, εἶναι κατὰ τὴν γνώμην ἡμῶν ἡ ἐξῆς. Κατ' ἀρχαίαν συνήθειαν τῆς ἐκκλησίας οἱ ναοὶ ἐχτίζοντο ἐπὶ τῶν τάφων τῶν μαρτύρων, εἰς τὸ ὄνομα τῶν ὁποίων ἐτιμῶντο, ὅπου δὲ ἔπρεπε μὲν νὰ χτισθῇ ναὸς, δὲν ὑπῆρχε ὁμοίως τάφος μάρτυρος, ἦτο ἀνάγκη ἀπαραίτητος νὰ μεταφερθῇ ἀπαλλοῦ τεμάχιον τοῦ λειψάνου καὶ νὰ κατατεθῇ εἰς αὐτόν. Καὶ ἂν ὁ ναὸς ἐπρόκειτο νὰ χτισθῇ εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Χριστοῦ ἢ τῆς Παναγίας ἢ ἐν γένει ἄλλου ἁγίου, πάλιν ἔπρεπε νὰ κατατεθοῦν εἰς τὴν ἁγίαν τράπεζαν λείψανα μαρτύρων μεταφερόμενα ἀπαλλοῦ. Διὰ τῆς καταθέσεως τῶν μαρτυρικῶν λειψάνων καθαγιαζέτο ὁ ναὸς καὶ ἠμποροῦσε πλέον ἐλεύθερα νὰ γίνεταί εἰς αὐτὸν ἡ θεία λειτουργία. Ὁ καθαγιασμὸς αὐτὸς ἐγένετο διὰ τῆς τελετῆς τῶν ἐγκαινίων. Σήμερα ἡ διάταξις αὕτη δὲν τηρεῖται αὐστηρῶς, διότι δὲν εἶναι εὐκόλον νὰ εὑρεθοῦν εἰς κάθε περίστασιν λείψανα μαρτύρων, καὶ διὰ τοῦτο εἰς κάθε νέον ναὸν γίνεται χωρὶς κανένα τυπικὸν κώλυμα ἡ λειτουργία ἀρκεῖ νὰ κατατεθῇ εἰς τὴν ἁγίαν τράπεζαν ἀντιμῆσιον, τὸ ὁποῖον ἔχει ἤδη καθαγιασθῇ εἰς τὴν τελετὴν ἐγκαινίων ἄλλου ναοῦ. Τοιοῦτοτρόπως τὸ καθαγιασμένον ἀντιμῆσιον ἀναπληρῶνει τὰ μαρτυρικὰ λείψανα καὶ καθιστᾷ τὸν τυπικὸν ἐγκαινιασμὸν ὄχι ἀπαραίτητον, ὁ ὁποῖος γιὰ τοῦτο ἠμπορεῖ νὰ γίνῃ ἀργότερα ἢ καὶ νὰ μὴ γίνῃ ποτέ. Ἡ διάταξις αὕτη ὁμολογουμένως εἶναι πολὺ σοφῆ, διότι ἀπαλλάττει ἀπὸ πολλὰς δυσκολίας, πλὴν δὲ τούτου μὲ καθαγιασμένον ἀντιμῆσιον ἠμπορεῖ νὰ γίνῃ λειτουργία ὄχι μόνον εἰς ναὸν

¹ Goar Εὐχολ. 656, 667

ἀνεγκαινίαστον, ἀλλὰ καὶ ὁποῦδήποτε ἄλλοῦ καὶ ἐπάνω εἰς τὴν κορυφὴν ἑνὸς βουνοῦ. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον οἱ ἐπίσκοποι ὄταν ἐγκαινιάζουσι ναὸν καθαγιαζοῦσι συγχρόνως πολλὰ ἀντιμήσια, τὰ ὅποια διανέμουν εἰς ναοὺς εἴτε ἐγκαινιασμένους εἴτε ἀνεγκαινιάστους. Ἐπανερχόμενοι δὲ εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ ζητήματος παρατηροῦμε ὅτι ὁ νεόχτιστος ναὸς μακρεῖα ἀπὸ μαρτυρικὸν τάφον, μὴ ἀγιασμένος καὶ ἄρα ὑπὸ τινα ἔποψιν ἀνίερος καὶ βέβηλος, ὁμοιάζει μὲ τὸν Ἄδην. Καθὼς δὲ ὁ Χριστὸς διαρρήξας τὰς πύλας τοῦ Ἄδου καὶ εἰσελθὼν εἰς αὐτὸν κατήγγησε ὀριστικῶς τὸ κράτος τοῦ σατανᾶ καὶ τρόπον τινα ἀγίασε αὐτόν, τοιοῦτοτρόπως καὶ ὁ ἐπίσκοπος, ὁ ὁποῖος μόνος ἀπὸ τοὺς τρεῖς ἱερατικούς βαθμοὺς συμβολίζει τὸν Χριστόν, εἰσερχόμενος κατὰ τὴν τελετὴν τῶν ἐγκαινίων εἰς τὸν ναὸν τὸν ἀγιάζει καὶ τὸν καθιστᾷ ἄξιον τοῦ Θεοῦ κατοικητήριον. Αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος, διὰ τὸν ὁποῖον εἰσέρχεται ὁ ἐπίσκοπος εἰς τὸν ναὸν καθ' ὃν τρόπον εἰσῆλθε ὁ Χριστὸς εἰς τὸν Ἄδην. Τὴν γνώμην ἡμῶν ὑποστηρίζει καὶ ἡ ἐξῆς τυπικὴ διάταξις τῶν ἐγκαινίων. Ὅπου τυχαίνει νὰ ὑπάρχη παρὰ τὸν ἀνεγκαινίαστον ναὸν καὶ ἕτερος ἐγκαινιασμένος, ἢ ἔναρξις τῆς ἀκολουθίας τῶν ἐγκαινίων γίνεται εἰς τὸν δεύτερον. Εἰς αὐτὸν ψάλλεται τὴν προτεραίαν ὁ ἑσπερινὸς καὶ τὴν ἐπομένην ὁ ὄρθρος, εἰς τὸ τέλος δὲ τῆς δοξολογίας ξεκινεῖ ἡ λιτανεία πρὸς τὸν ἄλλον, ὁ ὁποῖος εἶναι κλειστός, καὶ ὕστερ' ἀπὸ τὴν τριπλὴν περιφορὰν τῆς πέριξ του ἀνοίγονται αἱ θύραι καθ' ὃν τρόπον εἶπαμε καὶ εἰσέρχεται ὁ ἐπίσκοπος μὲ ὄλον τὸν συλλειτουργοῦντα κληρὸν καὶ τὸν λιτανεύοντα λαόν. Ἐνταῦθα γίνεται ἡ κυρίως τελετὴ τοῦ καθαγιασμοῦ μὲ ὄρισμένους τύπους καὶ εὐχὰς καὶ ὕμνους καὶ εὐθὺς ἀμέσως ἀρχίζει ἡ λειτουργία εἰς τὸν ἤδη ἐγκαινιασθέντα ναόν. Ταῦτα δὲν ἀποδείχνουν τίποτε ἄλλο παρὰ μόνον ὅτι ὁ νέος ναὸς νομίζεται βέβηλος μέχρι τῆς στιγμῆς τῆς εἰσόδου τοῦ ἐπισκόπου. Ἡ ἰδέα αὐτὴ σήμερα

βέβαια εἶναι ἐντελῶς λησμονημένη, ἐξ ἀρχῆς ὅμως ἀπὸ τὸν τοιοῦτον παραλληλισμὸν ἐγεννήθη.

Ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω ἐθίμων τῶν σχετιζομένων πρὸς τὴν κάθοδον εἰς τὸν Ἄδην σώζονται καὶ μερικὰ ἄλλα ποῦ μᾶς ἐνθυμίζουσι τὰ παλαιὰ ἐκεῖνα χρόνια. Ἡ διανομὴ κλάδων βαίτων ἢ δάφνης καὶ τῶν τοιούτων τὴν Κυριακὴν τῶν βαίτων, ἢ συνήθεια κατὰ τὸν ἑσπερινὸν τῆς Μεγάλης Παρασκευῆς ν' ἀποκαθλώνη ὁ ἱερεὺς τὸ σῶμα τοῦ σταυρωμένου καὶ ἀφοῦ τὸ περιτυλίξῃ μὲ λευκὸ σινδόνι νὰ μεταφέρῃ εἰς τὸ ἱερὸν βῆμα καθ' ὃν χρόνον ἀναγινώσκειται τὸ μέρος τοῦ εὐαγγελίου τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὴν ἀποκαθήλωσιν ὑπὸ τοῦ Ἰωσήφ¹, ἔπειτα τὰ κατὰ τὸν ὄρθρον τοῦ Μεγάλου Σαββάτου ψαλλόμενα ἐκκλησιαστικά ἐγκώμια «Ἡ ζωὴ ἐν τάφῳ», «Αἱ γενεαὶ πᾶσαι» καὶ «Ἄξιόν ἐστιν» εἰς ἀνάμνησιν τοῦ θρήνου τῶν μυροφόρων καὶ κατόπιν ἢ περιφορὰ τοῦ ἐπιταφίου εἰς ἀνάμνησιν τῆς ἐν νεκρικῇ πομπῇ μεταφορᾶς τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ ἀπὸ τὸν Γολγοθᾶν εἰς τὸν τάφον, πρὸς τοῦτοις δὲ ἢ ἐπικρατοῦσα εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα συνήθεια νὰ σφραγίζεται τὸ Μέγα Σάββατον κατὰ τὴν τελετὴν τοῦ ἀγίου φωτὸς ὁ τάφος τοῦ Χριστοῦ² εἰς ἀνάμνησιν τοῦ σφραγίσματος ἀπὸ τοὺς ἀρχιερεῖς καὶ ὅσα ἄλλα τοιαῦτα εἶναι λείψανα τοῦ θρησκευτικοῦ θεάτρου τῶν Βυζαντινῶν.

8

Τὸ ἱερὸν δρᾶμα ἐπέδρασε ὄχι μόνον εἰς τὴν χριστιανικὴν

¹ Ματθ. 27, 57 «ὁψίας δὲ γενομένης ἦλθεν ἄνθρωπος πλούσιος ἀπὸ Ἀριμαθαίας τοῦνομα Ἰωσήφ, ὃς καὶ αὐτὸς ἐμαθητεύσας τῷ Ἰησοῦ οὗτος προσελθὼν τῷ Πιλάτῳ ἠτήσαστο τὸ σῶμα τοῦ Ἰησοῦ. τότε ὁ Πιλάτος ἐκέλευσεν ἀποδοθῆναι τὸ σῶμα» καὶ λαθὼν τὸ σῶμα ὁ Ἰωσήφ ἐνετύλιξεν αὐτὸ σινδόνι καθαρᾷ καὶ ἔθηκεν αὐτὸ ἐν τῷ καινῷ αὐτοῦ μνημείῳ.

² Ν. Σιών 1, 388

τέχνην καὶ τὸν πολλαπλασιασμόν τῶν τυπικῶν διατάξεων τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀκολουθιῶν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ἱερὰν ὑμνογραφίαν. Ἐναντιότως πολλοὶ ὑμνογράφοι τῆς ἐκκλησίας ἐνεπνεύσθησαν τὴν σύνθεσιν ὑπερόχων ἀπὸ ποιητικῆς ἀπόψεως ὕμνων ἀπὸ τὰς παραστάσεις τοῦ θρησκευτικοῦ δράματος. Θά ἦτο ἔργον μακρὸν καὶ ἐπίπονον, ἐν μέρει δὲ καὶ μακρὰν τοῦ σκοποῦ τῆς παρουσίας πραγματείας, ν^ο ἀσχοληθῶμε κατὰ πλάτος εἰς τὸ ζήτημα αὐτὸ καὶ νὰ τὸ ἐξαντλήσωμε ἀπὸ κάθε ἄποψιν. Γιὰ τοῦτο θὰ περιορισθῶμε ἐδῶ μόνον εἰς τὴν σκηνὴν τῆς καθόδου εἰς τὸν Ἄδην, ἣ ὁποία καθὼς φαίνεται ἔνεκα τοῦ μυστηριώδους χαρακτήρος ἐνέπνευσε περισσότερον ἀπὸ κάθε ἄλλην τὴν κάπως θρησκόληπτον φαντασίαν τῶν ὑμνογράφων. Οἱ καλύτεροι μάρτυρες τῆς ἐπιδράσεως εἶναι οἱ ἐπόμενοι ὕμνοι, οἱ ὅποιοι ψάλλονται τὸ Μέγα Σάββατον, τὴν Κυριακὴν τῆς ἀναστάσεως καὶ τὰς λοιπὰς Κυριακὰς τοῦ ἔτους. Ἡ ἐκκλησία δὲν ἐδυσκολεύθη διόλου νὰ τοὺς δεχθῆ εἰς τὸ ἐπίσημον τυπικόν τῆς, ἂν καὶ ἀπεκλήρυξε τὰ λεγόμενα ἀπόκρυφα βιβλία, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐβασίσθη ἡ παράστασις τῆς καθόδου.

Σήμερον ὁ Ἄδης στένων βοᾷ. | Συνέφερε μοι | εἰ τὸν ἐκ Μαρίας γεννηθέντα | μὴ ὑπεδεξάμην. | Ἐλθὼν γὰρ ἐπ' ἐμὲ | τὸ κράτος μου ἔλυσε | . Πύλας χαλκᾶς συνέτριψε. | Ψυχὰς, ἃς κατεῖχον τὸ πρὶν, | Θεὸς ὢν ἀνεστήσας. | Δόξα, Κύριε, | τῷ σταυρῷ σου | καὶ τῇ ἀναστάσει σου.

Σήμερον ὁ Ἄδης στένων βοᾷ. | Κιτελύθη μοὶ ἡ ἐξουσία. | Ἐδεξάμην θνητὸν | ὡσπερ ἓνα τῶν θινόντων. | Τοῦτον δὲ κιτέχειν | ὅπως οὐκ ἰσχύω, | ἀλλ' ἀπολῶ μετὰ τούτου, | ὢν ἐδουλοῦν. | Ἐγὼ εἶχον τοὺς νεκροὺς ἀπ' αἰῶνος, | ἀλλὰ οὗτος ἰδοὺ πάντα ἐγείρει. | Δόξα, Κύριε, | τῷ σταυρῷ σου | καὶ τῇ ἀναστάσει σου.

Σήμερον ὁ Ἄδης στένων βοᾷ. | Κατεπόθη μοὶ τὸ κράτος. | Ὁ ποιμὴν ἐσταυρώθη | καὶ τὸν Ἀδὰμ ἀνέστησεν. | Ὅσπερ ἐδουλοῦν ἐστέρημαι | καὶ οὐκ κατέπιον ἰσχύεις | πάντα ἐξήμεσα. | Ἐκένωσε τοὺς τάφους

ὁ σταυρωθείς. | Οὐκ ἰσχύει τοῦ θανάτου τὸ κράτος. | Δόξα, Κύριε, | τῷ σταυρῷ σου | καὶ τῇ ἀναστάσει σου.

Τὰ ἀνωτέρω τρία ἰδιόμελα τροπάρια ψάλλονται εἰς τὸν ἔσπερινόν τοῦ Μεγάλου Σαββάτου, ¹ ἐκ δὲ τῶν ἐπομένων τὰ μὲν δύο πρῶτα τὴν Κυριακὴν τῆς Ἀναστάσεως, τὰ δὲ λοιπὰ τὰς ἄλλας Κυριακὰς τοῦ ἔτους, τῶν ὁποίων ἡ ἀκολουθία εἶναι ὁμοίως ἀναστάσιμος.

Κατήλθες ἐν τοῖς κτωτάτοις τῆς γῆς
καὶ συνέτριψες μοχλοὺς αἰωνίου
κατόχους πεπεδημένων, Χριστέ,
καὶ τριήμερος ὡς ἐκ κήτους Ἰωνᾶς
ἐξανέστης τοῦ τάφου ².

Ἐὶ καὶ ἐν τάφῳ κατήλθες, ἀθάνατε,
ἀλλὰ τοῦ Ἄδου καθεῖλες τὴν δύναμιν
καὶ ἀνέστης ὡς νικητής, Χριστέ ὁ Θεός,
γυναίξ! μυροφόροις φθεγξάμενος, χαίρειτε,
καὶ τοῖς σὺς ἀποστόλοις εἰρήνην δωρούμενος
ὁ τοῖς πεσοῦσι παρέχων ἀνάστασιν ³.

Ἀγαλλιάσθω ἡ κτίσις,
οὐρανοὶ εὐφραινέσθωσαν,
χεῖρας κροτείτω τὰ ἔθνη
μετ' εὐφροσύνης.
Χριστὸς γὰρ ὁ σωτήρ ἡμῶν
τῷ σταυρῷ προσήλωσε
τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν
καὶ τὸν θάνατον νεκρώσας
ζωὴν ἡμῖν ἐδωρήσατο
πεπτωκότα τὸν Ἀδὰμ

¹ Τριψδ. 418

² Πεντηκ. 3

³ ἀνωτ.

παγγενή ἀναστήσας
ὡς φιλόανθρωπος ¹.

Βασιλεὺς ὑπάρχων
οὐρανοῦ καὶ γῆς
ἀκατάληπτε,
ἐκὼν ἐσταύρωσαι
διὰ φιλανθρωπίαν.

Ὅν ὁ Ἄδης
συναντήσας κάτωθεν
ἐπικράνθη
καὶ δικαίων ψυχαὶ δεξάμεναι
ἠγαλλιάσκντο,
Ἄδὰμ δὲ ἰδὼν
σὲ τὸν Κτίστην ἐν τοῖς καταχθονίοις
ἀνέστη ².

Ὁ τὸν Ἄδην σκυλεύσας
καὶ τὸν ἄνθρωπον ἀναστήσας
τῇ ἀναστάσει σου, Χριστέ,
ἄξιωσον ἡμᾶς ἐν καθαρᾷ καρδίᾳ
ὑμνεῖν καὶ δοξάζειν σε ³.

Ἦνοιγησάν σοι, Κύριε,
φῶς πύλαι θανάτου,
πυλωροὶ δὲ Ἄδου ἰδόντες σε ἐπτήξαν.
πύλας γὰρ χαλκᾶς συνέτριψας
καὶ μοχλοὺς σιδηροῦς συνέθλασας
καὶ ἐξηγάγες ἡμᾶς ἐκ σκότους
καὶ σκιᾶς θανάτου
καὶ τοὺς δεσμοὺς ἡμῶν διέρρηξας ⁴.

1 Παρακλ. 2

2 ἄνωτ. 2

3 ἄνωτ. 11

4 ἄνωτ. 52

Τοῖς ἐν Ἄδῃ καταβάς
Χριστὸς εὐηγγελίστατο,
θαρσεῖτε, λέγων,
νῦν γενίκηκα!
ἐγὼ εἰμι ἡ ἀνάστασις,
ἐγὼ ὑμᾶς ἀνάξω
λύσας θανάτου τὰς πύλας ¹.

Πύλας Ἄδου συνέτριψας, Κύριε,
καὶ τῷ σῷ θανάτῳ
τοῦ θανάτου τὸ βασίλειον ἔλυσας,
γένος δὲ τὸ ἀνθρώπινον
ἐκ φθορᾶς ἠλευθέρωσας
ζωῆν καὶ ἀφθαρσίαν
τῷ κόσμῳ δωρησάμενος
καὶ τὸ μέγα ἔλεος. ²

Πύλας χαλκᾶς συνέτριψας
καὶ μοχλοὺς συνέθλασας,
Χριστέ ὁ Θεός, καὶ γένος ἀνθρώπων
πεπτωκὸς ἀνέστησας.
Διὰ τοῦτο συμφώνως βοῶμεν,
ὁ ἀναστάς ἐκ τῶν νεκρῶν,
Κύριε, δόξα σοι. ³

Ἐνή σου ἡ σταύρωσις
καὶ ἡ ἐν Ἄδου κάθοδος,
φιλόανθρωπε, ὑπάρχει·
σκυλεύσας γὰρ αὐτὸν
καὶ τοὺς πάλαι δεσμίους
συναναστήσας ἐαυτῷ
ἐνδόξως ὡς Θεός,

1 Παρακλ. 96

2 Παρακλ. 140

3 ἄνωτ. 140

τὸν παράδεισον ἀνοίξας
ἀπολαθεῖν τούτου ἡξίωσας¹.

Προΐστοραὶ ὁ Ἰωνᾶς τὸν τάφον σου
καὶ ἐρμηνεύει Συμεῶν
τὴν ἔγερσιν τὴν ἐνθεον,
ἀθάνατε Κύριε.

Κατέβης γὰρ ὡσεὶ νεκρὸς ἐν τῷ τάφῳ
λύσας Ἄδου τὰς πύλας,
ἀνέστης δὲ ἄνευ φθορᾶς ὡς δεσπότης
τοῦ κόσμου εἰς σωτηρίαν².

Κατήλθες ἐν τῷ Ἄδῳ,
Χριστέ, ὡς ἠβουλήθης,
ἐσκόλευσας τὸν θάνατον
ὡς Θεὸς καὶ δεσπότης.
Καὶ ἀνέστης τριήμερος
συναναστήσας τὸν Ἀδάμ
ἐκ τῶν τοῦ Ἄδου δεσμῶν
καὶ τῆς φθορᾶς
κραυγάζοντα καὶ λέγοντα,
δόξα τῇ ἀναστάσει σου,
μόνε φιλόνηρωπε³.

Χριστὸν δοξολογήσωμεν
τὸν ἀναστάντα ἐκ νεκρῶν·
ψυχὴν καὶ σῶμα γὰρ ἀναλάβων
τῷ πάθει ἀπ' ἀλλήλων διέτεμε,
τῆς ἀχράντου μὲν ψυχῆς ἐν Ἄδου
κατελθούσης,
ὄν καὶ ἐσκόλευσε,
τάφῳ δὲ διαφθορὰν οὐκ οἶδε
τὸ ἅγιον σῶμα
τοῦ λυτρωτοῦ τῶν ψυχῶν ἡμῶν³.

1 ἀνωτ. 189

2 ἀνωτ. 235

3 ἀνωτ. 276

Ἀρκοῦμεθα εἰς αὐτοὺς τοὺς ὕμνους μόνον, διότι ὅλοι οἱ ἀνα-
φερόμενοι εἰς τὸ θέμα τοῦτο θὰ κατελάμβαναν πολλὰς σελίδας.

9

Ἀπὸ ἄλλας πηγὰς ἔχομε πολλὰς πληροφορίας πρὸ πάντων
περὶ τῆς παραστάσεως τοῦ Νιπτήρου, ἡ ὁποία καθὼς φαίνεται
ἀπὸ τὴν πληθώραν τῶν τυπικῶν ἦτο διαδεδομένη περισσό-
τερον ἀπὸ κάθε ἄλλην¹. Εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ὁ Νιπτήρ
ἐτελεῖτο ὑπὸ τοῦ πατριάρχου εἰς τὴν Μεγάλῃν Ἐκκλησίαν, ὑπὸ
τῶν ἡγουμένων εἰς τὰ πολλὰ μοναστήρια καὶ ὑπὸ τοῦ αυτοκρά-
τορος εἰς τὰ ἀνάχτορα. Ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον ἐπαρουσίαζε ὁ
Νιπτήρ τῶν ἀναχτόρων γινόμενος εἰς τὸν θάλαμον τοῦ αυτοκρά-
τορος. Τὸ πρωὶ τῆς Μεγάλῃς Πέμπτης πρωτύτερον ἀπὸ τὴν λει-
τουργίαν δώδεκα φτωχοὶ ἄνθρωποι τοῦ λαοῦ φοροῦντες ὑποκά-
μισα, παπούτσια καὶ κουρτουβράκια ἢ κουρτζουδράκια, καθὼς
ἔλεγαν τότε τοῖς κοντὲς βράκες, ἐκάθητο κατὰ σειρὰν παριστά-
νοντες τοὺς δώδεκα μαθητὰς τοῦ Χριστοῦ. Ὁ σιχνηκὸς ἱματι-
σμός τους ἦτο κατάλληλος νὰ φανερώσῃ τὴν ταπεινὴν καταγω-
γὴν τῶν περισσοτέρων ἀποστόλων, ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἄλλοι μὲν
ἦσαν ψαράδες, ἄλλοι δὲ γεωργοί. Ὁ ἱερεὺς μπροστὰ εἰς τὴν εἰ-
σοδὸν τοῦ θαλάμου ἀρχίζε κατὰ τὴν συνηθισμένην ἀρχὴν τῶν
ἐκκλησιαστικῶν ἀκολουθιῶν λέγων τὸ «εὐλογητὸς ὁ Θεὸς» καὶ
κατόπιν τὸ τρισάχιον. Κατόπιν ἐδιάβαζε τὴν σχετικὴν περικο-
πίην τοῦ εὐαγγελίου, ὅταν δὲ ἔφθανε εἰς τὴν φράσιν «εἶτα βάλ-
λει ὕδωρ εἰς τὸν νιπτήρα» ἔβαζε καὶ ὁ αυτοκράτωρ νερὸ εἰς τὴν
λεκάνην, ἀφοῦ ἤδη προηγουμένως εἶχε δέσει μπρὸς εἰς τὴν μέσην
μίαν ποδιάν, εἰς δὲ τὴν φράσιν «ἤρξατο νίπτειν τοὺς πόδας τῶν

1 Dmtr. Εὐχολ. 349. Τυπ. 129, 547 καὶ 879

μαθητῶν» ἐπλυε κατά σειράν τὸ δεξιὸ πόδι τοῦ καθενός, τὸ ἐσκούπιζε μὲ τὴν ποδιάν, τὸ ἐφιλοῦσε καὶ ἔδιδε εἰς τὸν καθένα ἀπὸ τρία χρυσὰ νομίσματα. Ἐννοεῖται ὅτι ὁ Ἱερεὺς ἐπανελάμβανε πάλαις τὴν σχετικὴν πρὸς τὸ πλύσιμον περικοπήν μέχρις ὅτου πλύνῃ ὅλους. Ἀφοῦ ἐτελείωνε ἡ τελετὴ ἀρχίζει ἡ λειτουργία εἰς τὸν ναὸν τῶν ἀναχτόρων¹.

Ἡ συνήθεια τῶν αὐτοκρατόρων νὰ φιλοδωροῦν τοὺς πλυνομένους μὲ χρυσὰ νομίσματα δὲν ἦτο μοναδική. Καὶ εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα ὁ τελὼν τὸν Νιπτῆρα ἐπίσκοπος ἔδιδε χρήματα. Καὶ ἴσως μὲν θὰ ὑπέθετε κανένας ὅτι τὸ ἔθιμον ἀνήκει εἰς τὴν γενικὴν συνήθειαν τῶν Βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων νὰ διανέμουν εἰς τὸν λαὸν νομίσματα διασπείροντες αὐτὰ κατὰ τὰς ἐπίσημους τελετὰς αὐλικῶν ἢ θρησκευτικῶν ἢ ἔθνικῶν ἑορτῶν κατὰ τὴν συνήθειαν τῶν Ῥωμαίων ὑπάτων, ὅθεν καὶ πρὸς δόλῳσιν αὐτῆς ἦτο καθιερωμένη ἡ λέξις ὑπατεία², καὶ ὅτι ἐκ τῆς αὐλῆς ἐπήραν τὴν συνήθειαν καὶ οἱ ἐπίσκοποι, ἐν τούτοις ὅμως ὀρθοτέρα φαίνεται εἰς ἡμᾶς τοῦλάχιστον ἄλλη ἐρμηνεία, τὴν ὁποίαν μᾶς δίδει ἡ παράστασις ποῦ γίνεται σήμερον εἰς τὴν νῆσον Πάτμον. Ἐδῶ κατ' ἀρχαίαν συνήθειαν γίνεται ταχτικά κατ' ἔτος ὁ Νιπτῆρ ἐπὶ μεγάλης ἐξέδρας εἰς τὴν πλατεῖαν τῆς πόλεως. Ἡ πομπὴ ἀρχίζει ἀπὸ τὸ μοναστήρι τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου καὶ ὁ μὲν ἡγούμενος συμβολίζει τὸν Χριστόν, ἔνδεκα δὲ ἱερομόναχοι τοὺς ἔνδεκα ἀποστόλους ἐκτὸς τοῦ Ἰούδα, ἅμα δὲ φθάσουν εἰς τὸν τόπον τῆς παραστάσεως φοροῦν τὰς ἱερατικὰς στολὰς καὶ ἀρχίζουν κατὰ τὴν συνήθειαν τῶν ἐκκλησιαστικῶν τελετῶν, ἀναγιγνώσκουν εὐχὰς πρὸς ἁγιασμόν τοῦ νεροῦ καὶ ψάλλουν τοὺς ὠρισμένους ἐκκλησιαστικούς ὕμνους. Τὸ δὲ πρόσωπον τοῦ

¹ Κωδ. ν. 70

² Θεοφάν. 385, 451, 615, 735

Ἰούδα δὲν τὸ παριστάνει ἱερωμένος, ἀλλὰ ἕνας οἰσοδῆποτε φτωχὸς ἄνθρωπος, εἰς τὸν ὁποῖον δίδεται ἀμοιβὴ ἕνα ζευγάρι ὑποδήματα καὶ τριάντα ἀργυρὰ νομίσματα γιὰ τὸν ἐξευτελισμὸν ποῦ ὑφίσταται νὰ παριστάνῃ τὸ ἀπαίσιον πρόσωπον τοῦ προδότου καὶ νὰ σκώπτεται καὶ ἐμπαίζεται ἀπὸ τοὺς θεατὰς. Κατόπιν ἀρχίζει ἡ ἀνάγνωσις τοῦ εὐαγγελίου ὑπὸ τοῦ ὠρισμένου εὐαγγελιστοῦ, εἰς τὴν ὁποίαν ἐκάστοτε γίνονται διακοπαί, ὅπου ὑπάρχει διαλογικὸν μέρος, διότι τοῦτο διαμειβεται μεταξὺ τῶν παριστανόντων προσώπων, καὶ γίνεται τὸ πλύσιμον τῶν ποδιῶν κατὰ τὴν ἀνάγνωσιν τῆς σχετικῆς περικοπῆς. Ὑστερ' ἀπὸ τὸν Νιπτῆρα ἀκολουθεῖ ἡ παράστασις τῆς προσευχῆς τοῦ Χριστοῦ. Ὁ ἡγούμενος παίρνει τοὺς τρεῖς ἱερομόναχους τοὺς παριστάνοντας τὸν Πέτρον, τὸν Ἰάκωβον καὶ τὸν Ἰωάννην καὶ πηγαίνει παραπέρα εἰς τὸ μέρος, ὅπου ἔχει τεθῆ εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ φέροντος ἀκάνθιον στέφανον καὶ μπροστὰ εἰς αὐτὴν λέγει τὴν τελευταίαν προσευχὴν τοῦ Χριστοῦ. Κατόπιν σηκώνεται, στρέφεται εἰς τοὺς μαθητὰς, τοὺς ὁποίους εὐρίσκει κοιμισμένους, ἐπανέρχεται εἰς τὴν προηγουμένην θέσιν καὶ ἐπαναλαμβάνει τὴν προσευχὴν ἐκ δευτέρου καὶ ἐκ τρίτου. Ἐπειτα ἀποτεινόμενος εἰς τοὺς κοιμισμένους λέγει «εγείρεσθε, ἄγωμεν, ἰδοὺ ἤγγικεν ὁ παραδιδούς με». Ἐδῶ τελειώνει ἡ παράστασις¹. Τὰ τριάντα ἀργυρὰ νομίσματα ποῦ δίδονται εἰς τὸν παριστάνοντα τὸν Ἰούδα συμβολίζουν προφανῶς τὰ τριάντα ἀργύρια, τὰ ὁποῖα ἔλαβε ὁ Ἰούδας ἀπὸ τοὺς ἀρχιερεῖς ὡς ἀμοιβὴν γιὰ νὰ προδώσῃ τὸν διδάσκαλόν του. Ἐντεῦθεν συνάγομε τὸ συμπέρασμα ὅτι τὸ ἔθιμον τῆς Πάτμου εἶναι ἀναμφιβόλως τὸ ἀρχαιότατον, τροποποιήσις δὲ αὐτοῦ εἶναι ἡ γενικῶς γινομένη χρηματικὴ δωρεὰ εἰς τοὺς πλυνομένους ἢ ἀναφερομένη εἰς τὰ τυπικὰ τῆς ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων τοῦ 10ου

¹ Ε Ἀλεξάνη Τελετὴ τοῦ Νιπτῆρος ἐν Πάτμῳ ἐν Ἑστία (1889) 27, 336

αἰῶνος, ἀργότερα δὲ καὶ εἰς τοὺς ἱστορικοὺς προκειμένου περὶ τῆς παραστάσεως εἰς τὰ βυζαντινὰ ἀνάχτορα.

Εἰς τὴν παράστασιν τοῦ Νιπτῆρος πλὴν τοῦ προσώπου τοῦ Ἰούδα, τὸ ὁποῖον ἐπροκαλοῦσε τὰ γέλοια καὶ τὰ σκώμματα τῶν θεατῶν, μεγάλο ἐνδιαφέρον ἐπαρουσίαζε καὶ τὸ πρόσωπον τοῦ Πέτρου. Ἐνῶ εἰς τὴν ἀρχὴν δὲν ἐδέχετο μὲ κανένα τρόπον νὰ τοῦ πλύνῃ ὁ Χριστὸς τὰ πόδια, μόλις τοῦ εἶπε ὁ διδάσκαλός του ἔτι, ἂν δὲν θελήσῃ, δὲν θὰ τὸν θεωρήσῃ πλέον ὡς μαθητὴν, ἔσπευσε ἀμέσως νὰ ὑπακούσῃ εἰπὼν «Κύριε, μὴ τοὺς πόδας μου μόνον, ἀλλὰ καὶ τὰς χεῖρας καὶ τὴν κεφαλὴν».

Ἐπειδὴ ἡ παράστασις τοῦ Νιπτῆρος καθὼς ἐκτίθεται εἰς τὸν Παλατῖνον κώδικα εἶναι πολὺ σύντομος, ἀτελής δὲ εἶναι ἡ περιγραφή τῆς παραστάσεως εἰς τὰ βυζαντινὰ ἀνάχτορα ὑπὸ τοῦ Κωδικοῦ ἢ καὶ αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν ἢ τελετὴ ἦτο σύντομος, ἐξίσου δὲ ἀτελής καὶ ἡ περιγραφή τῆς παραστάσεως ποὺ γίνεται εἰς τὴν Πάτμον, γὰρ τοῦτο κρίνομε ἀναγκαῖον ν' ἀναγράψωμε ἐδῶ τὴν σκηνοθετικὴν διάταξιν τοῦ Νιπτῆρος ὅπως παριστάνεται σήμερα εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα¹ γὰρ νὰ σχηματίσῃ ὁ ἀναγνώστης σαφὴ ἰδέαν. Τὸ δράμα συνετέθη ἀπὸ τρία χωρία τοῦ εὐαγγελιστοῦ Ματθαίου, τρία τοῦ Λουκᾶ, ἓνα τοῦ Μάρκου καὶ δεκατρία τοῦ Ἰωάννου. Καὶ τὸ μὲν διηγηματικὸν μέρος διαβάσκειται κατὰ τὴν καθιερωμένην συνήθειαν ἀπὸ τὸν εὐαγγελιστὴν, τὸ δὲ διαλογικὸν λέγεται κατὰ τὸν τύπον τῶν σκηνηκῶν παραστάσεων ἀπὸ τὸν πατριάρχην ὡς Χριστὸν καὶ τοὺς ὀνομασμένους μαθητάς, οἱ ὅποιοι ἐκλέγονται μετὰξὺ τῶν ἀρχιμανδριτῶν, πρωτοσυγκέλων καὶ πρεσβυτέρων τοῦ Παναγίου Τάφου.

Ἡ σκηνὴ εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως ἢ καὶ εἰς τὸ Καθολικὸν παριστάνει ἀνώγειον μαζὶ μὲ ἄμβωνα. Μετὰ

1 Ν. Στὼν 1, 163 κξξ.

τὸ τέλος τῆς λειτουργίας τῆς Μεγάλης Πέμπτης ἐξέρχεται ὁ πατριάρχης εἰς τὴν αὐλὴν φορῶν τὴν ἀρχιερατικὴν στολήν, προπορεύονται δὲ ἀπὸ αὐτοῦ δύο οἱ δώδεκα μαθηταὶ φοροῦντες ὁμοίως τὰς ἱερατικὰς στολάς καὶ ὁ χορὸς τῶν ψαλτῶν. Ἀφοῦ δὲ οἱ ψάλται συμπληρώσουν τοὺς ὠρισμένους ὕμνους, ἀρχίζει ἡ παράστασις πρῶτα εἰς τὴν αὐλὴν.

(Ὁ εὐαγγελιστὴς ἀναγινώσκει: *Τῷ καιρῷ ἐκείνῳ προσκαλεσάμενος ὁ Ἰησοῦς τοὺς δώδεκα μαθητὰς αὐτοῦ εἶπεν αὐτοῖς*)

Χριστὸς—Οἴδατε ὅτι μετὰ δύο ἡμέρας τὸ πάσχα γίνεται καὶ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου παραδίδοται εἰς τὸ σταυρωθῆναι (εὐαγγελιστὴς: *Ἦλθε δὲ ἡ ἑορτὴ τῶν ἀζύμων, ἐν ἣ ἔδει θύεσθαι τὸ πάσχα καὶ ἀπέστειλε Πέτρον καὶ Ἰωάννην εἰπὼν*), πορευθέντες ἐτοιμάσατε ἡμῖν τὸ πάσχα ἵνα φάγωμεν.

(εὐαγγελιστὴς: *Οἱ δὲ εἶπον αὐτῷ*)

Πέτρος καὶ Ἰωάννης—Κύριε, ποῦ θέλεις ἐτοιμάσωμέν σοι φαγεῖν τὸ πάσχα;

(εὐαγγελιστὴς: *Ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς*)

Χριστὸς—Ἵπάγετε εἰς τὴν πόλιν καὶ ἀπαντήσῃ ὑμῖν ἀνθρώπος κεράμιον ὕδατος βαστάζων. Ἀκολουθήσατε αὐτῷ καὶ ὅπου ἂν εἰσέλθῃ, εἶπατε τῷ οἰκοδεσπότῃ ὅτι ὁ διδάσκαλος λέγει, ποῦ ἐστὶ τὸ κατάλυμα, ὅπου τὸ πάσχα μετὰ τῶν μαθητῶν μου φάγω; Καὶ αὐτὸς ὑμῖν δείξει ἀνώγειον μέγα ἐστρωμένον ἔτοιμον. Ἐκεῖ ἐτοιμάσατε ἡμῖν.

Πέτρος καὶ Ἰωάννης (ἀνερχόμενοι εἰς τὸ ἀνώγειον καὶ συναυτῶντες τὸ ὑποδειχθέν πρόσωπον, τὸ ὁποῖον βασιάζει πῆλινον δοχεῖον νεροῦ)—Ὁ διδάσκαλος λέγει, ποῦ ἐστὶ τὸ κατάλυμα, ὅπου τὸ πάσχα μετὰ τῶν μαθητῶν μου φάγω; (Ὁὗτος δείχνει εἰς αὐτοὺς τὸ ἀνώγειον καὶ αὐτοὶ ἐπιστρέφοντες λέγουσιν) Κύριε, ἤδη ἔτοιμά ἐστὶ πάντα.

(Ἡ παράταξις τότε ξεκινεῖ καὶ ἀνέρχεται εἰς τὸ ἀνώγειον ἐνῶ ὁ χορὸς ψάλλει τὸν ὠρισμένον ὕμνον. Εἰς τὸ ἀνώγειον ἤδη εἶναι ἔτοιμα ὄλα, ἦτο

ένος θρόνου γὰρ τὸν πατριάρχην, ἀνὰ ἐξ ἑθρονίδια ἀπὸ τὰ δύο μέρη γὰρ τοὺς δώδεκα μαθητάς, εἰς τὸ μέσον δὲ λεκάνη μὲ δοχεῖον νεροῦ καὶ δύο λέντια, δηλαδὴ πετοέτες ἢ σινδονάκια. Ὅταν δὲ ὁ εὐαγγελιστὴς λέγει: Καὶ ὅτε ἐγένετο ἡ ὥρα ἀνέπεσε καὶ οἱ δώδεκα ἀπόστολοι σὺν αὐτῷ—ἐκαστος καταλαμβάνει τὴν θέσιν του. Ἐπειτα πάλιν ὁ εὐαγγελιστὴς: Εἶπε δὲ πρὸς αὐτοὺς ὁ Ἰησοῦς)

Χριστός—Ἐπιθυμία ἐπεθύμησα τοῦτο τὸ πάσχα φαγεῖν μεθ' ὑμῶν πρὸ τοῦ με παθεῖν· λέγω γὰρ ὑμῖν, ὅτι οὐκέτι οὐ μὴ φάγω ἐξ αὐτοῦ ἕως ὅτου πληρωθῆ ἔν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Θεοῦ.

(Ὁ χορὸς ψάλλει, ὁ διάκονος ἀναπέμπει δεήσεις καὶ ὁ πατριάρχης λέγει εὐχὴν. Κατόπιν ὁ εὐαγγελιστὴς: Τῷ καιρῷ ἐκείνῳ εἰδὼς ὁ Ἰησοῦς ὅτι πάντα δέδωκεν αὐτῷ ὁ πατήρ εἰς τὰς χεῖρας καὶ ὅτι ἀπὸ Θεοῦ ἐξῆλθε καὶ πρὸς τὸν Θεὸν ὑπάγει, ἐγείρεται ἐκ τοῦ δέλτανου καὶ τίθει τὰ ἱμάτια καὶ λαβῶν λέντιον διέζωσεν ἑαυτὸν, εἶτα βάλλει ὕδωρ εἰς τὸν νιπτῆρα καὶ ἤρξατο νιπτειν τοὺς πόδας τῶν μαθητῶν καὶ ἐκμύσσειν τῷ λεντίῳ, ᾧ ἦν διεζωσμένος—Ὁ Πατριάρχης κἀμνεὶ ὅλα τὰ ἱστοροῦμενα εἰς τὴν εὐαγγελικὴν περικοπήν, σηκώνεται ἀπὸ τὸν θρόνον, βγάζει τὴν ἀρχιερατικὴν στολὴν, ζῶνεται μὲ ἓνα λέντιον καὶ ἀρχίζει νὰ πλύνῃ τὰ πόδια τῶν μαθητῶν ὄλων κατὰ σειρὰν ἀπὸ τὸν τελευταῖον, τὰ σκουπίζει μὲ ἄλλο λέντιον καὶ τὰ φιλεῖ. Ὅταν δὲ τελειώσῃ ὄλους ἐκτὸς τοῦ Πέτρου, συνεχίζει ὁ εὐαγγελιστὴς: Ἐρχεται οὖν πρὸς Σίμωνα Πέτρον καὶ λέγει αὐτῷ ἐκεῖνος)

Πέτρος—Κύριε, σὺ μου νίπτεις τοὺς πόδας;

(εὐαγγελιστὴς: Ἀπεκρίθη ὁ Ἰησοῦς καὶ εἶπεν αὐτῷ)

Χριστός—Ὁ ἐγὼ ποιῶ, σὺ οὐκ οἶδας ἄρτι, γνῶσθι δὲ μετὰ ταῦτα.

(εὐαγγελιστὴς: Λέγει αὐτῷ ὁ Πέτρος)

Πέτρος—Οὐ μὴ νίψῃς τοὺς πόδας μου εἰς τὸν αἰῶνα.

(εὐαγγελιστὴς: Ἀπεκρίθη αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς)

Χριστός—Ἐάν μὴ νίψω σε, οὐκ ἔχεις μέρος μετ' ἐμοῦ.

(εὐαγγελιστὴς: Λέγει αὐτῷ Σίμων Πέτρος)

Πέτρος—Κύριε, μὴ τοὺς πόδας μου μόνον, ἀλλὰ καὶ τὰς χεῖρας καὶ τὴν κεφαλὴν.

(εὐαγγελιστὴς: Λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς)

Χριστός—Ὁ λελουμένος οὐ χρεῖαν ἔχει ἢ τοὺς πόδας νίψασθαι, ἀλλ' ἔστι καθαρὸς ὅλος. Καὶ ὑμεῖς καθαροὶ ἔστε, ἀλλ' οὐχὶ πάντες.

(εὐαγγελιστὴς: Ἦδει γὰρ τὸν παραδιδόντα αὐτόν, διὰ τοῦτο εἶπεν, οὐχὶ πάντες καθαροὶ ἔστε.—Μετὰ ταῦτα πλύνει καὶ τοῦ Πέτρου τὰ πόδια. Ἐνῷ δὲ ὁ εὐαγγελιστὴς συνεχίζει: Τῷ καιρῷ ἐκείνῳ ὅτε ἐνιψεν ὁ Ἰησοῦς τοὺς πόδας τῶν μαθητῶν καὶ ἔλαβε τὰ ἱμάτια αὐτοῦ, ἀναπεσὼν πάλιν εἶπεν αὐτοῖς—ὁ πατριάρχης λύνει τὸ λέντιον ἀπὸ τὴν μέσσην καὶ ἐνδύεται τὴν ἀρχιερατικὴν στολὴν καὶ ἀφοῦ καθήσῃ εἰς τὸν θρόνον λέγει εἰς τοὺς μαθητάς)

Χριστός—Γινώσκετε τί πεποίηκα ὑμῖν; Ὑμεῖς φωνεῖτέ με, ὁ διδάσκαλος καὶ ὁ Κύριος, καὶ καλῶς λέγετε, εἰμὶ γάρ. Εἰ οὖν ἐγὼ ἐνίψα ὑμῶν τοὺς πόδας, ὁ Κύριος καὶ ὁ διδάσκαλος, καὶ ὑμεῖς ὀφείλετε ἀλλήλων νίπτειν τοὺς πόδας. Ἰπόδειγμα γὰρ δέδωκα ὑμῖν ἵνα καθὼς ἐγὼ ἐποίησα ὑμῖν καὶ ὑμεῖς ποιήτε. Ἄμην ἄμην λέγω ὑμῖν, οὐκ ἔστι δούλος μείζων τοῦ κυρίου αὐτοῦ οὐδὲ ἀπόστολος μείζων τοῦ πέμψαντος αὐτόν. Εἰ ταῦτα οἴδατε, μακάριοί ἔστε, ἐὰν ποιήτε αὐτά.

(εὐαγγελιστὴς: Ταῦτα εἰπὼν ὁ Ἰησοῦς ἐταράχθη τῷ πνεύματι καὶ ἐμαρτύρησε καὶ εἶπεν)

Χριστός—Ἄμην ἄμην λέγω ὑμῖν ὅτι εἰς ἐξ ὑμῶν παραδώσει με.

(εὐαγγελιστὴς: Ἐβλεπον οὖν εἰς ἀλλήλους οἱ μαθηταὶ ἀπορούμενοι περὶ τίνος λέγει. Ἦν δὲ ἀνακέλευτος εἰς τῶν μαθητῶν αὐτοῦ ἐν τῷ κόλπῳ τοῦ Ἰησοῦ, ὃν ἠγάπα ὁ Ἰησοῦς. Νεύει οὖν τοῦτω Σίμων Πέτρος πυνθῆσθαι τίς ἂν εἴη περὶ οὗ λέγει. Ἐπιπεσὼν δὲ ἐκεῖνος ἐπὶ τὸ στήθος τοῦ Ἰησοῦ λέγει αὐτῷ)

μαθητῆς—Κύριε, τίς ἐστίν;

Χριστός—Ἐκεῖνός ἐστιν, ᾧ ἐγὼ βάρψας τὸ ψωμίον ἐπιδώσω. Τεκνία, ἐτι μικρὸν μεθ' ὑμῶν εἰμι. Ζητήσετέ με· καὶ καθὼς εἶπον τοῖς Ἰουδαίοις ὅτι ὅπου ἐγὼ ὑπάγω ὑμεῖς οὐ δύνασθε ἔλθειν καὶ ὑμῖν λέγω ἄρτι. Ἐντολὴν καινὴν δίδωμι ὑμῖν ἵνα ἀγαπάτε

ἀλλήλους. Καθὼς ἠγάπησα ὑμᾶς, ἵνα καὶ ὑμεῖς ἀγαπάτε ἀλλήλους. Ἐν τούτῳ γινώσκονται πάντες ὅτι ἐμοὶ μαθηταὶ ἐστε, ἐὰν ἀγάπην ἔχητε ἐν ἀλλήλοις.

(εὐαγγελιστής : Λέγει αὐτῷ Σίμων Πέτρος)

Πέτρος—Κύριε, ποῦ ὑπάγεις;

(εὐαγγελιστής : Ἀπεκρίθη αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς)

Χριστὸς—Ὅπου ὑπάγω, οὐ δύνασά μοι γυν ἀκολουθήσαι, ὕστερον δὲ ἀκολουθήσεις μοι.

(εὐαγγελιστής : Λέγει αὐτῷ ὁ Πέτρος)

Πέτρος—Κύριε, διατι οὐ δύναμαί σοι ἀκολουθήσαι ἄρτι τὴν ψυχὴν μου ὑπὲρ σοῦ θήσω.

(εὐαγγελιστής : Ἀπεκρίθη αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς)

Χριστὸς—Τὴν ψυχὴν σου ὑπὲρ ἐμοῦ θήσεις; ἀμὴν ἀμὴν λέγω σοι, οὐ μὴ ἀλέκτωρ φωνήσῃ ἕως οὐ ἀπαρνήσῃ με τρίς. Μὴ ταρσασέσθω ὑμῶν ἡ καρδιά. Πιστεύετε εἰς τὸν Θεὸν καὶ εἰς ἐμὲ πιστεύετε. Ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ πατρὸς μου μοναὶ πολλαὶ εἰσι· εἰδεμὴ, εἶπον ἂν ὑμῖν. Πορεύομαι ἐτοιμάσαι τόπον ὑμῖν. Καὶ ἐὰν πορευθῶ καὶ ἐτοιμάσω ὑμῖν τόπον, πάλιν ἔρχομαι καὶ παραλήψομαι ὑμᾶς πρὸς ἐμαυτὸν, ἵνα ὅπου εἰμί ἐγὼ καὶ ὑμεῖς ἦτε. Καὶ ὅπου ἐγὼ ὑπάγω οἶδατε καὶ τὴν ὁδὸν οἶδατε.

(εὐαγγελιστής : Λέγει αὐτῷ Θωμᾶς)

Θωμᾶς Κύριε, οὐκ οἶδαμεν ποῦ ὑπάγεις καὶ πῶς δύναμεθα τὴν ὁδὸν εἰδέναι;

(εὐαγγελιστής : Λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς)

Χριστὸς—Ἐγὼ εἰμι ἡ ὁδὸς καὶ ἡ ἀλήθεια καὶ ἡ ζωὴ. Οὐδεὶς ἔρχεται πρὸς τὸν πατέρα εἰμὴ δι' ἐμοῦ. Εἰ ἐγνώκετέ με, καὶ τὸν πατέρα μου ἐγνώκετε ἂν. Καὶ ἂπ' ἄρτι γινώσκετε αὐτὸν καὶ ἐωράκατε αὐτόν.

(εὐαγγελιστής : Λέγει αὐτῷ Φίλιππος)

Φίλιππος—Κύριε, δεῖξον ἡμῖν τὸν πατέρα καὶ ἀρκεῖ ἡμῖν.

(εὐαγγελιστής : Λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς)

Χριστὸς—Τοσοῦτον χρόνον μεθ' ὑμῶν εἰμι καὶ οὐκ ἐγνώκας με Φίλιππε; Ὁ ἐωρακὼς ἐμὲ ἐώρακε τὸν πατέρα· καὶ πῶς οὐ λέγεις, δεῖξον ἡμῖν τὸν πατέρα; Ἐὰν ἀγαπάτε με, τὰς ἐντολάς τὰς ἐμὰς τηρήσατε. Ἐτι μικρὸν καὶ ὁ κόσμος με οὐκέτι θεωρεῖ, ὑμεῖς δὲ θεωρεῖτέ με, ὅτι ἐγὼ ζῶ καὶ ὑμεῖς ζήσεσθε. Ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ γινώσεσθε ὑμεῖς ὅτι ἐγὼ ἐν τῷ πατρὶ μου καὶ ὑμεῖς ἐν ἐμοὶ καὶ ἐν ὑμῖν. Ὁ ἔχων τὰ ἐντολάς μου καὶ τηρῶν αὐτάς ἐκείνός ἐστιν ὁ ἀγαπῶν με, ὁ δὲ ἀγαπῶν με ἀγαπηθήσεται ὑπὸ τοῦ πατρὸς μου. Καὶ ἐγὼ ἀγαπήσω αὐτὸν καὶ ἐμφανίσω αὐτῷ ἐμαυτόν.

(εὐαγγελιστής : Λέγει αὐτῷ ὁ Ἰούδας οὐχ ὁ Ἰσκαριώτης)

Ἰούδας—Κύριε, τί γέγονεν ὅτι ἡμῖν μέλλεις ἐμφανίζειν σεαυτὸν καὶ οὐχί τῷ κόσμῳ;

(εὐαγγελιστής : Ἀπεκρίθη ὁ Ἰησοῦς καὶ εἶπεν αὐτῷ)

Χριστὸς—Ἐὰν τις ἀγαπᾷ με, τὸν λόγον μου τηρήσει καὶ ὁ πατήρ μου ἀγαπήσει αὐτόν καὶ πρὸς αὐτόν ἐλευσόμεθα καὶ μονήν παρ' αὐτῷ ποιήσομεν. Πάντες ὑμεῖς σκανδαλισθήσεσθε ἐν ἐμοὶ ἐν τῇ νυκτὶ ταύτῃ· γέγραπται γὰρ «πατάξω τὸν ποιμένα καὶ διασκορπισθήσεται τὰ πρόβατα τῆς ποίμνης». Μικρὸν καὶ οὐ θεωρεῖτέ με καὶ πάλιν μικρὸν καὶ ὄψεσθέ με, ὅτι ἐγὼ ὑπάγω πρὸς τὸν πατέρα.

(εὐαγγελιστής : Εἶπον οὖν ἐκ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ πρὸς ἀλλήλους, τί ἴσθι ὃ λέγει ἡμῖν, μικρὸν καὶ οὐ θεωρεῖτέ με καὶ πάλιν μικρὸν καὶ ὄψεσθέ με; καὶ οὐ, ἐγὼ ὑπάγω πρὸς τὸν πατέρα; Ἐλεγον οὖν, τοῦτο τί ἐστὶν ὃ λέγει, τὸ μικρὸν; οὐκ οἶδαμεν τί λαλεῖ. Ἐγὼ οὖν ὁ Ἰησοῦς ὅτι ἤθελον ὁτὸν ἐς οὐρανὸν καὶ εἶπεν αὐτοῖς)

Χριστὸς—Περὶ τούτου ζητεῖτε μετ' ἀλλήλων, ὅτι εἶπον, μικρὸν καὶ οὐ θεωρεῖτέ με καὶ πάλιν μικρὸν καὶ ὄψεσθέ με; Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν ὅτι κλαύσετε καὶ θρηνηήσετε ὑμεῖς, ὁ δὲ κόσμος χαρήσεται· ὑμεῖς δὲ λυπηθήσεσθε, ἀλλ' ἡ λύπη ὑμῶν εἰς χαρὰν γενήσεται. Ἡ γυνὴ ἔταν τίκτη, λύπην ἔχει, ὅτι ἤλθεν

ἡ ὥρα αὐτῆς. "Όταν δὲ γεννήσῃ τὸ παιδίον, οὐκέτι μνημονεύει τῆς θλίψεως διὰ τὴν χαρὰν ὅτι ἐγεννήθη ἄνθρωπος εἰς τὸν κόσμον. Καὶ ὑμεῖς οὖν λύπην νῦν ἔχετε, πάλιν δὲ ὀφθαλμοὶ ὑμῶν καὶ χαρήσεται ὑμῶν ἡ καρδία καὶ τὴν χαρὰν ὑμῶν οὐδεὶς αἴρει ἀφ' ὑμῶν. Καὶ ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ ἐμὲ οὐκέτι ἐρωτήσετε οὐδέν. "Αμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν ὅτι ὅσα ἂν αἰτήσητε τὸν πατέρα ἐν τῷ ὀνόματί μου δώσει ὑμῖν. "Εως ἄρτι οὐκ ἠτήσατε οὐδὲν ἐν τῷ ὀνόματί μου. Αἰτεῖτε καὶ λήψεσθε, ἵνα ἡ χαρὰ ὑμῶν ἢ πεπληρωμένη. Ταῦτα ἐν παροιμίαις λελάληκα ὑμῖν, ἀλλ' ἔρχεται ὥρα, ὅτε οὐκέτι ἐν παροιμίαις λαλήσω ὑμῖν, ἀλλὰ παρρησίᾳ περὶ τοῦ πατρὸς μου ἀναγγελωῦ ὑμῖν.

(εὐαγγελιστῆς: Λέγουσιν αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ)

μαθηταὶ—*"*Ἴδε, νῦν παρρησίᾳ λαλεῖς καὶ παροιμίαν οὐδεμίαν λέγεις. Νῦν οἶδαμεν ὅτι οἶδας πάντα καὶ οὐ χρεῖαν ἔχεις ἵνα τίς σε ἐρωτᾷ. "Εν τούτῳ πιστεύομεν ὅτι ἀπὸ Θεοῦ ἐξῆλθες.

(εὐαγγελιστῆς: Ἀπεκρίθη αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς)

Χριστὸς—*"*Ἄρτι πιστεύετε: Ἴδου ἔρχεται ὥρα καὶ νῦν ἐλήλυθεν, ἵνα σκορπισθῆτε ἕκαστος εἰς τὰ ἴδια καὶ ἐμὲ μόνον ἀφήτε. Καὶ οὐκ εἰμὶ μόνος, ὅτι ὁ πατήρ μετ' ἐμοῦ ἐστι. Ταῦτα λελάληκα ὑμῖν, ἵνα ἐν ἐμοὶ εἰρήνην ἔχητε. "Εν τῷ κόσμῳ θλίψιν ἔξετε, ἀλλὰ θαρσεῖτε, ἐγὼ νενίκηκα τὸν κόσμον.

(εὐαγγελιστῆς: Ταῦτα ἐλόλησεν ὁ Ἰησοῦς καὶ ἐπήρε τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ εἶπε)

Χριστὸς (προσευχόμενος)—*"*Πάτερ, ἐλήλυθεν ἡ ὥρα. Δόξασόν σου τὸν υἱόν, ἵνα καὶ ὁ υἱός σου δοξάσῃ σε. Καθὼς ἔδωκας αὐτῷ ἐξουσίαν πάσης σαρκός, ἵνα πᾶν ὃ δέδωκας αὐτῷ δώσῃ αὐτοῖς ζωὴν αἰώνιον. Αὕτη δὲ ἐστὶν ἡ αἰώνιος ζωὴ, ἵνα γινώσκωσί σε τὸν μόνον ἀληθινὸν Θεὸν καὶ ὃν ἀπέστειλας Ἰησοῦν Χριστόν. "Εγὼ σὲ ἐδόξασα ἐπὶ τῆς γῆς. Τὸ ἔργον ἐτελείωσα, ὃ δέδωκάς μοι ἵνα ποιήσω. Καὶ νῦν δόξασόν με, σὺ πάτερ, παρὰ σεαυτῶν

τῇ δόξῃ, ἣ εἶχον πρὸ τοῦ τὸν κόσμον εἶναι παρὰ σοί. Ἐφανέρωσά σου τὸ ὄνομα τοῖς ἀνθρώποις, οὗς δέδωκάς μοι ἐκ τοῦ κόσμου. Σοὶ ἦσαν καὶ ἐμοὶ αὐτοὺς δέδωκας. Καὶ δεδοξασμαι ἐν αὐτοῖς. Καὶ οὐκέτι εἰμὶ ἐν τῷ κόσμῳ καὶ οὗτοι ἐν τῷ κόσμῳ εἰσὶ καὶ ἐγὼ πρὸς σὲ ἔρχομαι. Πάτερ ἄγιε, τήρησον αὐτοὺς ἐν τῷ ὀνόματί σου, οὗς δέδωκάς μοι, ἵνα ὡσιν ἐν καθὼς ἡμεῖς. Οὐ περὶ τούτων δὲ ἐρωτῶ μόνον, ἀλλὰ καὶ περὶ τῶν πιστευσόντων διὰ τοῦ λόγου αὐτῶν εἰς ἐμὲ, ἵνα πάντες ἐν ᾧσι. Πάτερ, οὗς δέδωκάς μοι θέλω ἵνα ὅπου εἰμὶ ἐγὼ κάκεινοι ᾧσι μετ' ἐμοῦ, ἵνα θεωρῶσι τὴν δόξαν τὴν ἐμήν. ἢν ἔδωκάς μοι, ὅτι ἠγάπησάς με πρὸ καταβολῆς κόσμου. Πάτερ δίκαιε, καὶ ὁ κόσμος σὲ οὐκ ἔγνω, ἐγὼ δὲ σε ἔγνω καὶ οὗτοι ἔγνωσαν ὅτι σὺ με ἀπέστειλας. Καὶ ἐγνώρισα αὐτοῖς τὸ ὄνομά σου καὶ γνωρίσω, ἵνα ἡ ἀγάπη ἢν ἠγάπησάς με ἐν αὐτοῖς ἢ καὶ ἐν αὐτοῖς.

(εὐαγγελιστῆς: Ταῦτα εἰπὼν ὁ Ἰησοῦς ἐξῆλθε σὺν τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ πέραν τοῦ χειμάρρου τῶν Κέδρων, ὅπου ἦν κήπος, εἰς ὃν εἰσῆλθεν αὐτὸς καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ. Τότε ἔρχεται μετ' αὐτῶν ὁ Ἰησοῦς εἰς χωρίον λεγόμενον Γεθσημανῆ καὶ λέγει τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ)

Χριστὸς—*"*Καθίσατε αὐτοῦ ἕως οὗ ἀπελθὼν προσεύξωμαι ἐκεῖ.

(εὐαγγελιστῆς: Καὶ παραβῶν τὸν Πέτρον καὶ τοὺς δύο υἱοὺς Ζεβεδαίου ἤρξατο λυπεῖσθαι καὶ ἀδημονεῖν—Ὁ πατριάρχης μαζί με τοὺς τρεῖς μαθητὰς κατέχευται κάτω ἀπὸ τὸ ἀνώγειον ἐνῶ λέγει ὁ εὐαγγελιστῆς τὰ ἀνωτέρω καὶ ἐκεῖ κοντὰ εἰς τὴν λεγομένην πύλην τοῦ Ἀβραάμ ἀρχίζει νὰ κάμῃ τὴν προσευχὴν του)

Χριστὸς (πρὸς τοὺς μαθητὰς)—*"*Περίλυπός ἐστιν ἡ ψυχὴ μου ἕως θανάτου. Μείνατε ὧδε καὶ γρηγορεῖτε μετ' ἐμοῦ.

(εὐαγγελιστῆς: Καὶ προσελθὼν μικρὸν ἔπεσεν ἐπὶ πρόσωπον αὐτοῦ προσερχόμενος καὶ λέγων)

Χριστὸς—*"*Πάτερ μου, εἰ δυνατόν ἐστι, παρελθέτω ἀπ' ἐμοῦ τὸ ποτήριον τοῦτο, πλὴν οὐχ ὡς ἐγὼ θέλω, ἀλλ' ὡς σὺ.

(εὐαγγελιστής: καὶ ἔρχεται πρὸς τοὺς μαθητὰς καὶ εὐρίσκει αὐτοὺς καθεύδοντας καὶ λέγει τῷ Πέτρῳ)

Χριστὸς—Οὕτως οὐκ ἰσχύσατε μίαν ὥραν γρηγορῆσαι μετ' ἐμοῦ: Γρηγορεῖτε καὶ προσεύχεσθε ἵνα μὴ εἰσέλθητε εἰς πειρασμόν. Τὸ μὲν πνεῦμα πρόθυμον, ἡ δὲ σὰρξ ἀσθενής.

(εὐαγγελιστής: Πάλιν ἐκ δευτέρου ἀπελθὼν προσήξατο λέγων)

Χριστὸς—Πάτερ μου, εἰ οὐ δύναται τοῦτο τὸ ποτήριον παρελθεῖν ἀπ' ἐμοῦ ἢ ἂν μὴ αὐτὸ πῖω, γενηθήτω τὸ θέλημά σου.

(εὐαγγελιστής: Καὶ ἐλθὼν εὐρίσκει αὐτοὺς πάλιν καθεύδοντας· ἦσαν γὰρ οἱ ὀφθαλμοὶ αὐτῶν βεβαρημένοι. Καὶ ἀφείς αὐτοὺς ἀπελθὼν πάλιν προσήξατο ἐκ τρίτου τὸν αὐτὸν λόγον εἰπὼν. Τότε ἔρχεται πρὸς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ καὶ λέγει αὐτοῖς)

Χριστὸς—Καθεύδετε τὸ λοιπὸν καὶ ἀναπαύεσθε. Ἴδου ἤγγικεν ἡ ὥρα καὶ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου παραδίδοται εἰς χεῖρας ἀμαρτωλῶν. Ἐγείρεσθε, ἀγωμεν. Ἴδου ἤγγικεν ὁ παραδιδούς με.

Μετὰ τὸ πέρας τῆς προσευχῆς ὁ πατριάρχης ἀνέρχεται μαζί με τοὺς τρεῖς μαθητὰς εἰς τὸ ἀνώγειον, ὅπου ἐκφωνεῖ κατάλληλον γὰρ τὴν περίστασιν εὐχὴν. Καὶ τοιοῦτοτρόπως τελειώνει ἡ παράστασις.

Ἀπὸ τὰς τέσσαρας παραστάσεις τοῦ Νιπτῆρος ποῦ ἀνεφέραμε ἐκτὸς τοῦ Παλατινοῦ κώδικος αἱ ἄλλαι τρεῖς φέρουν τὸν τύπον ἐκκλησιαστικῶν τελετῶν, διότι ἀρχίζουσιν μὲ ἱεροτελεστίαν καὶ τελειώνουσιν μὲ τὴν κοινὴν κατακλιεῖδα τῶν ἱερῶν ἀκολουθητῶν «δι' εὐχῶν τῶν ἁγίων πατέρων ἡμῶν κτλ.» Ἡ διαφορὰ αὐτῆ ἔχει σημασίαν γὰρ τὴν τύχην τοῦ θρησκευτικοῦ δράματος καθὼς θὰ ἴδοῦμε παρακάτω.

10

Ἄλλαι ὑποθέσεις ἐκ τῆς Ἁγίας Γραφῆς ἀναφερόμεναι εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ Χριστοῦ καὶ χρησιμοποιοῦμεναι πρὸς δραματικὴν παράστασιν ἦσαν ἡ γέννησις καὶ ἡ βάπτισις. Τὸ τυπικόν

τῶν παραστάσεων τούτων δυστυχῶς μᾶς εἶναι ἄγνωστον, ἐν τούτοις ἔχομε τὴν πολῦτιμον μαρτυρίαν τοῦ ἐρμηνευτοῦ τῶν ἐκκλησιαστικῶν κανόνων Βαλσαμῶνος ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους του, δηλαδὴ τὸν 12ον αἰῶνα, ἐπαριστάνοντο τὰ δράματα ταῦτα εἰς τὴν Ἁγίαν Σοφίαν κατὰ τὰς οἰκείας ἑορτάς, ἀνωτέρω δὲ εἶδαμε ὅτι ἐπαριστάνοντο καὶ κατὰ τὸν 11ον αἰῶνα, καθὼς δὲ μᾶς πληροφορεῖ ὁ ἴδιος εἰσῆχθησαν αἱ παραστάσεις αὐταὶ εἰς τὴν ἐκκλησίαν ἤδη ἀπὸ τὸν 10ον αἰῶνα ἐπὶ τοῦ πατριάρχου Θεοφυλάκτου¹.

Μὲ ὑποθέσεις ἐκ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης δύο μόνον δράματα γνωρίζομε, ὅτι ἐπαριστάνοντο, οἱ τρεῖς παῖδες ἐν τῇ καμίνῳ καὶ ἡ ἀνάληψις τοῦ προσφῆτου Ἡλία. Τοῦ πρώτου ἐκτὸς τῶν ἄλλοθεν ἰδιαιτέρων πληροφοριῶν ἐσώθη εὐτυχῶς πλήρες τὸ τυπικόν τῆς σκηνοθεσίας. Ἡ ὑπόθεσις του εἶναι ἡ ἑξῆς. Ὁ βασιλεὺς τῶν Βαβυλωνίων Ναβουχοδονόσορ ἔκαμε χρυσὸν ἀγάλμα τοῦ Θεοῦ, τὸν ὅποιον ἐλάτρευε, ἐξέδωκε δὲ διάγγελμα εἰς τὸν λαὸν νὰ προσέλθῃ εἰς ὠρισμένην ἡμέραν εἰς τὰ ἐγκαίνια του καὶ μόλις ἀκούσουν τὴν σάλπιγγα νὰ πέσουν ὅλοι κατὰ πρόσωπον εἰς τὴν γῆν καὶ νὰ τὸ προσκυνήσουν. Ὁ παραβάτης τῆς διαταγῆς θὰ ἐκαίετο ζωντανὸς εἰς κάμινον. Τρεῖς νέοι Ἑβραῖοι, ὁ Ἀζαρίας, ὁ Ἀνανίας καὶ ὁ Μισαήλ, εὐρισκόμενοι εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ βασιλέως παρέδθησαν τὴν διαταγὴν, διότι δὲν ἤθελαν ν' ἀρνηθοῦν τὸν Θεὸν τῶν πατέρων των. Ἦδη ἔπρεπε νὰ τοὺς ἐπιβληθῇ ἡ τιμωρία. Ὁ Ναβουχοδονόσορ ἐπρόσταξε νὰ χτίσουν τὴν κάμινον καὶ νὰ τὴν πυρώσουν καλά. Ἐδέθησαν δὲ οἱ τρεῖς νέοι χέρια καὶ πόδια καὶ ἐρρίφθησαν εἰς αὐτήν, ἀλλ' ἄγγελος κατεβηθὼν ἐξ οὐρανοῦ τὴν ἐδρόσισε, ἔλυσε δὲ τὰ δεσμὰ ἐκείνων, οἱ ὅποιοι χωρὶς νὰ ἐγγιχθοῦν καθόλου ἀπὸ τὴν φωτιὰ ἄρχισαν νὰ περπα-

¹ Πάλλ. Σύντ. 2,451

τοῦν καὶ νὰ δοξολογοῦν τὸν Θεόν. Τοῦναντίον δὲ ἐκάησαν ὄλοι, ἔτσι εὐρίσκοντο ἔξω ἀπὸ τὴν κάμινον ἀπὸ τὴν τρομερὰν φλόγα, ἢ ὅποια ἐκ θαύματος ἐξετινάχθη ἔξω¹. Πρὸς παράστασιν τοῦ δράματος ἔχτιζαν οἱ Βυζαντινοὶ κάμινον, μέσα εἰς τὴν ὅποιαν ἀντὶ πυρᾶς ἀναβαν πολλὰς λαμπάδας καὶ ἔκαιγαν ἄφθονα θυμιάματα γὰρ νὰ προξενήσουν τὴν ἐντύπωσιν καμίνου καιομένης. Κατόπιν ἔμπαιναν μέσα τρεῖς νέοι παριστάοντες τὸν Ἄζαριαν, τὸν Ἀνανίαν καὶ τὸν Μισαήλ καὶ ἄρχιζαν νὰ ψάλλουν ἢ αὐτοὶ ἢ ὁ ἔξω τῆς καμίνου εὐρισκόμενος χορὸς τῶν ψαλτῶν τοὺς σχετικoὺς ὕμνους. Ὅταν δὲ ἔψαλλαν τὸν ὕμνον «ὁ δὲ ἄγγελος Κυρίου συγκατέβη ἅμα τοῖς παισὶ τοῖς περὶ τὸν Ἄζαριαν εἰς τὴν κάμινον», κατεβάζετο εἰς τὴν κάμινον ἀπὸ τὴν ὄροφὴν μὲ εἰδικὸν μηχανήμα χάλκινον ἄγαλμα ἀγγέλου ζωγραφισμένου. Τότε δὲ οἱ τρεῖς νέοι ἐσῆκωναν εἰς τὸν οὐρανὸν μάτια καὶ χέρια καὶ ἄρχιζαν νὰ χορεύουσι καὶ συγχρόνως νὰ δοξολογοῦν τὸν Θεὸν ψάλλοντες τὸν ἐξῆς ὕμνον.

Ἐυλογητός εἰ, Κύριε ὁ Θεὸς τῶν πατέρων ἡμῶν, καὶ αἰνετός καὶ ὑπερυψούμενος εἰς τοὺς αἰῶνας. Καὶ εὐλογημένος τὸ ὄνομα τῆς δόξης σου τὸ ἅγιον καὶ ὑπεραινετὸν καὶ ὑπερυψούμενον εἰς πάντα τοὺς αἰῶνας.

Ἐυλογημένος εἰ ἐν τῇ ναφῇ τῆς ἁγίας δόξης σου καὶ ὑπερυμνητός καὶ ὑπερένδοξος εἰς τοὺς αἰῶνας.

Ἐυλογημένος εἰ ἐπὶ θρόνου τῆς βασιλείας σου καὶ ὑπερυμνητός καὶ ὑπερυψούμενος εἰς τοὺς αἰῶνας.

Ἐυλογητός εἰ ἐν τῇ στερεώματι τοῦ οὐρανοῦ καὶ ὑμνητός καὶ δεδοξαμένος εἰς τοὺς αἰῶνας.

Ἐυλογεῖτε πάντα τὰ ἔργα Κυρίου τὸν Κύριον, ὑμνεῖτε καὶ ὑπερυψοῦτε αὐτὸν εἰς τοὺς αἰῶνας.

Ἐυλογεῖτε οὐρανοὶ τὸν Κύριον, ὑμνεῖτε καὶ ὑπερυψοῦτε αὐτὸν εἰς τοὺς αἰῶνας.

Ἐυλογεῖτε ἄγγελοι Κυρίου τὸν Κύριον, ὑμνεῖτε καὶ ὑπερυψοῦτε αὐτὸν εἰς τοὺς αἰῶνας.

1 Δανιὴλ κεφάλ. 3

Ἐυλογεῖτε ὕδατα καὶ πάντα τὰ ὑπεράνω τοῦ οὐρανοῦ τὸν Κύριον, ὑμνεῖτε καὶ ὑπερυψοῦτε αὐτὸν εἰς τοὺς αἰῶνας.

Ἐυλογεῖτω πᾶσα ἡ δύναμις Κυρίου τὸν Κύριον, ὑμνεῖτε καὶ ὑπερυψοῦτε αὐτὸν εἰς τοὺς αἰῶνας.

Ἐυλογεῖτε ἥλιος καὶ σελήνη τὸν Κύριον, ὑμνεῖτε καὶ ὑπερυψοῦτε αὐτὸν εἰς τοὺς αἰῶνας.

Ἐυλογεῖτω ἄστρο οὐρανοῦ τὸν Κύριον, ὑμνεῖτε καὶ ὑπερυψοῦτε αὐτὸν εἰς τοὺς αἰῶνας.

Ἐυλογεῖτω πᾶς ὄμβρος καὶ δρόσος τὸν Κύριον, ὑμνεῖτε καὶ ὑπερυψοῦτε αὐτὸν εἰς τοὺς αἰῶνας.

Ἐυλογεῖτε πάντα τὰ πνεύματα τὸν Κύριον, ὑμνεῖτε καὶ ὑπερυψοῦτε αὐτὸν εἰς τοὺς αἰῶνας.

Ἐυλογεῖτε πῦρ καὶ καθμα τὸν Κύριον, ὑμνεῖτε καὶ ὑπερυψοῦτε αὐτὸν εἰς τοὺς αἰῶνας.

Ἐυλογεῖτε Ἀνανία, Ἄζαρια, Μισαήλ τὸν Κύριον. Ὑμνεῖτε καὶ ὑπερυψοῦτε αὐτὸν εἰς τοὺς αἰῶνας, ὅτι ἐξείλετο ἡμᾶς ἐξ ἄβου καὶ ἐκ χειρὸς θανάτου ἔσωσεν ἡμᾶς καὶ ἐρρύσατο ἡμᾶς ἐκ μέσου καμίνου καιομένης φλογός καὶ ἐκ μέσου πυρός ἐρρύσατο ἡμᾶς¹.

Περὶ τοῦ δευτέρου δράματος δυστυχῶς δὲν γνωρίζομε λεπτομερείας, διότι μᾶς εἶναι ἄγνωστον τὸ τυπικὸν τῆς σκηνοθετικῆς διατάξεως, εἶναι ὅμως βέβαιον ὅτι ἐπαριστάνετο σκηνικῶς ἢ ἀρπαγῇ εἰς τὸν οὐρανὸν ἐπὶ ἀμάξης τοῦ προφήτου Ἡλία κατὰ τὴν βιβλικὴν διήγησιν². Περὶ τούτου ἔχομε τὴν πολύτιμον μαρτυρίαν τοῦ Γερμανοῦ ἐπισκόπου Κρεμώνης Λιουπράνδου. Οὗτος ἐπισκεφθεὶς τὴν Κωνσταντινούπολιν περὶ τὰ μέσα τοῦ 10ου αἰῶνος ἐπὶ τοῦ αυτοκράτορος Νικηφόρου Φωκά ὡς ἀπεσταλμένος πρεσβευτῆς τοῦ αυτοκράτορος τῆς Δύσεως Ὁθωνος τοῦ μεγάλου ἔτυχε νὰ παρευρεθῇ εἰς τὴν παράστασιν τοῦ δράματος τούτου

1 Δανιὴλ 3, 52 κέξ.—Τυπικὴ διάταξις ἐν Vizantijskij Vremeni 1, 585 κέξ.—Συμῶν Θεσσαλονίκης παρὰ Migne 155, 112—Mill. 613

2 Βασιλειῶν Δ κεφάλ. 2

εἰς τὸν ναὸν τῆς Ἁγίας Σοφίας τὴν 20 Ἰουλίου ἡμέραν τῆς ἑορτῆς τοῦ προφήτου. Μεταξὺ δὲ τῶν ἄλλων συνηθειῶν καὶ πραγ-

Εἰκ. 3. Ἡ ἀνάληψις τοῦ προφήτου Ἡλία ἐπὶ πυρίνου ἄρματος κατὰ τὴν διήγησιν τῆς Γραφῆς. Εἰκονικὴ παράστασις εἰς χειρόγραφον τοῦ 11ου αἰῶνος, τὸ ὅποιον εὑρίσκεται εἰς τὴν βιβλιοθήκην τῆς μονῆς Σινᾶ.

μάτων τῶν Βυζαντινῶν, τὰ ὅποια ἐνόμισε ἄξια χλευασμοῦ, ἔψεξε καὶ τὴν παράστασιν αὐτὴν γράψας εἰς τὴν ἐκθεσίαν του

τὴν διαδόχον γιὰ τὴν κακοπιστίαν καὶ κακοῦθειάν τῆς ὅτι «οἱ μωροὶ Ἕλληγες τὴν ἀνάληψιν τοῦ προφήτου Ἡλία μὲ σκηνικὰς παραστάσεις ἐορτάζουν»¹. Ἀπὸ τὴν δριμεῖαν αὐτὴν κατάκρισιν ἐξάγομε τὸ συμπέρασμα ὅτι εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Λιουτπράνδου ἦτο ἀκόμα ἄγνωστον τὸ θρησκευτικὸν θέατρον εἰς τὴν Εὐρώπην ἢ τοὐλάχιστον εἰς τὴν πατρίδα τοῦ ἐπισκόπου. Ὁ χαρακτηρισμὸς τῶν Ἑλλήνων ὡς μωρῶν δὲν πρέπει νὰ μᾶς φανῆ παράδοξος. Εἰς τοὺς χρόνους ἐκείνους αἱ σχέσεις μεταξὺ τῆς ἀνατολικῆς καὶ τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας ἦσαν πολὺ ἐχθρικαί, ὁ δὲ Λιουτπράνδος φανατικὸς καθολικὸς δὲν ἤμποροῦσε νὰ συγχωρήσῃ εἰς τοὺς Ἕλληνας τοιαύτας θεατρικὰς παραστάσεις μέσα εἰς τὸν ναόν. Δὲν ἤμποροῦσε βέβαια νὰ προφητεύσῃ ὅτι ὕστερ' ἀπὸ κάμποσα χρόνια θὰ ἐμφανίζοντο εἰς τὰς χώρας τοῦ καθολικοῦ κόσμου αἱ γελοῖαι ἐορταὶ τῶν μωρῶν καὶ τῶν ὄνων. Ἄλλως τε ὁ Λιουτπράνδος ἀποτυφλωμένος ἀπὸ τὸν φανατικὸν μισελληνισμόν του δὲν ἄφησε τίποτε τὸ ἑλληνικὸν ποὺ νὰ μὴ ψέξῃ. Κατ' αὐτόν, καθὼς ἔγραφε εἰς τὴν ἐκθεσίαν, ἡ ἐπίσημος αὐτοκρατορικὴ στολὴ τοῦ Νικηφόρου ἦτο πολὺ κατωτέρα ἀπὸ τὴν στολὴν τοῦ ἱπποκόμου τοῦ Ὁθωνος. Ἀηδέστατα δὲ ἦσαν καὶ τὰ φαγητὰ τῆς αὐτοκρατορικῆς τραπέζης, τὴν ὁποίαν ἐτίμησε διὰ τῆς παρουσίας του ὡς πρεσβευτῆς. Ἰδιαιτέραν ἀηδίαν ἐπροξένησε εἰς αὐτόν ἓνα εἶδος φαγητοῦ ἀπὸ κρέας καρυκευμένον μὲ σκόρδον. Ὁ Λιουτπράνδος μόνον τὸν Θεὸν ἴσως δὲν ἐτόλμησε νὰ ψέξῃ, διότι χωρὶς νὰ τὸν ἐρωτήσῃ τὸν ἴδιον ἔπλασε τὸ γένος τῶν Ἑλλήνων.

1 Liutpr. Opera 199 «Ives Graeci raptionem Heliae prophetae ad caelos ludis scenicis celebrant».

II

Ὁ Κωδινὸς γράφων περὶ τοῦ Νιπτήρος τοῦ ἐγένετο εἰς τὰ βυζαντινὰ ἀνάχτορα ἀναφέρει αὐτὸν ὡς καθιερωμένην συνήθειαν τῆς αὐλῆς χωρὶς νὰ εἰπῇ ἀποπότε ἐπεκράτησε. Πιθανὸν εἶναι ὅτι εἰσῆχθη εἰς τὴν θρησκευτικὴν ἐθιμοτυπίαν τῆς αὐλῆς, τὴν ὁποίαν εὐλαβῶς διετηροῦσαν οἱ αὐτοκράτορες, ἀφότου καθιερώθη καὶ ὡς ἐπίσημος τελετὴ τῆς μεγάλης ἐκκλησίας. Ἀντίθεσιν μοναδικὴν πρὸς τὴν εὐσεβῆ πρᾶξιν τῶν αὐτοκρατόρων ἀπετέλεσαν τὰ ἀσεβῆ ὄργια τοῦ αὐτοκράτορος Μιχαὴλ Γ' τοῦ μεθυστοῦ, ὅστις μιμούμενος προφανῶς τὰς παραστάσεις τοῦ θρησκευτικοῦ θεάτρου ἐτόλμησε κατὰ παρωδιαν νὰ παραστήσῃ αὐτὸ τὸ μυστήριον τῆς εὐχαριστίας. Πρὸς τοῦτο συνεκρότησε θίασον σκηνακὸν ἀπὸ τοὺς γελωτοποιοὺς τῆς αὐλῆς του, διώρισε δὲ θιασάρχην τὸν διαδόχον ἀρχιγελωτοποιὸν Γρύλλον. Ὁ ἔντιμος αὐτὸς θίασος ἀπετελεῖτο ἐκτὸς τοῦ ἀρχηγοῦ ἀπὸ δώδεκα μέλη, ἐννοεῖται δὲ ὅτι ἀπαραίτητον μέλος ἦτο καὶ ὁ Μιχαὴλ. Καὶ ὁ μὲν Γρύλλος αὐτοεχειροτονεῖτο πατριάρχης, οἱ δὲ ἄλλοι ἐλάμβαναν τοὺς τίτλους τῶν κατὰ τάξιν δώδεκα πρώτων μητροπολιτῶν τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου. Ὁ Μιχαὴλ ἔπαιρνε κατὰ προτίμησιν τὸν τίτλον τοῦ μητροπολίτου Κολωνίας. Ἐνδυσόμενοι δὲ οἱ δεκαεπτεὶς αὐτοὶ σάτυροι χρυσοῦφάντους ἀρχιερατικὰς στολὰς ἔκαμναν δημοσίᾳ τὴν θεῖαν λειτουργίαν ψάλλοντες ἀντὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ὕμνων βακχικὰ καὶ αἰσχρὰ τῶν τριόδων ἄσματα ἐν συνοδείᾳ κιθάρας, τὴν ὁποίαν ἄλλοτε μὲν ἐπλητταν σιγὰ γὰ νὰ παραχθῇ ἤρεμος καὶ λυγηρὸς ἤχος, ἄλλοτε δὲ δυνατὰ πρὸς παραγωγὴν ἰσχυροῦ ἤχου παρωδοῦντες τὰς ἐκφωνήσεις τῶν ἱερέων εἰς τὴν λειτουργίαν. Εἰς τὸ τέλος δὲ ἐπροσκαλοῦσαν τοὺς θεατὰς, τοῦ ἰδίου φυράματος καὶ αὐτούς, νὰ μεταλάβουν ἀπὸ ποτήρια

χρυσὰ καὶ μὲ πολυτίμους λίθους κοσμημένα. Εἰς κάθε μετάληψιν ἀκούοντο ἀκράτητα γέλοια, τὰ ὁποῖα ἐπροκαλοῦσαν οἱ μορφασμοὶ τοῦ μεταλαμβάνοντος, μορφασμοὶ γελοιοὶ καὶ αἰσχροί, ἀλλ' ἀναπόφευκτοι φυσικά, διότι ἔδιδαν νὰ μεταλάβουν ὄχι κρασί, ἀλλὰ ξεῖδι δυνατὸ ἀνακατωμένο μὲ σινάπι.

Συνέβη κάποτε νὰ συναντήσῃ ὁ θίασος αὐτὸς μεγαλοπρεπῆ λιτανεῖαν μὲ τὸν πατριάρχην ἐπὶ κεφαλῆς περιστοιχισμένον ἀπὸ πολυάριθμον κληρὸν. Καὶ τότε διέταξε ὁ Γρύλλος νὰ κρούουν δυνατὰ τὰ μουσικὰ ὄργανα γὰ νὰ προξενήσουν σύγχυσιν καὶ καταπνίξουν τοὺς ὕμνους τῆς λιτανείας, πρὸς τούτοις δὲ περιέλουσαν οἱ φίλοι ἐκεῖνοι τοῦ Μιχαὴλ μὲ τὰς χυδαιοτέρας ὕβρεις τοὺς ἱεροὺς ἄνδρας¹. Πόσον σεβασμὸν ἀπέδιδε ὁ αὐτοκράτωρ ἐκεῖνος εἰς τοὺς ἀντιπροσώπους τῆς θρησκείας μαρτυρεῖ καὶ τὸ συνήθως λεγόμενον ὑπ' αὐτοῦ «ἰδικὸς μου πατριάρχης εἶναι ὁ Θεόφιλος (τοῦτο ἦτο τὸ ὄνομα τοῦ Γρύλλου), ὁ Φώτιος εἶναι πατριάρχης τοῦ καίσαρος Βάρδα καὶ ὁ Ἰγνάτιος τῶν χριστιανῶν». Ἦσαν οἱ χρόνοι τῆς μεγάλης ἐκείνης ἐκκλησιαστικῆς διαιρέσεως ἐξ αἰτίας τῆς διαφορᾶς μεταξὺ τῶν πατριαρχῶν Φωτίου καὶ Ἰγνατίου τοῦ μὲν πρώτου ὑποστηριζομένου ὑπὸ τοῦ παντοδυνάμου Βάρδα, τοῦ δὲ δευτέρου ὑπὸ τῆς μεγαλυτέρας μερίδος τοῦ λαοῦ.

Τόσον δὲ ἰσχυρὰ εἶχε ἀποβῆ ἡ τάσις τοῦ Μιχαὴλ καὶ τῶν ὁμοφρόνων του πρὸς ἐμπαιγμὸν τῶν ἱερῶν προσώπων καὶ τῶν θεῶν πραγμάτων μὲ σκηνακὰς παραστάσεις, μετασχηματισμοὺς καὶ μεταμφίσεις, ὥστε οὐτε αὐτὰ τὰ φυσικὰ συναισθήματα τῆς υἱικῆς στοργῆς δὲν ἤμποροῦσαν νὰ τὸν ἐμποδίσουν. Ὁ καλὸς υἱὸς τῆς εὐλαβοῦς Θεοδώρας ἐπροσκάλεσε κάποτε τὴν μητέρα του εἰς τὸ ἰδιαιτερον δωμάτιόν του γὰ νὰ λάβῃ τὰς εὐλογίας τοῦ

¹ Κεθρην. 2,176

πατριάρχου Ἰγνατίου, ὁ ὁποῖος εὐρίσκετο ἐκεῖ μαζί του. Ἡ Θεοδώρα ἔσπευσε ἀμέσως καὶ χωρὶς νὰ προσέξῃ εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ πατριάρχου καθημένου πλησίον τοῦ αυτοκράτορος ἔπασε κατὰ πρόσωπον μπροστά του καὶ ἐζήτησε τὰς εὐχὰς καὶ εὐλογίας του. Εἰς ἀπάντησιν ὁ πατριάρχης ἀνεσηκώθη ὀλίγον, προέβη εἰς κάποιαν ἀκατονόμαστον πράξιν καὶ συνώδευσε αὐτὴν μὲ μερικὰς λέξεις, τὰς ὁποίας ἡ στοιχειώδης σεμνότης ἀπαγορεύει ν' ἀναφέρωμε. Συγχρόνως δὲ ἀκούσθησαν καὶ καγχασμοὶ ἄξιοι τοῦ σκηνικοῦ θιάσου τοῦ Μιχαήλ. Ἡ Θεοδώρα κατὰ πληκτος σηκώνεται καὶ τότε ἐννοεῖ τὴν ἀπάτην τῆς. Ὑπὸ τὸ πλαστὸν πρόσωπον τοῦ πατριάρχου Ἰγνατίου ἀναγνωρίζει τὸν Γρύλλον μὲ ψεύτικα γένηα¹.

12

Τὸ παράδειγμα τοῦ Μιχαήλ εἶναι μοναδικὸν εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ θρησκευτικοῦ θεάτρου τῶν Βυζαντινῶν, καθὼς ἀκριδῶς καὶ ὁ ἴδιος ὑπῆρξε μοναδικὸς μεταξὺ τῶν αυτοκρατόρων ὡς πρὸς τὸν χαρακτήρα καὶ τὰς μυρίας τῆς ζωῆς του, δὲν εἶναι ὅμως τοιοῦτον καὶ εἰς τὴν καθολικὴν ἱστορίαν τοῦ θρησκευτικοῦ θεάτρου. Παρόμοια θρησκευτικὰ ὄργια συνέδησαν καὶ εἰς ἄλλας χριστιανικὰς χώρας ὡς θὰ ἴδουμε.

Ἀφότου οἱ Εὐρωπαῖοι ἐγνώρισαν καλὰ τοὺς Βυζαντινοὺς καὶ τὸν πολιτισμὸν τοὺς πρὸ πάντων ἀπὸ τοὺς χρόνους τῶν σταυροφοριῶν καὶ ἐξῆς, μεταξὺ τῶν πολλῶν ἄλλων στοιχείων τοῦ πολιτισμοῦ ἐπήραν καὶ τὸ θρησκευτικὸν θέατρον. Δὲν τὸ διετήρησαν ὅμως μὲ τὴν μορφήν ποὺ τὸ ἐγνώρισαν. Τὸ μετέβαλαν σύμ-

¹ Κεδρηγ. 2,177

φωνα μὲ τὸν χαρακτήρα καὶ τὰς κοινωνικὰς καὶ θρησκευτικὰς τοὺς ἀντιλήψεις. Ἐνῶ εἰς τὴν Ἀνατολήν αἱ παραστάσεις ἐγίνοντο συνήθως εἰς τοὺς ναοὺς ἢ κοντὰ εἰς αὐτοὺς καὶ τὰ διάφορα πρόσωπα τῶν ἱερῶν δραμάτων ὑπεκρίνοντο κληρικοὶ κατὰ τὸ πλεῖστον, εἰς τὴν Εὐρώπην ὀλίγον κατ' ὀλίγον τὸ θέατρον ἔλαβε ἀνάπτυξιν μεγαλυτέραν καὶ μορφήν πλησιάζουσαν πολὺ εἰς τὸ κοσμικὸν θέατρον ἢ ὀρθότερον κατέστη θέατρον κοσμικὸν μὲ ὑποθέσεις θρησκευτικὰς. Αἱ παραστάσεις ἀπὸ τοὺς ναοὺς μετέβησαν εἰς τὰς δημοσίας πλατείας τῶν πόλεων καὶ εἰς τὴν παράστασιν τῶν προσώπων τοὺς κληρικοὺς ἀντικατέστησαν λαϊκοί. Τοιοῦτοτρόπως δὲ ἐξεπομπεύθη ἡ ἱεροπρεπὴς σοβαρότης τοὺς. Ἡ ἀπεριόριστος ἐκλαττικεὺς συνετέλεσε, ὥστε νὰ ἐκφυλισθοῦν κάπου κάπου καὶ νὰ καταντήσουν κυριολεκτικῶς καρναβαλικά παραστάσεις¹.

Ἡ ἀκμὴ τοῦ ἱεροῦ δράματος εἰς τὴν Εὐρώπην συμπίπτει εἰς τὸν 13ον αἰῶνα, ἐνῶ αἱ πρῶται ἀρχαὶ φαίνονται τὸν 11ον. Αἱ παραστάσεις ἐγίνοντο καθὼς εἶπαμε κατ' ἀρχὰς εἰς τοὺς ναοὺς, ἐπαρίσταναν δὲ συνήθως ἱερεῖς καὶ μαθηταί, ἀργότερα δὲ καὶ λαϊκοί. Προσφιλῆ θέματα πρὸς παράστασιν ἦσαν πρὸ πάντων ἡ γέννησις, τὰ πάθη καὶ ὁ σταυρικὸς θάνατος τοῦ Χριστοῦ. Πολλάκις προηγούντο τῶν παραστάσεων πομπαὶ ὑπὸ μορφήν λιτανειῶν ἐξερχόμενα ἀπὸ τοὺς ναοὺς εἰς τοὺς δρόμους. Κατὰ τὴν παράστασιν τῆς γεννήσεως, ἡ ὁποία ἐγίνετο μὲ πολλὴν ζωηρότητα καὶ διαρκουσε κάποτε δύο καὶ τρεῖς ἡμέρας, προηγούντο ἐκ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης τύποι τῶν μελλόντων νὰ συμβοῦν, ἐπαριστάνοντο δὲ εἰκονικῶς μὲ πολλὴν ἐπιμέλειαν τὸ σπήλαιον, ἡ φάτνη, τὸ θεῖον βρέφος, οἱ ποιμένες, οἱ ἄγγελοι καὶ τὰ λοιπὰ

¹ Παπαμιχ. 280

πρόσωπα τοῦ δράματος¹. Τὸ σύστημα τῶν εἰκονικῶν παραστάσεων ἐνῶ εἰς τὴν Ἀνατολὴν ἦτο πάρα πολὺ περιωρισμένον, καθόσον δὲ γνωρίζομε ἐφαρμόζετο μόνον εἰς τὴν παράστασιν τῶν τριῶν παιδῶν καὶ ἐδῶ ὄχι εἰς ὅλα τὰ πρόσωπα, ἀλλὰ μόνον εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ ἀγγέλου, βεβαιότατα δὲ καὶ εἰς τὴν ἀνάληψιν τοῦ προφήτου Ἡλία εἰς τὰ ἄλογα τοῦ κατερχομένου ἄνωθεν ἄρ-

Εἰκ. 4 τοῦ 15ου αἰῶνος.

ματος, εἰς τὴν Εὐρώπην τὸναντίον ἔλαβε μεγάλην ἀνάπτυξιν πρὸ πάντων εἰς τὴν παράστασιν τῆς γεννήσεως. Εἰς μερικὰ μέρη κατεσκευάζαν μέσα εἰς τὸν ναὸν στάβλον, ὅπου ἔκρυβαν ὀπίσω ἀπὸ παραπετάσματα τὸ ἄγαλμα τῆς παρθένου μὲ τὸ θεῖον βρέφος

εἰς τὴν ἀγκάλην. Ἱερεῖς μεταμορφωμένοι εἰς βοσκούς ἐρωτοῦσαν πότε τέλος θὰ ἐμφανισθῇ ὁ Σωτήρ. Τότε ἓνας ἀπὸ τοὺς ἄλλους ἱερεῖς ἐπαραμέριζε τὰ παραπετάσματα καὶ ἔδειχνε εἰς αὐτοὺς τὴν εἰκόνα τῆς παρθένου, μπροστὰ εἰς τὴν ὁποίαν ἀμέσως ἐγονάτιζαν ὅλοι, ἐνῶ συγχρόνως ὁ ναὸς ἀντηχοῦσε ἀπὸ τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς ὕμνους (εἰκ. 4)¹. Καὶ σήμερα εἰς τοὺς καθολικοὺς ναοὺς κατὰ κανόνα κατασκευάζεται τὸ σπήλαιον μὲ τὴν φάτνην, εἰς τὴν ὁποίαν τοποθετεῖται μικρὰ πλαγγῶν παριστάνοσα τὸ θεῖον βρέφος, ἀπὸ τὰ δύο δὲ μέρη αὐτοῦ τοποθετοῦνται γονατιστὰ καὶ εἰς στάσιν εὐλαβοὺς προσοχῆς ἡ Μαρία καὶ ὁ Ἰωσήφ. Ἐπίσης τοποθετοῦνται κοντὰ εἰς τὴν φάτνην ἓνα ἄλογο καὶ ἓνα βόδι, διότι κατὰ τὴν χριστιανικὴν παράδοσιν τὰ ζῶα αὐτὰ εὐρίσκοντο εἰς τὸ σπήλαιον τὴν νύχτα τῆς γεννήσεως. Ἀκριβῶς δὲ εἰς αὐτὴν στηριζομένη καὶ ἡ βυζαντινὴ ἀγιογραφία παριστάνει εἰς τὴν εἰκόνα τῆς γεννήσεως τὰ δύο ζῶα, τὰ ὁποῖα προβάλλουν ἀπὸ τὰ δύο μέρη τὰ κεφάλια τους εἰς τὴν φάτνην. Ὁμοίως, παριστάνονται ἄγγελοι, οἱ ὁποῖοι δοξολογοῦν, βοσκοὶ μὲ πρόβατα, οἱ μάγοι μὲ τὰ δῶρα καὶ τὸ ἄστρον ποὺ τοὺς ὠδήγησε ὡς ἐκεῖ. Εἰς ὅλα δὲ αὐτὰ χρησιμοποιεῖται τὸ σύστημα τῆς εἰκονικῆς παραστάσεως.

Κατὰ δὲ τὴν λιτανεῖαν τῆς Μεγάλης Παρασκευῆς ἐπροπορεύοντο ὁ Ἀδὰμ καὶ ἡ Εὐα κρατοῦντες τὸ δένδρον τῆς γνώσεως, ἀκολουθοῦσε ὁ Μωσῆς κρατῶν τὰς πλάκας τοῦ νόμου καὶ τὸν χάλκινον ὄφιν, κατόπιν ἤρχετο Ἰωάννης ὁ Βαπτιστὴς κρατῶν σημαῖαν, ἔπειτα ἀκολουθοῦσαν ὁ Χριστὸς, ἡ μητέρα του, ὁ εὐαγγελιστὴς Ἰωάννης, στρατιῶται καὶ πλῆθος λαοῦ². Κάτι παρόμοιον γίνεται καὶ σήμερα εἰς μερικοὺς καθολικοὺς ναοὺς,

¹ Parment. 1, 119

² Κυριακ. 2, 307

τὸ ὁποῖον βέβαια εἶναι λείψανον παλαιόν. Τὴν Μεγάλην Παρασκευὴν κατὰ τὴν περιφορὰν τοῦ ἐπιταφίου προπορεύονται μερικοὶ κρατοῦντες σύμβολα τῶν παθῶν τοῦ Χριστοῦ, λόγου χάριν, χέρι, κολῶνα, φραγγέλια, ἀκάνθινο στεφάνι, καλάμι, σταυρὸν, λόγχην καὶ τὰ ταιαῦτα. Τὸ περίεργον δὲ εἶναι ὅτι εἰς τὴν πομπὴν αὐτὴν παρέλασιν προσήλθε βοηθὸς καὶ ἡ δημοτικὴ μουσική. Τοῦτο εἶναι βέβαιον τοῦλάχιστον ὅσον ἀφορᾷ εἰς τοὺς καθολικοὺς τῆς Ἑλλάδος. Καθ' ὃν δηλαδὴ χρόνον περνοῦν οἱ κρατοῦντες τὰ σύμβολα, τὰ ὅποια κοινῶς λέγονται μυστήρια, ἕνας ἢ καὶ περισσότεροι στέκονται εἰς τὰ πρόθυρα τοῦ ναοῦ καὶ ψάλλουν ᾠσματα μὲ δεκαπεντασυλλάβους στίχους, συνήθως μὲν τέσσαρας, κάποτε δὲ καὶ περισσοτέρους, τῶν ὁποίων θέμα εἶναι τὸ παρερχόμενον σύμβολον. Τοῦτο σήμερα μὲν γίνεται εἰς τὴν Τήνον, μέχρι δὲ πρὸ ὀλίγων ἐτῶν ἐγένετο καὶ εἰς τὴν Σύρον, ὅπου τὰ ψαλλόμενα ᾠσματα μοιρολόγια λεγόμενα ἦσαν τὰ ἑξῆς.

εἰς τὸ χέρι

Τοῦτο τὸ χέρι ἐχτύπησε ἔς τὸ πρόσωπο τὸν Πλάστη,
γιατὶ ἀπεκρίθη ταπεινὰ τὸν Ἄννα ἔς τὸ παλάτι.
Ἐ χέρι τρισκατάρατο, χέρι καταραμένο,
τὴν ὥρα πού ἐχτύπησε ναθὲ βρεθῆ καμένο !

εἰς τὴν κολῶνα

Ὁ χριστιανοὶ καὶ κλάψετε θορῶντας τὴν κολῶνα,
λέγω καὶ πῶς ἐδέναν το τ' ἅγιο κορμί καὶ δέναν.
Γιὰ τὴν κολῶνα σου, Χριστέ, ρήγα τοῦ παραδείσου,
σήμερα τάζουν οἱ χριστιανοὶ τὰ κρίματα ν' ἀφήσουν.

εἰς τὰ φραγγέλια

Εὐτάνα ὁπού βλέπετε εἶναι ὁπού τὸν δέναν,
κομμάτια ἀπ' τὰ μέλη του ἀλύπητα τὰ παίρναν.
Γιὰ τὲς ραβδιὰς πού δώσασι, Χριστέ μας, ἔς τὸ κορμί σου
παρακαλοῦμε σε κ' ἐμεῖς, δῶσε μας τὴν εὐχή σου.

εἰς τὸ στεφάνι

Στεφάνι ἀγαθένιο εἶναι ὁπού θωρεῖτε,
τὸ ἔβαλαν ἔς τὴν κεφαλὴν, πρέπει νὰ θυμηθῆτε.
Μὲ τοῦτο ἐστεφανώσασι, Χριστέ μας, τὴν κεφαλὴν σου,
νὰ περπατοῦμε κάμε μας πάντα ἔς τὴ θέλησί σου.

εἰς τὸ μαντήλι τῆς Βερονίκης

Ἐτοῦτο εἶν' ὁπού ἐσφόγγιζε τὸν ἴδρων αἱματομένο
ἔς τὸ πρόσωπο τοῦ Λυτρωτοῦ κ' ἔμεινε τυπωμένο.
Τὸ πρόσωπο ἐσφόγγιζε κ' ἐμεῖς τὰ κρίματά μας
καὶ μετ' αὐτὸ ἐλπίζομε βέβαια τὴ σωτηριά μας.

εἰς τὸ καλάμι

Καλάμι τὸν ἐδώσασι ἔς τὸ χέρι νὰ βαστάξῃ
καὶ μπρός του ἐγονατίσασι γιὰ νὰ τὸν περφέλατῃ.
Καλάμι γιὰ περφέλωμα σοῦ δώσασι ἔς τὸ χέρι,
Χριστέ μου, καὶ ἔς τὴ δόξα σου ἐτοῦτο νὰ μᾶς φέρῃ.

εἰς τὸ σταυρὸ

Ἴδέτε ξύλο θλιβερό, ἀπάνω τὸν ξαπλώσαν,
χέρια καὶ πόδια οἱ ἄνομοι σκληρὰ τὸν ἐκαρφώσαν.
Ἄγιε σταυρέ, γλυκὸ δεντρί, χαριτωμένο ξύλο,
τ' ἅγιο κορμί πού βάσταζες κάμε νὰ ἴχωμε φίλο.

εἰς τὰ περόνια

Θωρεῖτε τὰ ξεσπαστικὰ περόνια τρομασμένα,
ἐκάρφωσαν τὰ χέρια του καὶ πόδια εὐλογημένα.
Χριστέ, μὲ τοῦτα καρφιά κάρφωσε τὴν καρδιά μας
καὶ με αὐτὸ ἐλπίζομε βέβαια τὴ σωτηριά μας.

εἰς τὴ σκάλα

Τούτῃ τὴ σκάλα δεῖχτομε ὁπού τὸν ξεκαρφώσαν
κι ἀπ' τὸ σταυρὸ ἔς τὰ γόνατα τῆς μάνας του τὸν δώσαν.
Σκάλα, κ' ἐμᾶς τοὺς χριστιανοὺς ἀξίωσε ν' ἀνεδοῦμε
ἔς τὴ δόξα τὴν παντοτεινὴν, ἔς τὸν οὐρανὸ νὰ μποῦμε.

εἰς τὸ σφυρί

Νὰ καὶ τὸ ἅγιο σφυρί ὁποῦ τὸν ἐκαρφώσαν
 χέρια καὶ πόδια ἔς τὸ σταυρὸ καὶ τὸν ἐθανατώσαν.
 Μὲ τοῦτο ὁποῦ ἐκαρφώσαι τὰ μέλη σου, Χριστέ μας,
 χτυπᾶς τὸ νοῦ τῶν χριστιανῶ, Κύριε ἀγαπητέ μας.

εἰς τὴ λόχη

Νὰ καὶ ἡ λόχη ἢ σκληρὰ ὁποῦ τὸν ἐλοχέψαν,
 εἰς τὴν πλευρὰ τὸν ἅγιο βαθεῖα τὸν ἐλαδώσαν.
 Τοῦτο ἀπὸ τὴ πλευρὰ του ἄνοιξε γλυκειὰ βρύσι,
 Χριστέ, ἡ ἐλεημοσύνη σου σήμερα δὲν ἀξίζει.

εἰς τὴ χολή

Ἐτούτη εἶναι ἡ χολή ὁποῦ τὸν ἐποτίσαν
 φωνάζοντας ἀπ' τὸ σταυρὸ πῶς ἔχει τόση δίψα.
 Χριστέ μας, εἰς τὴ δίψα σου μὲ ξεῖδι ποτισμένον
 χόρτασε καὶ τὸν κόσμον σου τὲς χάρες στερεμένον.

εἰς τὸ πουκαμισάκι

Ἰδέτε τὸ πουκάμισο τὸ πολυκιματωμένο,
 ἀνέτριχα τὸ βγάξαι, θὰ νὰ 'τον κολλημένο.
 Μὲ τοῦτο σ' ἐξεμάντωσαν θέλοντας νὰ σὲ γδύσουν,
 τὰ κρίματά μας σκέπασε νὰ μὴ φανοῦν ἔς τὴ κρίσι.

εἰς τὴ γλαμύδα

Ἐτούτη εἶναι ἡ φορεσιὰ ὁποῦ τὸν ἐφορέσαν
 εἰς τοῦ Πιλάτου τὴν αὐλή καὶ τὸν καταφρονέσαν.
 Γιὰ τοῦτο ὁποῦ σὲ βάλαισι γιὰ νὰ σὲ περγελάσουν,
 παρακαλοῦμε σε κ' ἐμεῖς, δῶσ' μας τὴ σωτηριά σου.
 Μὲ τοῦτο ἐποφασίσαισι ρήγα νὰ σὲ φωνάξουν
 καὶ Ναζαρένο νὰ σὲ ποῦν γιὰ νὰ σὲ περγελάσουν.
 Γιὰ ταῦτα τὰ περγελάσματα ποῦ γροίκησες, Χριστέ μας,
 παρακαλοῦμε τ' οὐρανοῦ τὲς πόρτες ἄνοιξέ μας.

εἰς τὸν ἥλιο

Ὁ ἥλιος ἐσκοτείνιασε, τὸν Πλάστη τὸν λυπάται,
 κ' ἐσεῖς ἀνθρώποι ἁμαρτωλοὶ τὸν ἐκαταφρονάτε.
 Ἦλιε, σκοτείνιασε κ' ἐμᾶς νὰ μισήσωμε τὸ κρίμα
 ποῦ κάνομε ἀκλουθιστὰ ὁμπρὸς ἔς τὸν ποιηγὴ μας.

εἰς τὸ φεγγάρι

Χριστέ, καὶ τὸ φεγγάρι σου ἐτρέμαξε κ' ἐχάθη
 θορῶντας εἰς τὸν Πλάστη του πῶς εἶχε τόσα πάθη.
 Φεγγάρι, μὴ κεντρίσῃς πιά, τὴ νύχτα φῶς μὴ δώσῃς,
 νὰ κάμῃς τὸν ἁμαρτωλὸ τὸ κρίμα του νὰ λειώσῃ.

εἰς τὰ σκοινιά

Ἐτούτα εἶναι τὰ σκοινιά ποῦ τὸν εἶχαι δεμένο
 καὶ ἔς τὸν Ἄννα τὸν φέρασι ἄλυσιδοδεμένο.
 Χριστέ, μὲ τοῦτα τὰ σκοινιά κάμε μας νὰ δεθοῦμε,
 ἔς τὸν πόνο καὶ ἔς τὰ βάσανα γιὰ νὰ σὲ μιμηθοῦμε.

εἰς τὸν πετεινὸ

Ἐτούτος εἶναι ὁ πετεινὸς ποῦ φώναζε ἀλλότεις
 τὸν Πέτρο, ὅταν ἀρνήσθηκε τὸ δάσκαλό του ὀτότε.
 Τοῦτος τὸν Πέτρο ἐφώναξε τὸ σφάλμα του νὰ κλάψῃ,
 τὸν ἁμαρτωλὸ καθημερνῶς φωνάζει γιὰ νὰ πάψῃ.

εἰς τὴ δανάλια

Ἰστέρα καὶ ἔς τὴν τέλειωσι δείχτομε τὴν δανάλια,
 ὁποῦ ἐβγάλαν τὰ καρφιά ἀπὸ τὰ μέλη τ' ἅγια.
 Μὲ τοῦτο ἐξεκαρφώσαισι, Χριστέ μας, τὸ κορμί σου,
 ξεκάρφωσε τὸ κρίμα μας ὡς γιὰ τὴ σταῦρωσί σου¹.

¹Ἐκτὸς τῆς γεννήσεως καὶ τῶν παθῶν ἐπαριστάνετο καὶ ὁ
 εὐαγγελισμὸς, καθὼς μανθάνομε ἀπὸ τὸν ἀρχιεπίσκοπον Θεσσα-
 λονικήης Συμεῶν. Λεπτομερείας τούτου θὰ ἴδοῦμε παρακάτω.

Ὅμοίως ἐπεχείρησαν οἱ Εὐρωπαῖοι νὰ ἐφαρμόσουν μερικῶς τὸ σύστημα τῶν εἰκονικῶν παραστάσεων εἰς τὰς ἑορτὰς τῆς ἀναλήψεως καὶ τῆς πεντηκостῆς. Τὴν ἀπόπειραν αὐτὴν μαρτυροῦν καὶ μερικοὶ παλαιοὶ νομοὶ τῆς Γερμανίας φέροντες εἰς τοὺς κεντρικοὺς θόλους εὐμεγέθεις ὀπᾶς. Ἀπ' αὐτὰς κατὰ μὲν τὴν πρώτην ἑορτὴν ἀνέβαζαν καὶ ἔβγαζαν ἔξω τὸ ἄγαλμα τοῦ Χριστοῦ, κατὰ δὲ τὴν δευτέραν κατέβαζαν περιστερὰν εἰς συμβολικὴν παράστασιν τῆς ἐπιφοιτήσεως τοῦ ἁγίου πνεύματος.

Εἰς τὴν Γαλλίαν τὰ θρησκευτικὰ δράματα διεκρίνοντο εἰς δύο εἶδη, εἰς τὰ μυστήρια (mystères) ἔχοντα ὑποθέσεις ἐκ τῆς Ἁγίας Γραφῆς καὶ εἰς τὰς ἠθικὰς ἱστορίας (moralités), κατὰ τὰς ὁποίας ἐπαρουσιάζοντο εἰς τὴν σκηνὴν προσωποποιημέναί αἱ ἀρεταί, λ.χ. Πίστις, Ἐλπίς, Ἀγάπη καὶ λοιπαί. Εἰς τὴν Ἀγγλίαν ὑπῆρχε ἄλλο εἶδος παραστάσεων, τὰ λεγόμενα θαύματα (miracles), τὰ ὅποια εἶχαν ὑποθέσεις βίους ἁγίων. Ἐνίστοε δὲ μὲν ὅλα τὰ εἶδη ταῦτα ὠνομάζοντο μὲ τὸ γενικώτερον ὄνομα μυστήρια. Αἱ παραστάσεις, καθὼς συνέβαινε καὶ εἰς τὴν Ἀνατολήν, ἐθεωροῦντο ἕνα εἶδος λατρείας καὶ γιὰ τοῦτο προτοῦ ἀρχίσου οἱ ἡθοποιοὶ ἐγονάτιζαν ἐπάνω εἰς τὴν σκηνὴν καὶ ἔψαλλαν τὸν ἐπόμενον ἐκκλησιαστικὸν ὕμνον.

Veni, Sancte Spiritus,
et emitte coelitus
lucis tuae radium.

Ἐλα, πνεῦμα ἅγιον,
καὶ στείλε ἀπὸ τὸν οὐρανὸν
τοῦ φωτός σου τὴν ἀχτίνα.

1 Τὸ χειρόγραφον τὸ περιέχον τὰ ἄσματα ταῦτα φέρει χρονολογίαν 1870, μᾶς παρεχωρήθη δὲ πρὸς χρῆσιν ὑπὸ τοῦ συναδέλφου κ. Ἀντωνίου Σιγάλα. Εἰς τὸν ἴδιον ὄφειλομε καὶ μερικὰς ἄλλας προφορικὰς πληροφορίας περὶ λειψάνων τοῦ ἱεροῦ δράματος, τὰ ὅποια σώζονται εἰς τὴν καθολικὴν ἐκκλησίαν.

Veni, pater pauperum,
veni, dator munerum,
veni, lumen cordium

Ἐλα, πατέρα τῶν φτωχῶν,
ἔλα, εὐὸ πού διδεις τ' ἀγαθὰ,
ἔλα, φῶς τῶν καρδιῶν.

Consolator optime,
dulcis hospes animae,
dulce refrigerium.

Παράκλητε ἀγαθέ,
ὁ δεχόμενος γλυκα τὴν ψυχὴν,
γλυκεῖα ἀναψυχή.

In labore requies,
in aestu temperies,
in fletu solatium.

Ἐἰς τοὺς κοπούς ἀνάπαυσις,
εἰς τὴν ζέστην θροσιὰ,
εἰς τὰ δάκρυα παρηγορία.

O lux beatissima !
reple cordis intima
tuorum fidelium.

Ὁ φῶς εὐλογημένον !
γέμισε τὰ βᾶθη τῆς καρδίας ἐκείνων
πού εἶναι πιστοὶ εἰς ἐσένα.

Sine tuo numine
nihil est in homine,
nihil est innoxium.

Χωρὶς τὸ θέλημα σου
τίποτε καλὸν δὲν ὑπάρχει εἰς τὸν
[ἄνθρωπον,
τίποτε δὲν εἶναι σῶον.

Lava quod est sordidum,
riga quod est aridum,
sana quod est saucium.

Πλύνε κάθε πρᾶγμα ἀκάθαρτον,
βρέξε κάθε ξηρόν,
ἰάτρυσσε κάθε τι πληγωμένον.

Flecte quod est rigidum
fove quod est frigidum,
rege quod est devium.

Λύγισε κάθε σκληρόν,
ζέστανε κάθε ψυχρόν,
ὀδήγησε τὸ παραστρατισμένον.

Da tuis fidelibus
in te confidentibus
sacrum septenarium.

Χάρισε εἰς τοὺς πιστοὺς σου
πού πιστεύουν εἰς ἐσένα
ἱεράν ἑβδομάδα.

Da virtutis meritum,
da salutis exitum,
da perenne gaudium

Amen.

Δῶσε ἀμοιβὴν τῆς ἀρετῆς,
δῶσε διέξοδον σωτηρίας,
δῶσε πάντοτε χαρὰν.

Ἄμην.

Ὁ ὕμνος οὗτος ψάλλεται καὶ σήμερα εἰς τὸ ἅγιον πνεῦμα τὴν ἑορτὴν τῆς πεντηκοστῆς. Καὶ κατὰ τὰ διαλείμματα τῶν παραστάσεων ἐψάλλοντο διάφοροι ὕμνοι.

Κατὰ τὴν περίοδον τῆς ἀκμῆς τοῦ θρησκευτικοῦ θεάτρου ἀνεφάνησαν καὶ μερικαὶ γελοῖαι παραστάσεις εἰς μερικὰ μέρη τῆς Εὐρώπης, καθὼς ἡ ἑορτὴ τῶν τρελλῶν καὶ ἡ ἑορτὴ τῶν ὄνων. Ἡ παρεκτροπὴ αὐτὴ ἦτο ἀποτέλεσμα τῆς ἀπομακρύνσεώς του ἀπὸ τὸ αὐστηρὸν τυπικὸν τῆς ἐκκλησίας καὶ τῆς ἐκλαϊκεύσεως διὰ τῆς ἀπεριορίστου ἐλευθερίας εἰς τὴν χρησιμοποίησιν προσώπων καὶ τόπων παραστάσεως.

Ἡ ἑορτὴ τῶν τρελλῶν (*festum stultorum sive fatuorum*) ἐγίνετο εἰς ὠρισμένας ἡμέρας ἀπὸ ὠρισμένας τάξεις τοῦ κλήρου. Συνήθως οἱ μὲν ἱερεῖς ἐώρταζαν τὴν τρίτην ἡμέραν μετὰ τὰ χριστοῦγεννα ἑορτὴν τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ εὐαγγελιστοῦ, οἱ διάκονοι τὴν ἡμέραν τῶν χριστουγέννων καὶ τὴν ἐπομένην ἑορτὴν τοῦ ἁγίου Στεφάνου κατὰ τόπους προτιμωμένης τῆς πρώτης ἢ δευτέρας, οἱ ὑποδιάκονοι τὴν ἡμέραν τῆς περιτομῆς καὶ τῶν θεοφανείων, οἱ δὲ ἄλλοι κατώτεροι κληρικοί, ψάλλται, νεωκόροι καὶ λοιποὶ τὴν ἡμέραν, ἡ ὁποία ἦτο ἀφιερωμένη εἰς μνήμην τῶν ἀθῶων νηπίων τῶν σφαγέντων εἰς τὴν Βηθλεὲμ καὶ τὰ περίχωρα κατὰ διαταγὴν τοῦ Ἡρώδου. Εἰς μερικὰς ἐπαρχίας τῆς Γαλλίας ἡ ἑορτὴ τῶν τρελλῶν ἐγίνετο καὶ τοῦ ἁγίου Νικολάου καὶ τῆς ἁγίας Αἰκατερίνης. Αἱ ἑορταὶ αὐταὶ μετὰ παραστάσεις τους ἦσαν ἕνα μέσον διασκεδάσεως τῶν κληρικῶν καὶ εἶχαν πολλὴν ὁμοιότητα πρὸς τὰ ὄργια καὶ τὰς βακχι-

κὰς τελετὰς τῶν λαϊκῶν ἑορτῶν, καθὼς τῆς πρωτοχρονιάς καὶ ἄλλων. Οἱ παριστάνοντες μεταμφιεσμένοι καὶ προσωπιδοφόροι ἐξέλεγαν εἰς τοὺς καθεδρικοὺς ναοὺς ἕνα ἐπίσκοπον ἢ ἀρχιεπίσκοπον τῶν τρελλῶν, τὴν ἐκλογὴν τοῦ ὁποίου ἐπεκύρωναν μετὰ γέλοια καὶ βωμολοχίας. Αὐτὴ ἦτο ἡ χειροτονία. Κατόπιν δὲ ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν αὐτοῦ ἔκαμναν κατὰ παραδίαν τὴν θείαν λειτουργίαν εἰς τοὺς ναοὺς. Ἐντὶ τῶν συνηθισμένων ἱερατικῶν στολῶν ἐφοροῦσαν ἐνδύματα μασκαρέτας καὶ κωμωδίας καὶ παντομίμας καὶ γυναικεῖα ἀκόμα ἐνδύματα, τὰ δὲ πρόσωπα εἶχαν ἢ κρυμμένα ὑπὸ προσωπίδας τερατώδους μορφῆς ἢ διὰ χρωμάτων παραμορφωμένα γιὰ νὰ πραξέουσι τρόμον ἢ νὰ προκαλοῦν γέλοια, ἀντὶ δὲ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ὕμνων ἔψαλλαν ἄσματα αἰσχρὰ καὶ συγχρόνως ἐχόρευαν χοροὺς ἀκολάστους. Γιὰ νὰ κάμνουν τοὺς θεατὰς νὰ γελοῦν ὅσον τὸ δυνατόν περισσότερο ἔκαμναν σχήματα αἰσχρὰ καὶ ἔλεγον φράσεις χυδαίας καὶ βωμολοχικῆς. Ἐνφ δὲ ὁ μασκαρεμένος ἱερεὺς ἐλειτουργοῦσε, οἱ διάκονοι καὶ ὑποδιάκονοι ἔτρωγαν κρέας κοντὰ εἰς τὴν ἁγίαν τράπεζαν, ἄλλοι δὲ ἐλιθάνιζαν, γιὰ θυμίαμα ὅμως ἔθαζαν εἰς τὸ θυμιατήριον ἀποκόμματα παλαιῶν ὑποδημάτων. Ὁ ἐπίσκοπος ἢ ἀρχιεπίσκοπος τῶν τρελλῶν ἔφερε ὅλα τὰ ἄμφια τοῦ ἀξιώματός του, ὅταν δὲ ἐπρόκειτο ν' ἀπονέμη δημοσίᾳ καὶ πανηγυρικῶς εὐλογίας εἰς τὸν λαόν, ἔφεραν πρὸ αὐτοῦ τὴν μίτραν, τὴν ποιμαντικὴν ράβδον καὶ τὸν ἀρχιεπισκοπικὸν σταυρόν. Εἰς δὲ τὰς ἐκκλησίας ποῦ κατ' εὐθείαν ἐξαρτῶντο ἀπὸ τὴν παπικὴν ἑδραν ἐξέλεγαν ἕνα πάπαν τῶν τρελλῶν, εἰς τὸν ὁποῖον περιστοιχισμένον ἀπὸ ἐκκλησιαστικοὺς ἀξιώματικούς προσέφεραν μετὰ χλευασμοὺς καὶ αἰσχρολογίας τὰ ἱερὰ ἄμφια καὶ σύμβολα τοῦ παπικοῦ ἀξιώματος γιὰ νὰ ἐνεργῇ καὶ λειτουργῇ πανηγυρικῶς κατὰ τὴν συνήθειαν τῶν παπῶν. Ἐπὶ τὴν λειτουργίαν ἐχόρευαν μέσα εἰς τὴν ἐκκλησίαν χοροὺς ὅπως διόλου μανιακοὺς καὶ ἔκαμναν ὅλα

τὰ εἶδη τῆς ἀσχημοσύνης, κατόπιν δὲ θεόγυμοι περιήρχοντο εἰς τοὺς δρόμους μέσα εἰς ἀμάξας γεμάτας ἀπὸ ἀκαθαρσίας, τὰς ὁποίας ἔρριχναν κατὰ τῶν θεατῶν¹.

Ἀπὸ τὰ πρακτικὰ τῆς ἐν Βασιλεῖα συνόδου τοῦ 1435 μανθάνομε ὅτι οἱ μετέχοντες εἰς τὰς ἑορτὰς αὐτὰς ἐφοροῦσιν ἐκτὸς τῶν ἀρχιερατικῶν καὶ παπικῶν στολῶν καὶ βασιλικὰς στολὰς. Ἀπὸ δὲ τὰ σωζόμενα τυπικὰ τὰ περιέχοντα τὸ τελετουργικὸν τῶν ἑορτῶν πληροφοροῦμεθα ὅτι τὴν μὲν ἑορτὴν τοῦ ἁγίου Στεφάνου ἔψαλλαν ὕμνον πρὸς τιμὴν τοῦ ὄνου ὀνομαζόμενον ὕμνον τῶν τρελλῶν, τὴν δὲ ἑορτὴν τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ εὐαγγελιστοῦ ἔψαλλαν ὕμνον πρὸς τιμὴν βοδιοῦ. Καὶ ὁ μὲν πρῶτος παρελήφθη ἐκ τῆς ἑορτῆς τῶν ὄνων, περὶ τῆς ὁποίας θὰ ὀμιλήσωμε παρακάτω, ὁ δὲ δεύτερος ἔχει σχέσιν πρὸς τὴν παράδοσιν ὅτι πλησίον τῆς φάτνης, εἰς τὴν ὁποίαν ἐσπαργανώθη ὁ Χριστός, εὗρίσκετο καὶ βόδι.

Εἰς τὴν ἑορτὴν τῶν τρελλῶν ἀνήκει καὶ ἡ ἑορτὴ τῶν ἀθῶων νηπίων. Ἐξελέγετο ἐπίσκοπος ἓνα παιδί, εἰς τὸ ὁποῖον ἀπέδιδαν ὅλας τὰς ἐπισκοπικὰς τιμὰς. Ὁ μικρὸς αὐτὸς ἐπίσκοπος φορῶν μίτραν, φαλόνι, χειρόχτια καρδινάλιου, σταυρὸν καὶ ὅλα τὰ ἐπισκοπικὰ κοσμήματα καὶ σύμβολα ὠδηγεῖτο μὲ πομπὴν καὶ παράταξιν εἰς τὸν ναὸν καὶ ἐποθετεῖτο εἰς τὸν ἐπισκοπικὸν θρόνον, ὅπου ἔμενε μέχρι τέλους τῆς λειτουργίας εὐλογῶν κατὰ τὰς ὀρισμέναις περιπτώσεις τὸν λαόν, μετὰ τὸ τέλος δὲ τῆς λειτουργίας ὠδηγεῖτο εἰς τοὺς δρόμους καὶ τὰς πλατείας τῆς πόλεως ἐν τῇ μέσῃ ἀνηθίκων βωμολογιῶν καὶ παντομιμικῶν παραστάσεων. Εἰς τὰ μοναστήρια ἡ ἑορτὴ αὕτη ἐγίνετο μὲ τυπικὸν ἐντελῶς διαφορετικόν. Μετεῖχαν εἰς αὐτὴν οἱ δόκιμοι τῶν μοναστηρίων, οἱ κατώτεροι μοναχοί, οἱ μάγειροι καὶ οἱ παραμάγει-

¹ Till. 5 κέξ.

ροι, οἱ κηπουροὶ καὶ γενικῶς ὅλοι, ὅσοι ἀνήκον εἰς τὸ ὑπηρετικὸν προσωπικόν. Ὁ Tilliot, ὅστις εἰς τὸ σύγγραμμά του περὶ τῆς ἑορτῆς τῶν τρελλῶν τὸ δημοσιεύθεν τὸ 1741 μᾶς δίδει πολλὰς πολυτίμους πληροφορίας περὶ αὐτῆς καὶ τῶν ὁμοίων τῆς, περιγράφει ὡς ἐξῆς τὴν ἑορτὴν τῶν ἀθῶων νηπίων εἰς τὰ μοναστήρια. «Ἐνδύονται κατακουρελλιασμένα ἱερατικά ἐνδύματα ἀπὸ τὴν ἀνάποδῃ, κρατοῦν εἰς τὰ χέρια τους βιβλία ἀνάποδα καὶ κάμνουν πῶς διαβάζου, ἐνῶ φοροῦν εἰς τὰ μάτια τους γυαλιά, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἔδγαλαν τοὺς φακοὺς καὶ ἀντὶ αὐτῶν ἔδγαλαν πορτοκαλλόφλουδες, τὸ ὁποῖον τοὺς κάμνει τόσοσιν δυσείδεις καὶ φοβεροὺς εἰς τὴν μορφήν, ὥστε πρέπει νὰ ἰδῇ κανένας γιὰ νὰ πιστεύσῃ. Κρατοῦν θυμιατήρια καὶ τὰ κινοῦν ἐμπαιχτικὰ καὶ φυσοῦν εἰς αὐτὰ δυνατὰ, ὥστε βγαίνει ὀλόκληρο σύννεφο στάχτης ποὺ σκεπάζει τὰ κεφάλια καὶ αὐτῶν καὶ τῶν ἄλλων. Κιτὰ τὴν ἀκολουθίαν αὐτὴν οὔτε ψάλλουν ὕμνους καὶ ψαλμοὺς οὔτε κάμνουν λειτουργίαν κατὰ τὸ σύνηθες, ἀλλὰ μουρμουρίζου λέξεις συγκεχυμένας καὶ βγάζου κάτι κραυγὰς τόσοσιν μανιώδεις, ἀηδεῖς καὶ παραχόρδους καθὼς αἱ κραυγαὶ μιᾶς ἀγέλης χοίρων, ὥστε τὰ ἄγρια θηρία δὲν θὰ ἔκαμναν χειρότερα ἀπ' αὐτοὺς τὴν ἑορτὴν ἐκεῖνην. Θὰ ἦτο πολὺ καλύτερον νὰ ὀδηγοῦνται τὰ ἄγρια θηρία μέσα εἰς τοὺς ναοὺς γιὰ νὰ ὑμνολογοῦν τὸν δημιουργόν τους κατὰ τὸν ἰδικόν τους τρόπον, τὸ ὁποῖον θὰ ἦτο ἀναμφιβόλως τὸ ἱερώτερον θρησκευτικὸν καθήκον, παρὰ νὰ ταλαιπωροῦνται ἀπὸ τοὺς τοιοῦτους ἀνθρώπους, οἱ ὁποῖοι ἐμπαίζοντες τὸν Θεὸν μὲ τέτοιους ὕμνους εἶναι ἀναίσθητοι καὶ μωροὶ περισσότερον ἀπὸ τὰ χειρότερα ζῶα»¹

Ὅμοια πρὸς τὰς ἑορτὰς τῶν τρελλῶν ἦτο καὶ ἡ ἑορτὴ ἄλλης ἐταιρείας ὑπὸ τὸ ὄνομα Abbas Conardorum εἰς τὸ Evreux.

¹ 1 σελ. 19 κέξ.

Ο άββάς, δηλαδή ὁ ἀρχηγὸς τῶν ἐταίρων, φορῶν γελοίαν ἐνδυμασίαν καὶ καθήμενος ἐπὶ ὄνου ἔκαμνε παρέλασιν μασκαράτας, κατὰ τὴν ὁποίαν οἱ παρακολουθοῦντες ἑταῖροι ἔψαλλαν διάφορα γελοῖα ἄσματα ἀνακατωμένα ἀπὸ λατινικὰς καὶ γαλλικὰς φράσεις. Γιὰ δεῖγμα παραθέτομε δύο στροφάς.

De asino bono nostro,
meliori et optimo
debemus faire fête.
En revenant de Gravinaria
un gros chardon reperit in via,
lui coupa la tête.

Vir monachus in mense Julio
egressus est à monasterio,
c' est Dom de la Bucaille.
Egressus est sine licentia
pour aller voir Dona Venissia
et faire la ripaille.

Ἐνάλογος πρὸς τὰς ἑορτάς αὐτάς ἦτο καὶ μία ἄλλη λαϊκὴ μάλλον ἑορτὴ εἰς τὸ Dijon φέρουσα τὸ ὄνομα «μητέρα τῶν τρελλῶν» (mater stultorum ἢ mère-folle de Dijon). Τὸ κοινὸν σημεῖον μεταξύ αὐτῆς καὶ τῶν ἄλλων ἦτο ὅτι καὶ εἰς αὐτὴν σφραγίς ὄλων τῶν πράξεων καὶ ἐκδηλώσεων ἦτο ἡ τρέλλα. Ὅλοι αἱ παραστάσεις καὶ ἐκδηλώσεις τῆς καὶ ἔλα τὰ ἀντικείμενα, τὰ ὅποια ἐμεταχειρίζοντο τὰ μέλη τοῦ ἑορταστικοῦ συλλόγου, καθὼς σημαῖαι, ἀγγελία, ράβδος καὶ σφραγιδὲς ἔφεραν τύπους καὶ ἐπιγραφὰς τῆς τρέλλας, π.χ. «ὁ ἀριθμὸς τῶν τρελλῶν εἶναι ἄπειρος» (numerus stultorum infinitus est), «τὸ

Γιὰ τὸν καλὸν μας γαῖθαρρον,
τὸν καλύτερον καὶ κάλλιστον
ὄψειλομε νὰ κάμνωμε ἑορτὴν.
Ἐπανερχόμενος ἀπὸ τὴν Γκραβι-
[ναρίαν
εἰρήκε εἰς τὸν δρόμον γαῖθουράγ-
[καθο
καὶ τοῦ ἔκοψε τὸ κεφάλι.

Ἄνδρας καλόγηρος κατὰ μῆνα
[Ἰούλιον
ἔβγηκε ἀπὸ τὸ μοναστήριον,
ἦτο ὁ Δὸν ντὲ λά Μπιουκάϊγι.
Ἐβγήκε χωρὶς ἄδειαν
γιὰ νὰ πάη νὰ ἰδῇ τὴν Δόνα Βε-
[νισσιαν
καὶ νὰ κάμη τὴν εὐωχίαν.

σύμπαν εἶναι γεμάτο ἀπὸ τρελλοὺς» (stultorum plena sunt omnia), «οἱ σοφοὶ ἦσαν ποτὲ τρελλοὶ» (sapientes stulti aliquando), «εἶναι μεγίστη σοφία νὰ προσποιῆται κανένας καταλλήλως τὸν τρελλὸν» (stultitiam simulare loco summa prudentia est)¹.

Ἡ ἑορτὴ δὲ τῶν ὄνων ἐγίνετο τρεῖς φορές, τὰ χριστούγεννα, τὴν 14 Ἰανουαρίου καὶ τὴν Κυριακὴν τῶν βαΐων. Ἡ πρώτη ἐγίνετο εἰς τιμὴν τῆς ὄνου τοῦ μάντεως Βαλαάμ, ὅστις κατὰ τὴν διήγησιν τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης ἐπροφήτευσεν περὶ τῆς ἐλεύσεως τοῦ Χριστοῦ εἰπὼν «ἐξελεύσεται ἄνθρωπος ἐκ τοῦ σπέρματος αὐτοῦ [δηλ. τοῦ Ἰσραὴλ] καὶ κυριεύσει ἐθνῶν πολλῶν... Ἄνατελεῖ ἄστρον ἐξ Ἰακώβ, ἀναστήσεται ἄνθρωπος ἐξ Ἰσραὴλ καὶ θραύσει τοὺς ἀρχηγούς Μωᾶβ καὶ προνομεύσει πάντας τοὺς υἱούς Σήθ»². Ἡ δευτέρα ἐγίνετο εἰς τιμὴν τῆς ὄνου, ἐπὶ τῆς ὁποίας καθημένη ἡ Θεοτόκος μετὰ τὸν Χριστὸν εἰς τὴν ἀγκάλην ἔφυγε εἰς τὴν Αἴγυπτον συνοδευομένη ἀπὸ τὸν προστάτην τῆς Ἰωσήφ γιὰ νὰ σώσῃ τὸ θεῖον βρέφος ἀπὸ τὴν ἐπιβουλὴν τοῦ Ἡρώδου. Ἡ παράδοσις περὶ τῆς τοιαύτης φυγῆς εἶναι κοινὴ καὶ εἰς τοὺς χριστιανούς τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας καθὼς φαίνεται καὶ ἀπὸ τὰς παραστάσεις τῶν βυζαντινῶν ἀγιογράφων. Κατὰ τὴν ἑορτὴν αὐτὴν ἐδιαλέγετο ἡ ὠραιότερα παρθένος τοῦ τόπου, ἡ ὁποία κρατοῦσα βρέφος εἰς τὴν ἀγκάλην καὶ καθημένη ἐπὶ ὄνου εἰσῆρχετο εἰς τὸν ναὸν συνοδευομένη ἀπὸ ἱερέα καὶ μέγα πλῆθος λαοῦ. Αἱ τιμαὶ ποῦ ἀπεδίδοντο εἰς τὴν ὄνον, ἡ ὁποία ἄλλως τε ἦτο τὸ κυριώτερον πρόσωπον τῆς παραστάσεως, ἦσαν πολὺ μεγάλα καὶ ἀντάξια τῆς τιμημένης ράχης τῆς. Τὴν ἔνδυναν με ἱερατικὸν φαίλονι, τῆς ἔδιδαν μέσα εἰς τὸν ναὸν τροφὴν ἐκλε-

¹ Till. 45 κέξ.

² Ἀριθμ. 24, 7 καὶ 17

χτήν και τῆς προσέφεραν μυρίας ἄλλας περιποιήσεις, τὸ ἐπι-
σφράγισμα δὲ ὄλων τῶν τιμῶν ἦτο ὁ ὕμνος ποῦ ἐψάλλετο εἰς
τὴν λατινικὴν γλῶσσαν μὲ ἐπιφθὸν εἰς τὴν γαλλικὴν. Ἀπὸ τὰς
πολλὰς στροφάς του παραθέτομε μόνον πέντε γιὰ νὰ σχημα-
τίσῃ ὁ ἀναγνώστης μόνος του γνώμην περὶ τῆς ἑορτῆς.

Orientis partibus
adventavit asinus
pulcher et fortissimus,
sarcinis aptissimus
Hé, sire Ane, hé!

Aurum de Arabia,
thus et myrrham de Sabba
tulit in ecclesia
virtus asinaria.
Hé, sire Ane, hé!

Dum trahit vehicula
multa cum farcinula
illius mandibula
dura terit pabula.
Hé, sire Ane, hé!

Cum aristis hordeum
comedit et carduum,
triticum a palea
segregat in area.
Hé, sire Ane, hé!

Amen dicas, asine,
jam satur ex gramine,
amen, amen, itera,
aspernate vetera.
Hé, sire Ane, hé!

Ἀπὸ τὰ μέρη τῆς Ἀνατολῆς
ἦλθε ἕνας γαῖδαρος,
ἔμορφος καὶ πολὺ δυνατός,
γιὰ φορτία πολὺ κατάλληλος.
Ἐ, μεγαλειότατε γαῖδαρε, ἔ!

Τὸν χρυσοῦν ἐκ τῆς Ἀραβίας,
τὸ θυμίαμα καὶ τὸ μύρον ἐκ τοῦ
[Σιβῆα

ἔφερε εἰς τὴν ἐκκλησίαν
τοῦ γαῖδαρου ἢ ἀνδρείας.
Ἐ, μεγαλειότατε γαῖδαρε, ἔ!

Ὅταν σέρνῃ τὰ ἀμάξια
μὲ πολὺ φορτίον,
τὸ σαγόνι του
τρίβει σκληρὰ χόρτα.
Ἐ, μεγαλειότατε γαῖδαρε, ἔ!

Μὲ πέτρες πολὺτίμους τρώγει
τὸ κριθάρι καὶ τὸ γαῖδουράγκαθο,
τὸ κριθάρι ἀπὸ τὸ σιτάρι
ἀποχωρίζει εἰς τὸ ἀλώνι.
Ἐ, μεγαλειότατε γαῖδαρε, ἔ!

Ἀμὴν λέγε, γαῖδαρε,
χορτασμένος πιά ἀπὸ τὸ γρασίδι,
ἀμὴν, ἀμὴν, ἐπανάλαβε,
περιφρόνησε τὰ παλαιά.
Ἐ, μεγαλειότατε γαῖδαρε, ἔ!

Σχετικὴ πρὸς τὴν ἀνωτέρω ἑορτὴν ἦτο καὶ κάποια ἄλλη
γινομένη τὴν ἡμέραν τῶν θεοφανείων, τῆς ὁποίας τὸ πρόγραμμα
ἦτο ἀνακατωμένος ἀπὸ μέρη τῆς ἑορτῆς τῶν τρελλῶν καὶ τῆς
ἑορτῆς τῶν ὄνων. Κατόπιν ἀπὸ πολλὰς τελετὰς καὶ τιμὰς καὶ
ὕμνους πρὸς ὄνον μέσα εἰς τὸν ναὸν ἐγένετο ἕξω εἰς τὰ προπύ-
λαια θεατρικὴ παράστασις, εἰς τὴν ὁποίαν ἔπαιρνα μέρος ὄλοι,
ὅσοι μετεῖχαν εἰς τὴν ἑορτὴν. Ὁ καθένας ἀνελάμβανε νὰ πα-
ραστήσῃ κάτιτι, μερικοὶ δὲ ἐπαρουσίαζοντο καὶ ἐντελῶς γυμνοὶ
καὶ μὲ ἀσέμνους χοροὺς ἐπροκαλοῦσαν τοὺς καγχασμοὺς τῶν
θεατῶν. Ἡ τρίτη τέλος ἑορτὴ τῶν ὄνων ἐγένετο εἰς ἀνάμνησιν
τῆς εἰσόδου τοῦ Χριστοῦ εἰς Ἱερουσόλυμα, ἢ ὁποία θὰ ἦτο ὁμοία
περίπου πρὸς τὴν παράστασιν τοῦ βυζαντινοῦ θεάτρου ἐπὶ τῆς
ἰδίας ὑποθέσεως μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι καὶ ἐδῶ ὁ χαρακτήρ τῆς
ἕλης παραστάσεως ἦτο γελοῖος καὶ τὸ πρωτεῖον πρόσωπον ἦτο
φυσικὰ ἢ ὄνος.

Εἰς ποῖον βαθμὸν ἀφαντάστου ἐξαχρειώσεως ἔφθασε τὸ
θρησκευτικὸν ἐν γένει θεάτρον τῆς Εὐρώπης φαίνεται καὶ ἀπὸ
τὴν ἐπομένῃν περικοπήν γαλλικοῦ δράματος. Ὁ Θεὸς παριστά-
νεται ὅτι κοιμάται ἐπὶ τοῦ θρόνου του τὴν ὥραν ἀκριβῶς ποῦ ὁ
υἱὸς του Χριστὸς σταυρώνεται εἰς τὴν γῆν. Τὸν πλησιάζει ἕνας
ἄγγελος, τὸν ἐξυπνᾷ καὶ γίνεται μεταξύ τους ὁ ἐξῆς διάλογος.

ἄγγελος—Πατέρα αἰώνιε, κάμνετε ἀμάρτημα
καὶ θὰ ἔπρεπε νὰ ἐντραπήτε γι' αὐτό.
Ὁ προσφιλὴς υἱὸς σας ἀπέθανε
καὶ ἐσεῖς κοιμάσθε σάν μεθυσμένοι!

Θεὸς—Ἀπέθανε!

ἄγγελος—Ναί, καθὼς ἕνας καλὸς ἄνθρωπος.

Θεὸς—Μὲ παίρνει ὁ διάβολος ποῦ δὲν ἤξεύρω τίποτε ἀπ'
αὐτά!

Ἐναντίον τῶν ἀκόσμων αὐτῶν παραστάσεων, αἱ ὁποῖαι ἦσαν μία ἀσεβῆς βεβήλωσις τῶν θρησκευτικῶν τελετῶν καὶ τῶν ἱερῶν ναῶν ἀπὸ τοὺς ἰδίους κληρικούς καὶ ἐσκανδαλίζαν πάρα πολὺ τὰς συνειδήσεις τῶν χριστιανῶν, ἀκούσθησαν πολλάκις ἔντονοι διαμαρτυρίαι. Καὶ πάπαι καὶ ἐπίσκοποι καὶ ἐκκλησιαστικαὶ σύνοδοι τὰς κατεπολέμησαν πολὺ, ἀλλὰ τὸ κακὸν τόσον εἶχε προχωρήσει, ὥστε μόλις τὸν 17ον αἰῶνα κατωρθώθη κάπως ὁ περιορισμὸς του¹. Καὶ αὐτὸς ὀφείλεται ὅχι τόσον εἰς τὸν πόλεμον τῆς ἐκκλησίας, ὅσον εἰς ἄλλα αἷτια. Πρῶτον εἰς τὸν συστηματικὸν πόλεμον, τὸν ὁποῖον ἐκήρυξε ἐναντίον του ἡ μεταρρυθμίσεις τοῦ Λουθήρου ἀπὸ τὴν πρώτην ἐμφάνισίν της, ἔπειτα εἰς τὴν συστηματικὴν ἀντίδρασιν τῶν ἐξ ἐπαγγέλματος ἡθοποιῶν τῶν λαϊκῶν θεάτρων, τῶν ὁποίων ἐδλάπτοντο πολὺ τὰ συμφέροντα, τέλος δὲ εἰς τὰς ἀόκνους ἐνεργείας τοῦ μοναχικοῦ τάγματος τῶν Ἰησοῦτῶν, οἱ ὁποῖοι τὸν 17 αἰῶνα ἐδημιούργησαν θέατρον δραματικῶν παραστάσεων μὲ ἠθικὰς ὑποθέσεις, τοῦ ὁποῖου ἀποκλειστικὸς σκοπὸς ἦτο ἡ δι' ἀνταγωνισμοῦ καταπολέμησις τῶν θρησκευτικῶν ἐκείνων ὀργάνων.

Ἀπὸ ὅλας τὰς παραστάσεις τοῦ θρησκευτικοῦ θεάτρου τῆς Εὐρώπης σώζονται σήμερα μόνον δύο, αἱ παραστάσεις τοῦ Νιπτῆρος καὶ τῶν Παθῶν. Ὁ Νιπτῆρ τελεῖται συνήθως εἰς τὰ μοναστήρια τῶν Βενεδικτίνων καὶ ἔχει τύπον καθὼς καὶ εἰς τὴν

—Père eternal, vous avez tort
et devriez vous avoir vergogne.
Votre fils bien aimé est mort
et vous dormez comme un yvrogne!

—Il est mort!

—D'homme de bien.

—Diable m' emporte qui en savais rien!

1 Till. 30 καὶ 37.—Κυριακ. 2,306 κέξ.—Πατριμχ. 135 καὶ 281

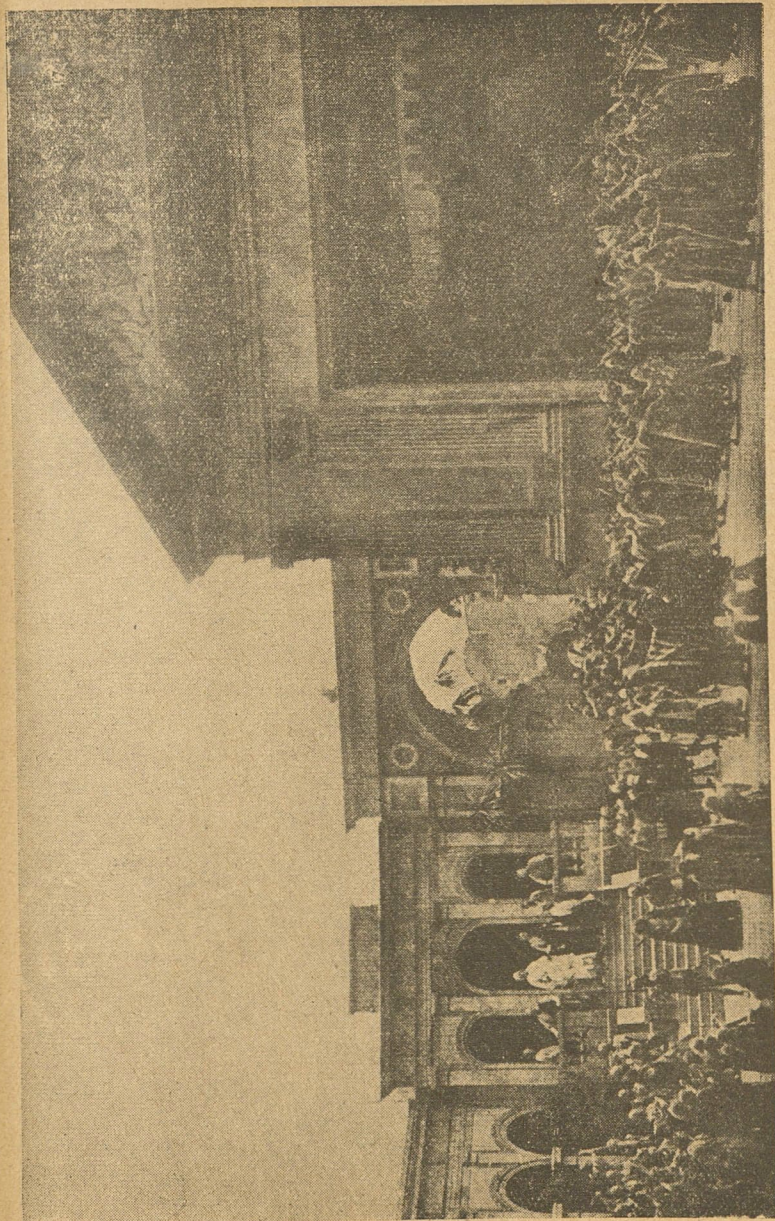
ἰδικὴν μας ἐκκλησίαν καθαρῶς ἐκκλησιαστικῆς τελετῆς. Μέχρι πρὸ ὀλίγων ἐτῶν ἐγίνετο καὶ εἰς τὰ βασιλικά ἀνάχτορα τῆς Βαυαρίας καὶ τῆς Αὐστρίας μὲ μεγάλην ἐπισημότητα. Εἰς τὸ περιοδικὸν Παρθενῶν περιγράφεται ὡς ἐξῆς ἡ κατὰ τὸ ἔτος 1873 γενομένη τελετὴ εἰς τὴν Βιέννην.

«Ἦρωες τῆς τελετῆς ταύτης ἦσαν γέροντες καὶ γραιταί τινες φοροῦντες ἀρχαίας ἐνδυμασίας καὶ ἐκ τῶν ὁποίων ὁ νεώτερος εἶχε συμπληρώσει τὰ ὀγδοήντα ἔτη. Μεταξὺ τῶν γραιτῶν μία ἦτο ἑκατὸν ἐξ ἐτῶν. Κατὰ τὴν ἐνδεκάτην τῆς πρωίας ἐτοποθετήθησαν εἰς τὴν μεγάλην αἴθουσαν τῶν τελετῶν περὶ δύο τραπέζας πλήρεις πινακίων, σταμνῶν καὶ ἀνθῶν, περὶ τὴν μίαν τράπεζαν οἱ γέροντες καὶ περὶ τὴν ἄλλην αἱ γραιταί. Ἀφοῦ ἐκάθησαν ἐξέβαλον τὰ σκανδάλια καὶ τὰς περικνημίδας αὐτῶν Μετ' ὀλίγον εἰσηλθεν εἰς τὴν αἴθουσαν ὁ κλῆρος καὶ ἀμέσως ὁ μέγας τελετάρχης ἀνήγγειλε τὰς Αὐτῶν Μεγαλειότητας. Ἡ συνοδεία τῶν Αὐτῶν Μεγαλειότητων εἶχεν ὡς ἐξῆς. Προηγεῖτο ἀπόσπασμα σωματοφυλάκων, τούτους ἠκολούθουν οἱ μεγιστάνες καὶ οἱ ὑπουργοὶ ἐν μεγάλῃ στολῇ. Τοῦ αὐτοκράτορος προηγούντο οἱ ἐν Βιέννην παρευρισκόμενοι ἀρχιδουῆες, τῆς δὲ αὐτοκρατείας δώδεκα κυρίαί τῆς αὐλῆς. Ἡ αὐτοκράτειρα ἐφόρει μαύρην μεταξίνην ἐσθῆτα ἄνευ οὐδενὸς κοσμήματος καὶ ἔφερε περὶ τὸν τράχηλον περιδέραιον ἐκ μαύρων μαργαριτῶν. Ὁ αὐτοκράτωρ καὶ ἡ αὐτοκράτειρα ἐτοποθετήθησαν ἐπὶ κεφαλῆς τῶν τραπέζων, κατὰ μῆκος τῶν ὁποίων ἐτάχθη ἡ ἀκολουθία αὐτῶν. Ἡ τελετὴ ἤρξατο μετὰ σύντομον προσευχὴν. Οἱ ἀκόλουθοι ἔφερον τὰ φαγητά, διεβίβαζον ταῦτα πρὸς τοὺς ὑπασπιστάς, οὗτοι τὰ ἐνεχειρίζον πρὸς τὸν αὐτοκράτορα καὶ τὴν αὐτοκράτειραν καὶ τὰς κυρίας τῆς αὐλῆς, αἵτινες ὑπηρέτουν τοὺς ἐν τῇ τραπέζῃ. Ὁ αὐτοκράτωρ ὑπηρέτησεν ὅλους τοὺς γέροντας, ἡ δὲ αὐτοκράτειρα τὴν μᾶλλον ἡλικιωμένην ἐκ τῶν γραιτῶν. Οἱ ἀρχιδουῆες ἐδοήθη-

σαν εἰς τὴν ἄρσιν τῆς τραπέζης, μετὰ δὲ τὸ γεῦμα προέβησαν εἰς τὸ πλύσιμον τῶν ποδῶν. Τὸν αὐτοκράτορα ἐδοῦθον δύο ἱερεῖς καὶ ὁ πρῶτος τελετάρχης πρίγκηψ Χοχενλόχ χύνοντας ἀπὸ χρυσῆς ὑδροχόης ὕδωρ ἐντὸς λεκανῶν ἐπίσης χρυσῶν. Ἡ Αὐτοῦ Μεγαλειότης γονυπετῆς ἐσπόμενος διὰ τινος χειρομάκτρον τοὺς πόδας τῶν γερόντων. Τὴν αὐτοκράτειραν ἐδοῦθον ἀκόλουθοι καὶ εἰς τελετάρχης, οἵτινες τῇ ἐνεχειρίζον τὴν ὑδροχόην, τὴν λεκάνην καὶ τὸ χειρόμακτρον. Τῆς τελετῆς ταύτης περατωθείσης αἱ Αὐτῶν Μεγαλειότητες ἐκρέμασαν περὶ τὸν τράχηλον ἐκάστου τῶν γερόντων δερμάτινον σακκίον περιέχον μικρὰν ποσότητα χρημάτων. Ἀκολούθως αἱ Αὐτῶν Μεγαλειότητες ἐπανήλθον εἰς τὰ δωμάτια των. Οἱ γέροντες μετέβησαν εἰς τὰ οἰκήματα αὐτῶν ἐπὶ ὀχημάτων τῆς αὐλῆς φέροντες μεθ' ἑαυτῶν τὰ φαγητά, χειρόμακτρα καὶ πινάκια, ἅτινα ἦσαν δι' αὐτοὺς προωρισμένα, περιπλέον ἕκαστος παρέλαβε μεθ' ἑαυτοῦ μεγάλην φιάλην οἴνου»!

Εἰς τὴν παράστασιν αὐτὴν βλέπομε καὶ ἓνα στοιχεῖον τοῦ τυπικοῦ τῆς παραστάσεως εἰς τὰ βυζαντινὰ ἀνάχτορα, τοῦτο δὲ εἶναι ἡ ἀπονόμη χρηματικοῦ δώρου εἰς τοὺς πλυνομένους. Αὐτὸ μαρτυρεῖ ὅτι ὁ Νιπτήρ εἰσῆχθη εἰς τὰς βασιλικὰς αὐλὰς τῆς Εὐρώπης ἀπευθείας ἀπὸ τὴν αὐλὴν τοῦ Βυζαντίου καὶ ὄχι ἀπὸ τὴν δυτικὴν ἐκκλησίαν.

Ἡ παράστασις τῶν παθῶν ἔχει χαραχτήρα καθαρῶς λαϊκόν, ὁ λόγος δὲ γιὰ τὸν ὅποιον ἐσώθη μόνον αὐτὴ ἀπ' ὅλας τὰς παραστάσεις τοῦ λαϊκοῦ θρησκευτικοῦ θεάτρου εἶναι ὅτι καὶ ἡ ὑπόθεσις εἶναι πολὺ δραματικὴ καὶ διότι ἐξ ἀρχῆς διετήρησε τὸν σοβαρὸν χαραχτήρα τῆς. Καὶ ἂν ποτὲ εἰσεχώρησε καὶ εἰς αὐτὴν κανένα γελοῖον στοιχεῖον, ἐφρόντισαν ἐγκαίρως νὰ τὸ ἀπο-

βάλουν. Κατὰ τὸν 14ον αἰῶνα εἰς τὴν παράστασιν ἐλάβαναν μέρος τετρακόσιοι ὑποκριταί, ἐγένετο δὲ εἰς πολλὰ μέρη τῆς Εὐρώπης, καθὼς εἰς τὸ Benediktbeuren, Alsfeld, Donaueschingen, τὴν Φραγκφούρτην, Αὐγούσταν καὶ Χαϊδελβέργην τῆς Γερμανίας, εἰς τὸ Τιρόλο καὶ τὴν Βιέννην τῆς Αὐστρίας, εἰς τὴν Luzern τῆς Ἑλβετίας καὶ ἄλλοῦ. Σήμερον γίνεται εἰς τὸ Τιρόλο, μὲ μεγάλην δὲ ἐπιδητικότητα καὶ μεγαλοπρέπειαν εἰς τὸ Ὀμπεραμμεργκάου τῆς Βαυαρίας κάθε δέκα ἔτη κατὰ συνήθειαν, ἢ ὅποια ἐπεκράτησε ἀπὸ τὸ 1634 προελθοῦσα ἀπὸ ἱερὰν ὑπόσχεσιν πρὸς ἀνάμνησιν σωτηρίας ἀπὸ λοιμόν¹. Κατὰ τὸ ὑπόδειγμα τοῦ Ὀμπεραμμεργκάου ἄρχισε ἀπὸ τὸ 1904 νὰ γίνεται καὶ εἰς τὸ Νανσύ τῆς Γαλλίας.

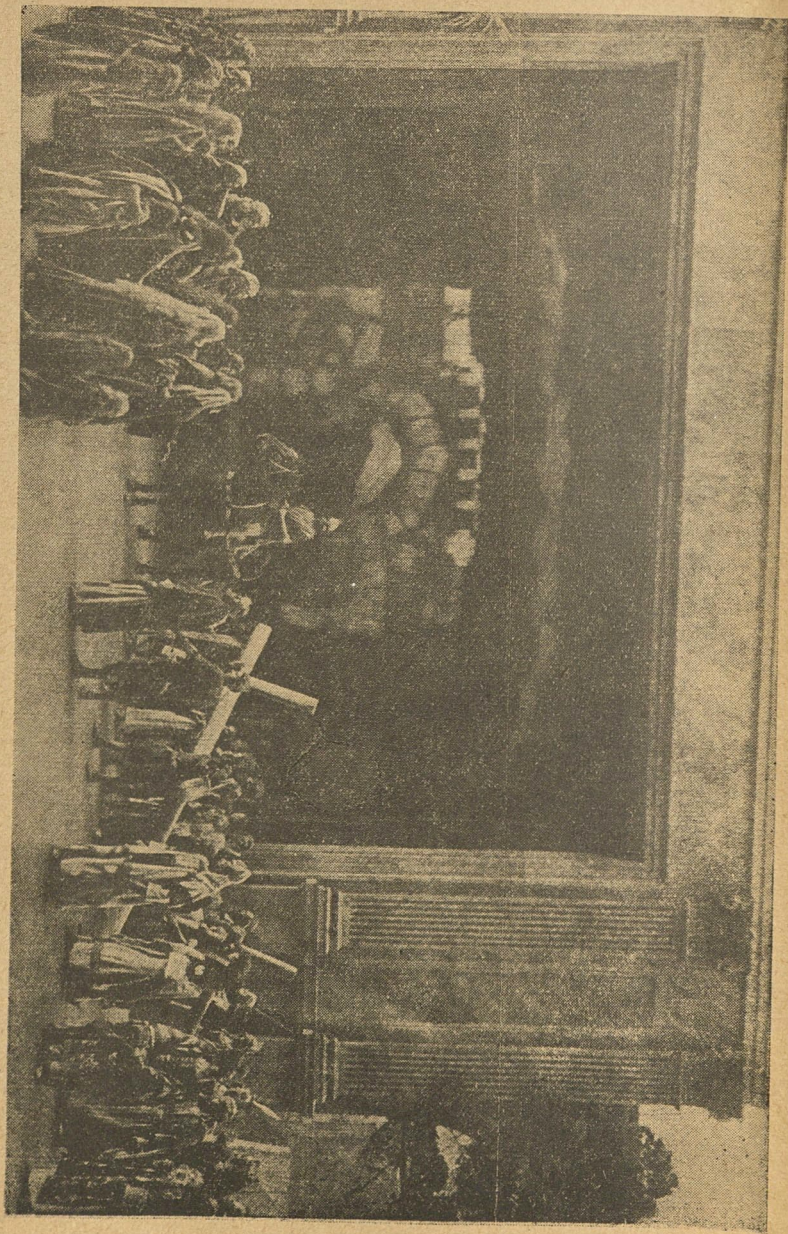
Ἐκ τῆς δυτικῆς Εὐρώπης τὸ θρησκευτικὸν θέατρον μετεδόθη καὶ εἰς τὴν Ρωσίαν. Ἐδῶ μέχρι τῆς ἐποχῆς τοῦ μεγάλου Πέτρου ἐθεωροῦντο ὡς ἔργα τοῦ σατανᾶ ὅλα τὰ θεατρικὰ ἔργα, τὰ δημόσια θεάματα καὶ αὐτὴ ἡ μουσική. Ἀξιοσημείωτον δὲ εἶναι ὅτι ἡ πρώτη ἀπόπειρα θεατρικῆς παραστάσεως ἀνετέθη ἀπὸ τὸν τσάρον Ἀλέξιον Μιχαήλοβιτς εἰς τὸν ἐν Μόσχῃ προτεστάντην πάστορα Γκρέγκορυ, ὅστις διοργάνωσας θίασον ἀπὸ ἐξήντα τέσσαρα πρόσωπα παρέστησε τὴν 17 Ὀκτωβρίου 1672 τὴν τραγικοκωμῳδίαν Ἐσθῆρ καὶ Ἀλέξανδρος. Ἡ παράστασις ἐγένετο πρὸς πανηγυρικὸν ἑορτασμὸν τῆς ἀνκκηρύξεως ὡς διαδόχου τοῦ Θεοδώρου Ἀλεξέγιεβιτς καὶ τῶν γενεθλίων τῆς τσαρόπουδος Θεοδώρας, παρευρέθησαν δὲ εἰς αὐτὴν ἡ τσαρική οἰκογένεια ἐκτὸς τῆς αὐτοκρατείας καὶ τῶν θυγατέρων τῆς, αἱ ὅποια παρακολουθοῦσαν αὐτὴν ἀθέατοι ἀποπίσω ἀπὸ διχτυωτόν, οἱ ἄνθρωποι τῆς αὐλῆς, μεγαστᾶνες καὶ ἄλλο πλῆθος πολῶ. Ἐπειδὴ ὅμως ὁ Γκρέγκορυ ἦτο ξένος, ἡ δημιουργία ἐθνικοῦ

θρησκευτικοῦ δράματος ἀνετέθη ἀργότερα εἰς τὸν διάσημον θεολόγον Συμεὼν Πολότσκη, ὁ ὅποιος ἔγραψε κωμῳδίαν μὲ ὑπόθεσιν τὸν Ναβουχεδονόσορα καὶ τοὺς τρεῖς παῖδας καὶ τὸν ἄσπυτον υἱόν. Ἀκόμα καὶ σήμερον εἰς τὴν Ρωσίαν δραματικοὶ συγγραφεῖς λαμβάνουν ὡς θέματα δραμάτων θρησκευτικὰς ὑποθέσεις, ὀνομάζουσι δὲ τὰ δράματα ταῦτα μυστήρια ἢ δρατόρια. Τοιουτοτρόπως ὁ πρὸ ὀλίγων ἐτῶν ἀποθανὼν μέγας δούξ Κωνσταντῖνος Κωνσταντινοβιτς ἔγραψε τὸν βασιλέα τῶν Ἰουδαίων, ὁ ὅποιος ἐπαρεστάθη μὲν ἐπὶ τῆς σκηνῆς, ἀλλὰ μόνον εἰς τὸ θέατρον τῶν ἀναχτόρων καὶ ἐνώπιον περιωρισμένου κύκλου ἀπὸ μέλη τῆς αὐτοκρατορικῆς οἰκογενείας, ἀυλικούς καὶ λογίους, διότι ἡ ἐκκλησία δὲν ἔδωκε τὴν ἄδειαν νὰ παρασταθῇ δημοσίᾳ. Ἐπίσης ὁ Α. Πάπκωφ ἔγραψε δράμα μὲ ὑπόθεσιν τὴν νίκην τοῦ ἀποστόλου Πέτρου κατὰ τοῦ μάγου Σίμωνος, τὸ ὅποιον δὲν ἐπαρεστάθη μὲν, ἀλλὰ ἐμεταφράσθη εἰς εὐρωπαϊκὰς γλώσσας¹.

13

Ἐπανερχόμεθα εἰς τὸ θέατρον τῶν Βυζαντινῶν. Ἐνεκα τῆς αὐστηρᾶς τυπικότητος τοῦ θρησκευτικοῦ δράματος ἴσως θὰ ἐνόμιζε κανένας ὅτι τοῦτο ἦτο παρωδία δράματος καὶ ὅτι οἱ ἡθοποιοὶ παριστάνοντες ἐπανελάμβαναν χωρὶς καμμίαν ἡθοποίαν τοὺς λόγους τῶν προσώπων τοῦ ὑπεκρίνοντο. Αὐτὸ εἶναι ἐν μέρει ἀληθινὸν μόνον προκειμένου περὶ τῶν παραστάσεων ἐκείνων, αἱ ὅποια ἀποτελοῦσαν μέρος τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀκολουθίας. Καὶ τοιαῦται ἦσαν συνήθως ὁ Νιπτῆρ καὶ ἡ Κάμιнос. Δὲν συμβαίνει ὅμως τὸ ἴδιον καὶ εἰς τὰς παραστάσεις, αἱ ὅποια ἦσαν αὐτοτελεῖς. Εἰς αὐτὰς οὔτε μὲ ἱεροτελεσίαν ἄρχιζαν

καθώς εἰς τὰς πρώτας οὔτε μὲ τὸν συνηθισμένον τρόπον τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀκολουθιῶν ἐτελείωναν. Αὐταὶ ἦσαν παραστάσεις πραγματικῶν θεάτρων. Πρῶτα πρῶτα μὲ μεγάλην προσοχὴν ἐγένετο ἡ ἐκλογή τῶν ἠθοποιῶν ποῦ θὰ ἤμποροῦσαν νὰ ὑποκριθῶν καλὰ τὰ πρωτότυπα πρόσωπα. Ἐπειτα μὲ πολλὴν ἐπιμέλειαν ἐγένετο καὶ ὁ μετασχηματισμὸς αὐτῶν, δηλαδὴ ἡ περιβολὴ ἐνδυμασίας καταλλήλου πρὸς παράστασιν τῶν προσώπων τοῦ Χριστοῦ, τῶν ἀποστόλων καὶ τῶν ἄλλων ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν. Ταῦτα μᾶς εἶναι γνωστὰ ἀπὸ τὰς ὁδηγίας ποῦ ὑπάρχουν εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς σκηνοθετικῆς διατάξεως τοῦ Παλατινοῦ κώδικος. «Ὁφείλεις σὺ ὁ κρατῶν τὴν παρούσαν διάταξιν καὶ μέλλων ἐπιτάσσειν τοῖς λοιποῖς ἵνα πρὸ τῆς κατάρξεως τῆς ὑποθέσεως καταστήσῃς κατὰ τάξιν τὰ πράγματα, ἅπερ χρήζεται ἢ τῆσιν αὐτῆσιν δουλεία, καὶ ἔχειν τὰ πάντα ἔτοιμα, ἵνα, ὅταν γένηται ἡ χρῆσις ἑνὸς ἐκάστου, εὐρίσκηται παρευθὺς εὐτρεπισμένον καὶ ἔτοιμον, εἴθ' οὕτως εἰσελθεῖν κατ' ἰδίαν μετὰ καὶ τῶν συνυπουργῶν τοῦ τοιοῦτου ἔργου καὶ μετασχηματίσαι ἕκαστον πρὸς τὰ ὀφειλόμενα πρόσωπα ἀπὸ τε τοῦ Χριστοῦ καὶ τῶν ἀποστόλων καὶ τῶν λοιπῶν ἀνδρῶν τε καὶ γυναικῶν, ὡσαύτως καὶ Ἰουδαίων καὶ τῶν λοιπῶν. Ὁφείλεις δὲ ἐκλογὴν ποιῆσθαι τῶν προσώπων καὶ καταστήσαι τῶσιν αὐτῶν πρόσωπα τὰ δυνάμενα ὑποκρίνεσθαι καὶ μιμῆσθαι τὰ πρωτότυπα πρόσωπα... καὶ παραγγεῖλαι αὐτοῖς τοῦ μὴ πρὸς γέλωτα καὶ ἐμπαιγμὸν μετέρχεσθαι τὰ πράγματα, ἀλλὰ μετὰ φόβου θεοῦ καὶ εὐλαθείας καὶ προσοχῆς μεγάλης. Καὶ ἅς προσέχωσιν ἵνα μὴ προσκόπη ἢ περικόπη ὁ εἰς τὸν ἕτερον καὶ γίνηται σύγχυσις, ἀλλ' εἰς ἕκαστος προστασσόμενος ὅταν ἐνδέχηται καὶ ἅς λέγη ἢ ἅς ἐρωτᾷ ἢ ἅς ἀποκρίνηται μετὰ προσοχῆς. Ἄλλως δὲ μηδὲ ποιῆ τι ἐκ τῶν μετασχηματισθέντων ἢ λέγη τι τῶν κινούντων τοὺς

Εἰκ. 6 Ἀπὸ τῶν παραστάσεως τοῦ Ὀμηρομημεργιάκου. Ὁ Χριστὸς φέρεται εἰς τὸν Γολγοθᾶν (σελ. 108)

θεωροῦντας πρὸς γέλωτα, ἀλλὰ πρὸς θαῦμα καὶ ἐκπληξιν τὰ πάντα γενέσθω».

Ἄφου ἐγένετο ἐκλογή τῶν καταλλήλων ἡθοποιῶν, ἄρα ἔχομε ἀσχέτως πρὸς τὴν θρησκευτικὴν ἱεροπρέπειαν καὶ σοβαρότητα τῶν παραστάσεων καὶ ἡθοποιῶν, δηλαδὴ ἐκδήλωσιν συναισθημάτων χαρᾶς, λύπης, οἴκτου, ὀργῆς, θαυμασμοῦ κ.τ.λ. Τοῦτο φαίνεται καὶ ἀπὸ τὰς ὁδηγίας τοῦ παρεμβάλλοντος μεταξὺ τῶν διαφόρων ἐπεισοδίων τῶν δραμάτων. Οὕτω λόγου χάριν γιὰ ν' ἀναφέρωμε μερικὰ παραδείγματα, εἰς τὴν Ἔγερσιν τοῦ Λαζάρου, ἔταν ἡ Μαρία πέφτη εἰς τὰ πόδια τοῦ Χριστοῦ καὶ τοῦ λέγει «Κύριε, ἐὰν ἦσουν ἐδῶ, δὲν ἤθελε πεθάνει ὁ ἀδελφός μου», ὁ Χριστὸς συγκινεῖται καὶ ταρασσεται καὶ δακρύζει. Εἰς τὴν Βαΐφόρον οἱ μαθηταὶ τοῦ Χριστοῦ ἀκολουθοῦντες αὐτὸν πορευόμενοι εἰς Ἱεροσόλυμα ἐπὶ ὄνου διαρκῶς ψιθυρίζουν ἀναμεταξύ τους θαυμάζοντες τὴν ταπεινώσιν τοῦ διδασκάλου. Εἰς ἄλλην πρᾶξιν τοῦ ἰδίου δράματος ὁ Χριστὸς εἰσελθὼν εἰς τὸν ναὸν καὶ ἰδὼν ἐκεῖ ἀνθρώπους νὰ πουλοῦν καὶ ἀγοράζον ῥόδατα καὶ βόδια καὶ περιστέρια καὶ ἄλλα ζῶα καὶ πράγματα ἀγαναχτεῖ, ἀνατρέπει καὶ σπάζει τὰ τραπέζια καὶ μεμαστίγι διώχνει ὄλους ἀπεκεῖ. Εἰς τὸ δράμα τῆς Τραπεζῆς ἐνῶ ἡ ἁμαρτωλὴ γυναῖκα κλαίει καὶ ὀδύρεται καὶ ἀλείφουσα μὲ πολῦτιμον μύρον τὰ πόδια τοῦ Χριστοῦ τὰ σκουπίζει κατόπιν μὲ τὰ μαλλιά της, οἱ μαθηταὶ καὶ πρὸ πάντων ὁ Ἰούδας ἀγαναχτοῦν γιὰ τὴν ἀπώλειαν τοῦ μύρου. Εἰς τὸ δράμα τῆς Προδοσίας ὁ Πέτρος βγάξει μαχαίρι καὶ κόπτει τὸ ἀφτί ἐνὸς ὑπηρέτου, ὁ ἴδιος δὲ εἰς τὸ δράμα τῆς Ἀρνήσεως μετανοήσας γιὰ τὴν ἄρνησιν τοῦ διδασκάλου του ἔχοντι πικρὰ δάκρυα. Κατὰ τὴν ἀνάκρισιν τοῦ Χριστοῦ ὑπὸ τοῦ Καϊάφα οὗτος ξεσκιίζει τὰ φορέματά του, διότι τάχα ἐβλαστήμησε ἐκεῖνος, κατὰ δὲ τὴν δίκην ἐνώπιον τοῦ Πιλάτου οἱ Ἑβραῖοι ἀγαναχτοῦν κατὰ τοῦ ὑπαλλήλου τοῦ ἡγε-

μόνος, διότι ἔβαλε κατὰ γῆς τὸ φακίολι του γιὰ νὰ πατήσῃ ὁ Χριστὸς χάριν τιμῆς πρὸς αὐτόν, τρίζουσι δὲ τὰ δόντια κατὰ τοῦ Νικοδήμου, διότι μὲ θάρρος ὑπερασπίζεται τὸν Χριστόν. Εἰς τὴν Σταύρωσιν αἱ γνωσταὶ τοῦ Χριστοῦ γυναῖκες τὸν ἀκολουθοῦν ἐνῶ τὸν πηγαίνουν οἱ στρατιῶται εἰς τὸν Γολγοθᾶν καὶ διαρκῶς κλαίουσι, κοντὰ εἰς τὸν σταυρὸν κλαίει ἀπαρηγόρητα ἡ μητέρα του καὶ πάλιν μητέρα καὶ μυροφόροι μοιρολογοῦν κατὰ τὸν ἐνταφιασμόν. Κατὰ δὲ τὴν ἀνάστασιν οἱ μὲν φύλακες τοῦ τάφου στρατιῶται πέφτουσι ἀπὸ τὸν φόβον εἰς τὴν γῆν σὺν μισαποθαμένοι, αἱ δὲ μυροφόροι μὲ φόβον καὶ δειλίαν πλησιάζουσι εἰς τὸν τάφον γιὰ ν' ἀλείψουσι μὲ μύρα τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ.

Ἄπ' ὧν αὐτὰ ἐξάγεται τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ ἡθοποιία εἰς τὸ θρησκευτικὸν θέατρον τῶν Βυζαντινῶν δὲν ἦτο καθόλου παραμελημένη. Ἐπομένως δὲν εἶναι ἀπολύτως ὀρθὴ ἡ γνώμη τοῦ βυζαντινολόγου Millet ὅτι τὸ θρησκευτικὸν δράμα δὲν ἦτο τίποτε ἄλλο παρὰ μία ἄφωνος μιμητικὴ παράστασις χωρὶς ν' ἀπομακρυνθοῦν ἀπὸ τὸ κείμενον οἱ παριστάοντες, ἀλλὰ καὶ χωρὶς νὰ εἰποῦν καμμίαν λέξιν τῶν προσώπων, τὰ ὅποια ἐπαρίσταναν, ἦτο δηλαδὴ ἓνα σύμβολον, τὸ ὅποιον συνώδευε ἀπλῶς καὶ ἐξωραΐζε τὸν φαλλόμενον ὕμνον ἢ τὸ ἀναγιγνωσκόμενον κείμενον χωρὶς νὰ τὸ μεταβάλλῃ εἰς παράστασιν θεατρικὴν. Ὁ Millet ὅταν τὰ ἔγραφε αὐτὰ¹ εἶχε ὑπ' ὄψιν μόνον τὸ τυπικὸν τῆς Καμίνου καὶ τὰ τυπικὰ τῆς ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων, τὰ ὅποια περιέχουσι τὴν τελετὴν τοῦ Νιπτῆρος καὶ μερικὰς ἄλλας μιμητικὰς πράξεις εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἀκολουθίαν τῶν παθῶν τοῦ Χριστοῦ. Χωρὶς ἄλλο δὲν θὰ ἐξέφερε τοιαύτην γνώμην, ἂν ἐγγνώριζε τὴν σειρὰν τῶν δραμάτων τοῦ Παλατινοῦ κώδικος, τὴν ὁποίαν ἐδημοσίευσεν ὁ Λάμπρος καθ' ὃ ἔτος (1916) ἔγραφε

¹ σελ. 610 κέξ.

ἐκεῖνος τ' ἀνωτέρω. Ἐδῶ ἔχομε πραγματικὰς θεατρικὰς παραστάσεις καὶ ὄχι τυπικὰς διατάξεις ἐκκλησιαστικῶν ἀκολουθιῶν καὶ τελετῶν.

14

Εἶναι βέβαιον ὅτι αἱ παραστάσεις ἐγίνοντο ἐντὸς τῶν ναῶν ἢ εἰς τοὺς νάρθηκας καὶ τοὺς περιβόλους αὐτῶν, ἀλλ' ὅμως καὶ σκηνὴ κατεσκευάζετο καὶ ἡ σκηνοθεσία ἦτο πάντοτε σύμφωνος εἰς ὅλας τὰς λεπτομερείας τῆς πρὸς τὸ παριστανόμενον δράμα μεταβαλλομένη φυσικὰ κάθε φορὰ ἀναλόγως τῶν διαφορῶν πράξεών του. Εἰς τὸ θρησκευτικὸν θέατρον τῶν Εὐρωπαίων ἡ σκηνὴ ἦτο χωρισμένη ἐνίοτε εἰς τρεῖς ὀροφάς. Ἡ μέση παρίστανε τὴν γῆν, ἡ ἄνω τὸν οὐρανὸν καὶ ἡ ὑποκάτω τὸν Ἄδην¹. Ἄν καὶ δὲν ἔχομε μαρτυρίας ὅτι καὶ τῶν Βυζαντινῶν ἡ σκηνὴ εἶχε τοιαύτην διαίρεσιν, ἐν τούτοις ὅμως ἤμπορεῖ κανένας νὰ τὴν ὑποθέσῃ, ἀφοῦ οἱ Εὐρωπαῖοι ἀπὸ τοὺς Βυζαντινοὺς παρέλαβαν τὰς θρησκευτικὰς παραστάσεις. Ἄλλως τε τοιαύτη διαίρεσις ἦτο ἀναγκαία κατὰ τὴν παράστασιν τῶν παθῶν, τῶν ὁποίων ὡς γνωστὸν μία πράξις ἦτο καὶ ἡ κάθοδος εἰς τὸν Ἄδην. Δὲν ἔλειπαν δὲ καὶ τὰ μηχανικὰ μέσα πρὸς παραγωγὴν φυσικῶν φαινομένων ἢ παράστασιν ἄλλων ἐπεισοδίων. Οὕτω εἰς τὴν ἀνάστασιν εἰδικὸν μηχανήμα ἐχρησίμευε γὰρ νὰ παραχθῇ κρότος καὶ βροντή, εἰς τὴν παράστασιν τῶν τριῶν παιδῶν μὲ μηχανήμα κατεβάζετο ἄγγελος εἰς τὴν κάμινον, εἰς δὲ τὴν ἀνάληψιν τοῦ προφήτου Ἡλίας ἐμφανίζετο ἄνωθεν ἄρμα, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἀνέβαινε οὗτος καὶ ἀνελαμβάνετο. Πολλὴ ὁμοίότης θὰ ὑπῆρχε μεταξὺ τοῦ ἁρματος τοῦ Ἡλίας καὶ τοῦ ἁρματος τῆς Μηδείας εἰς τὸ ὁμώνυμον δράμα τοῦ Εὐριπίδου.

1 Κυριακ. 2, 308

15

Αἱ καθόλου πληροφορίες μας περὶ τοῦ θεάτρου, ὅσον καὶ ἂν εἶναι ἀτελεῖς, μᾶς ἀναγκάζουν νὰ διαφωνήσωμε πρὸς τὸν ἀρχιεπίσκοπον Θεσσαλονίκης Συμεὼν ἀκμάσαντα κατὰ τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ 15ου αἰῶνος, διότι εἰς τὸ σύγγραμμά του κατὰ πασῶν τῶν αἰρέσεων λαμβάνει ὡς ἀφορμὴν καὶ τὰ θρησκευτικὰ δράματα γὰρ νὰ φέγγῃ τοὺς Λατίνους ὡς καινοτομοῦντας¹. Καὶ ἔχει μὲν δίκαιον νὰ τὸ κάμῃ αὐτὸ προκειμένου περὶ τῆς παραστάσεως τῶν μυστηρίων εἰς τὰς κοινὰς πλατείας καὶ τὰς τριόδους τῶν πόλεων, διότι ἀληθινὰ ἡ ἀπομάκρυνσις τῶν θρησκευτικῶν παραστάσεων ἀπὸ τοὺς ναοὺς συνετέλεσε πολὺ εἰς τὸν ἀσβεστὴ ἐκφυλισμὸν καὶ τὴν ἐξαχρείωσίν τους, τοὺς κατακρίνει ὅμως καὶ γὰρ ἄλλα πράγματα, γὰρ τὰ ὁποῖα δὲν ἔχει δίκαιον. Ὡς παραδείγματα δὲ ἀναφέρει ὁ ἴδιος τὴν παράστασιν τοῦ εὐαγγελισμοῦ καὶ τῆς σταυρώσεως. Καὶ εἰς μὲν τὸν εὐαγγελισμὸν ἄλλος μὲν ὑπεκρίνετο τὴν Μαριάμ, ἄλλος τὸν ἄγγελον, ἄλλος τὸν Θεόν, τὸ δὲ ἅγιον πνεῦμα ἐπαρίστανεν μὲ περιστέρι, τὸ ὁποῖον ὑπεδέχετο εἰς τοὺς κόλπους τῆς ἢ ὑποτιθεμένη Μαριάμ. Εἰς δὲ τὴν σταύρωσιν ἕνας κοινὸς ἄνθρωπος ἐπαρίστανε τὸν Χριστόν, ἀντὶ δὲ τοῦ φυσικοῦ αἵματος ἔτρεχε ἀπὸ τὰ καρφωμένα χέρια καὶ πόδια καὶ τὸ πληγωμένον πλευρὸν αἷμα ζώου μέσα ἀπὸ χοληδόχου κύστεως, τὰς ὁποίας ἐγέμιζαν πρωτύτερα καὶ προσάρμοζαν τεχνικὰ εἰς τὰ μέρη τοῦ σώματος ποῦ ἐπρόκειτο νὰ πληγωθῶν. Τοὺς φέγει ἐπίσης, διότι παριστάνοντες οἱ ἠθοποιοὶ ἔβαζαν ξένα φορέματα καὶ ξένα μαλλιά, λ. χ. εἰς τὸν εὐαγγελισμὸν ὁ ἠθοποιὸς ποῦ ὑπεκρίνετο τὸν Θεὸν ἔβαζε ψεύτικα

1 Migne 155, 112 κέξ.

ἄσπρα γένεια καὶ ἄσπρα μαλλιά. "Ὅλ' αὐτὰ ὁ Συμεὼν τὰ νομίζει ἀλλότρια τῆς χριστιανικῆς εὐλαθείας. "Ἄν δέ, ἐξακολουθεῖ λέγων ὁ Συμεὼν, θέλουν καὶ οἱ Λατίνοι νὰ μᾶς κατηγορήσουν ἑμᾶς τοὺς ὀρθοδόξους γιὰ τὴν Κάμινον, θὰ πάῃ χαμένος ὁ κόπος τους, διότι ἑμεῖς δὲν κάιουμε κάμινον, ἀλλὰ λαμπάδας ἀνάδομε μέσα εἰς τὴν κάμινον καὶ θυμίαμα εἰς τὸν Θεὸν προσφέρομε κατὰ τὴν συνήθειαν καὶ ἄγγελον εἰκονίζομε κατεβαίνοντα καὶ δὲν στέλνομε ἄνθρωπον μὲ μορφήν ἀγγέλου.

"Ἄλλ' ἑμεῖς γνωρίζομε ἤδη ὅτι καὶ εἰς τὴν βυζαντινὴν Ἑλλάδα κατὰ τὴν σταύρωσιν ὁ ἠθοποιὸς ποὺ ἐπαρίστανε τὸν Χριστὸν ἐσταυρώνετο καὶ μὲ τὴν λόγχην τὸν ἐχτυποῦσαν εἰς τὸ πλευρόν, ἀπόπου ἔτρεχε σύμφωνα μὲ τὴν εὐαγγελικὴν διήγησιν αἷμα καὶ νερό, τὸ ὁποῖον βέβαια δὲν ἔτρεχε ἀπὸ τὸ ἰδικόν του σῶμα, ἀλλ' ἀπὸ κάποιαν φούσκαν, τὴν ὁποίαν ἐγέμιζαν ἀπὸ τὰ δύο αὐτὰ ὑγρὰ χωρισμένα ἐσωτερικῶς τεχνικὰ καὶ προσάρμοζαν πρωτύτερα εἰς τὸ μέρος ἐκεῖνο τοῦ σώματος. "Ἄν δὲ ἐγίνετο καὶ ἡ παράστασις τοῦ εὐαγγελισμοῦ, ὁμοίως θὰ ἔκαμναν καὶ ἐδῶ οἱ ἠθοποιοί, τὸ δὲ ἅγιον πνεῦμα κατ' ἀνάγκην θὰ τὸ ἐπαρίσταναν μὲ περιστέρι σύμφωνα ἄλλως τε καὶ μὲ τὴν διήγησιν τοῦ εὐαγγελίου, ὅπου εἰς ἄλλην περίστασιν μὲ τὴν μορφήν αὐτὴν ἐπαρουσιάσθη. Γνωρίζομε δὲ ἀπὸ τὸν Παλατίνον κώδικα ὅτι αἱ μεταμορφώσεις τῶν ἠθοποιῶν ἦσαν συνήθεις καὶ ἀπαράιτητοι. ἀπὸ δὲ τὸν Βαλασμῶνα μανθάνομε ὅτι μερικοὶ κληρικοὶ μετεμορφώνοντο εἰς μερικὰς ἑορτὰς μὲ διάφορα προσωπεῖα καὶ ἄλλοτε μὲν ἔμπαιναν εἰς τοὺς ναοὺς μὲ στρατιωτικὰς ἐνδυμασίας καὶ ξίφη, ἄλλοτε δὲ ἀποτελοῦσαν πομπὴν ὡς μοναχοὶ ἢ καὶ ὡς ζῶα τετράποδα¹. Καὶ ἦτο πολὺ φυσικὸν τοῦτο. Ἀφοῦ ἐγίνετο παράστασις θεατρικὴ, οἱ ὑποκριταὶ εἴτε λαϊκοὶ εἴτε κλη-

¹ Πάλλ. Σύντ. 2, 451

ρικοὶ ἔπρεπε κατ' ἀνάγκην νὰ φοροῦν ἰδιαίτερα σκηνικὰ φορέματα. Πῶς θὰ ἐπαρίστανετο ὁ Χριστὸς ἢ ὁ Πέτρος ἢ ὁ Νικόδημος καὶ οἱ ἄλλοι ποὺ ἐφοροῦσαν τὴν ἐθνικὴν ἐνδυμασίαν τῶν Ἑβραίων; Μὲ ἐνδυμασίαν τῶν Βυζαντινῶν; "Ὅχι βέβαια. Μᾶς πληροφορεῖ δὲ ὁ Βαλασμῶν ὅτι ταῦτα συνέβαιναν κατὰ συνήθειαν πολὺ παλαιάν, ὥστε κανένας ἀπ' ἐκείνους ποὺ εἶχε ἐρωτήσει δὲν ἐγνώριζε νὰ τοῦ εἴπῃ ἀποπότε ἐπεκράτησε αὐτὴ. Ἀπὸ τὸν ἴδιον ἐπίσης μανθάνομε ὅτι ὀλίγα χρόνια πρωτύτερα εἶχε καταργηθῆ ἓνα θεατρικὸν ἔθιμον, καθ' ὃ τὴν 25 Ὀκτωβρίου ἑορτὴν τῶν ἁγίων νοταρίων Μαρκιανοῦ καὶ Μαρτυρίου ἐγίνετο διὰ μέσου τῆς ἀγορᾶς κάποια θεατρικὴ παρέλασις ἀπὸ τοὺς νοταρίους παιδοδιδασκάλους, οἱ ὅποιοι ἐφοροῦσαν προσωπεῖα σκηνικά. Τῆς παρελάσεως αὐτῆς δυστυχῶς δὲν γνωρίζομε λεπτομερείας. Ἐπίσης μᾶς εἶναι ἄγνωστον εἰς ποίαν περίστασιν καὶ τί παρίστανοντες οἱ κληρικοὶ μετεμορφώνοντο ὅτε μὲν εἰς στρατιώτας ἢ μοναχοὺς, ὅτε δὲ εἰς ζῶα τετράποδα. Πιθανώτατα πρόκειται περὶ καρναβαλικῶν ἑορτῶν τῆς πρωτοχρονιάς, ἂν δὲ τοῦτο συμβαίη, εἶναι ἄλλο ζήτημα ποῦ δὲν μᾶς ἐνδιαφέρει ἐπὶ τοῦ προκειμένου. Τοῦτο μόνον παρατηροῦμε ὅτι ἡ μεταμόρφωσις εἰς ζῶα ἐσώθη μέχρι τῶν ἡμερῶν μας ὡς λείψανον τῶν βυζαντινῶν συνηθειῶν, μεταμόρφωσις ὅμως ὄχι κληρικῶν, ἀλλὰ λαϊκῶν. Εἰς τὸν Πόντον τοῦλάχιστον καθόσον ἐνθυμούμεθα ἀπὸ τὰ παιδικὰ μας χρόνια τὴν νύχτα τῆς πρωτοχρονιάς οἱ λεγόμενοι μωμοῆροι, ἢτοι μασκαράδες μεταμορφωμένοι εἰς διάφορα πρόσωπα καὶ σχήματα, οἷον διαβόλου, νύφης, τράγου, ἀρκουῦδας καὶ ἄλλων περιήρχοντο τὰς οἰκίας καὶ ἐντὸς αὐτῶν ἔκαμναν συντόμους παραστάσεις.

Τώρα ὅμως γεννᾶται ἡ ἀπορία, πῶς πρέπει νὰ ἐξηγήσωμε τὰς κατηγορίας τοῦ Συμεὼν κατὰ τῶν Λατίνων; Θὰ ὑποθέσωμε ὅτι ἐπίτηδες ἀποσιωποῦσε θεατρικὰς συνηθείας τῶν Βυζαντινῶν

γιὰ νὰ ἔχη λόγους νὰ κατακρίνη τοὺς Λατίνους γιὰ τὰ ἴδια πράγματα; Ὁχι βέβαια. Ὁ Συμεὼν ἦτο ἀνώτερος τοιούτων εὐτελῶν παθῶν. Ἐγινε ἀπλούστατα θῦμα τῆς ἀγνοίας του εἴτε διότι εἰς τὰς ἡμέρας του ἔπαυσαν αἱ θεατρικαὶ παραστάσεις εἴτε διότι ἐγίνοντο μὲν κάπου, ἀλλ' αὐτὸς δὲν τὰς ἐγνώριζε καὶ γιὰ τοῦτο μόνον τὴν παράστασιν τῆς Καμίνου ἀναφέρει ὅτι ἐγίνετο. Καὶ αἱ δύο ὑποθέσεις εἶναι πιθαναί, ἴσως ὅμως πιθανωτέρα ἢ πρώτη.

Τὸ θρησκευτικὸν θέατρον εἶχε καὶ τοὺς ἐχθρούς του. Αὐτὸ μαρτυροῦν αἱ σφοδραὶ κατακρίσεις τοῦ Βαλσαμῶνος καὶ τοῦ Κεδρηνοῦ¹. Ὅλοι οἱ πατριάρχαι καὶ οἱ ἐπίσκοποι δὲν θὰ τὸ εὖνοῦσαν, ὑποθέτομε, καθὼς τὸ εὐνόησαν καὶ ἐπροστάτευσαν ὁ Θεοφύλακτος, ὁ Κηρουλλάριος καὶ ὁ ἐπίσκοπος Εὐχαΐτων Ἰωάννης. Τὸν ἐναντίον του πόλεμον μίᾳ μερίδος τῆς κοινωνίας κατὰ τὸ κλήρου μαρτυρεῖ καὶ τὸ γεγονός ὅτι αὐτὸ ὑπῆρξε μία ἀπὸ τὰς κυριωτέρας κατηγορίας κατὰ τοῦ Κηρουλλαρίου, ἕνεκα τῶν ὁποίων ἐξέπεσε αὐτὸς ἀπὸ τὸν πατριαρχικὸν θρόνον². Ὁφείλομε λοιπὸν νὰ πιστέψωμε ὅτι μικρὸν κατὰ μικρὸν κατηργήθη ἐκτὸς τῶν παραστάσεων τῆς Καμίνου καὶ τοῦ Νιπτῆρος. Ἐκ τούτων ἢ πρώτη ἐγίνετο μέχρι τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ὁ Γάλλος περιηγητὴς Bertrand de la Broquière, ὅστις τὸν 15ον αἰῶνα περιηγήθη τὴν Ἰ. Ανατολήν, εἶδε εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ὀλίγα ἔτη πρὸ τῆς ἀλώσεως τὴν παράστασιν, εἰς τὴν ὁποίαν παρευρέθη καὶ ὁ αὐτοκράτωρ μαζί με τὴν αὐτοκράτειραν³. Ἡ δευτέρα ἐξακολουθεῖ νὰ γίνεται καὶ σήμερον καθὼς ἤδη μᾶς εἶναι γνωστὸν ταχτικᾶ μὲν εἰς τὰ Ἱερο-

σόλυμα καὶ τὴν Πάτμον, κάποτε δὲ εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Μέχρι πρὸ ὀλίγων ἐτῶν ἐγίνετο καὶ εἰς τὴν Μάδρυτον¹ καὶ εἰς τὴν μονὴν τοῦ Προδρόμου παρὰ τὴν Καισάρειαν, ὅπου συνήθως εἶχε τὴν ἔδραν του ὁ μητροπολίτης τῆς ἐπαρχίας ἐκεῖνης. Φαίνεται δὲ ὅτι εἰς παλαιότερους χρόνους, μετὰ τὴν ἄλωσιν ἐννοεῖται, εἶχε μεγαλυτέραν ἔκτασιν ἢ συνήθεια τῆς παραστάσεως καθὼς ἤμπορεῖ κανένας νὰ συμπεράνη ἀπὸ ἕνα τυπικὸν τῆς σκηνοθετικῆς διατάξεως, τὸ ὁποῖον ἐξεδόθη εἰς τὴν Βενετίαν τὸ 1771 γιὰ τὴν καθολικὴν χρῆσιν τῶν ἀρχιερέων νὰ τὸ ἔχουν αὐτὸ ὡς ἔδηγόν τῆς τελέσεως τοῦ Νιπτῆρος κάθε ἔτος. Ὁ λόγος γιὰ τὸν ὁποῖον ἢ μὲν παράστασις τῆς Καμίνου ἐπέζησε περισσότερο ἀπὸ τὰς ἄλλας, ὁ δὲ Νιπτῆρ γίνεται καὶ σήμερον, εἶναι ὁ ἕξης. Αἱ δύο αὐταὶ παραστάσεις εἶχαν χαρακτῆρα κατ' ἐξοχὴν τελετουργικόν, διότι ἀποτελοῦσαν μέρος τοῦ ἐπισήμου τυπικοῦ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀκολουθιῶν, ἐνῶ αἱ ἄλλαι ἐγίνοντο μὲν καὶ αὐταὶ κατὰ τὰς οἰκείας ἐορτάς, ἦσαν ὅμως αὐτοτελεῖς χωρὶς νὰ ἔχουν σχέσιν τελετουργικὴν πρὸς τὸ τυπικὸν τῶν ἀκολουθιῶν. Ἐντεῦθεν προήρχετο καὶ ἡ θεατρικὴ μορφή τους εἰς τὴν κυρίαν σημασίαν τῆς λέξεως. Αὐταὶ ἐσκανδαλίζαν τὰς συνειδήσεις ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι ἦσαν πολέμιοι κάθε νεωτερισμοῦ εἰς τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα καὶ ἐπὶ τέλους μετὰ τὴν συνεχῆ ἀντίδρασίν τους ἐκατάρθωσαν νὰ τὰς καταργήσουν ἐντελῶς.

ΤΕΛΟΣ

¹ Ράλλ. Σύντ. 2, 451—Κεδρην. 2, 332 κέξ.

² Σάθ. ιστ. ρηδ, τπδ

³ Legr. I, XXIV—Ροδοκανάκης ἐν Πινακοθήκῃ τοῦ 1915 σελ. 96

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Βιβλία και περιοδικά, εἰς τὰ ὁποῖα γίνονται παραπομπαὶ εἰς τὴν παροῦσαν μελέτην.

1) ΒΙΒΛΙΑ

- Ἐθαγγέλια ἀπόκρυφα (ἔκδοσις Tischendorf ἐν Λειψία 1853).
Χρυσοστόμου Ὁμιλίαι (Patrologia Migne).
Θεοφάνης (ἔκδ. Βόννης).
Κεδρηνός (ἔκδ. Βόννης).
Κωδινός Κοροσπαλάτης (ἔκδ. Βόννης).
Liutprandi episcopi Cremonensis Opera omnia Hannoverae 1839.
Goar Ἐυχολόγιον ἐν Βενετία 1730.
Mr du Tilliot Mémoires pour servir à l'histoire de la fête des fous, qui se faisoit autrefois dans plusieurs églises, à Lausanne et à Geneve 1741.
Ἡ Ἀκολουθία τοῦ θεοῦ καὶ ἱεροῦ Νικτήρος Ἐνετίησιν 1771.
Γ. Ράλλη καὶ Μ. Ποτλῆ Σύνταγμα θεῶν καὶ ἱερῶν κανόνων Ἀθήνησι 1852.
Πεντηκοστάριον ἐκκλησιαστικόν ἐν Βενετία 1856.
Παρακλητικὴ ἦτοι Ὀκτώηχος ἡ μεγάλη ἐν Βενετία 1858.
Τριψύδιον ἐν Βενετία 1886.
Καρόλου Ὀδοφρ. Μυλλέρου Ἱστορία τῆς ἑλληνικῆς φιλολογίας κατὰ μετάφρασιν ὑπὸ Α. Κυπριανοῦ ἐν Ἀθήναις 1868.
Κ. Σάθα Ἱστορικόν δοκίμιον περὶ τοῦ θεάτρου καὶ τῆς μουσικῆς τῶν Βυζαντινῶν ἐν Βενετία 1878.
E. Legrand Bibliothéque Grecque Vulgaire Paris 1880.
Ν. Β. Φαρδύ Ἱστορία τῆς ἐν Κορινθῇ ἑλληνικῆς ἀποικίας ἐν Ἀθήναις 1888.
Μπάρτ καὶ Χίρστ Λεξικόν Ἐγκυκλοπαιδικόν Ἀθήνησι 1890.
Σ. Λάμπρου Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος ἐν Ἀθήναις 1892.
Γ. Μιστριώτου Γραμματολογία ἑλληνικὴ ἐν Ἀθήναις 1894.

Α. Παπαδοπούλου Κεραμέως Ἀνάλεκτα Ἱεροσολυμιτικῆς σταχυολογίας ἐν Πετροπόλει 1894.

A. Dmitrievskij Τοπικά Κίεβ 1895.

A. Parmentier Album historique Paris 1893.

Κρουμβάχερ Ἱστορία τῆς Βυζαντινῆς λογοτεχνίας μεταφρασθεῖσα ὑπὸ Γεωργίου Σωτηριάδου ἐν Ἀθήναις 1897.

Α Διομήδους Κυριακοῦ Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία ἐν Ἀθήναις 1898.

Μ. Γεδεών Πατριαρχικοί Πίνακες ἐν Κωνσταντινουπόλει.

A. Dmitrievskij Εὐχολόγια Κίεβ 1901

Γρηγορίου Χ. Παπαμιχαήλ Ἐκκλησία καὶ θέατρον ἐν Ἀλεξανδρείᾳ [1916].

Gabr. Millet Recherches sur l'iconographie de l'évangile Paris 1916

L. Préhier L'art chrétien Paris 1918.

Πολυδώρου Παπαχριστοδοῦλου Θρακικὲς ἠθογραφίαι Ἀθήνα 1924.

2) ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ

Ἔστια Ἀθηνῶν.

Νέα Σιών Ἱεροσολύμων.

Vizantijskij Vremnik (Βυζαντινά Χρονικά) Πετροπόλεως.

Πανακοθήκη Ἀθηνῶν.

Νέος Ἑλληνομνήμων ὑπὸ Σ. Λάμπρου ἐν Ἀθήναις.

Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια Κωνσταντινουπόλεως.

Παρθενῶν Ἀθηνῶν.

ΔΙΟΡΘΩΣΕΙΣ

σελ. 27 στίχ. 20 ἀντὶ: καὶ τῆς Κασσάνδρας γράφει: καὶ ἐκ τῆς Κασσάνδρας

σελ. 34 στίχ. 27 ἀντὶ ἀνάγκα γράφει: ἀνάγκη

» 35 » 24 » αὶ » καὶ

» 38 » 1 » Κα » Καὶ

» 94 ἢ ὑποσημ. 1 ἀνήκει εἰς τὴν σελ. 93

BIBLIOΠΩΛΕΙΟΝ ΙΩΑΝΝΟΥ Ν. ΣΙΔΕΡΗ
ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΝΕΑΙ ΕΚΔΟΣΕΙΣ 1925

Ἀθάνα Γ. Δέκα Ἐρωτες	Δρ. 15.—
Γκόλφη Ρήγας Στὸ Γύρισμα τῆς Ρίμας	> 8.—
Δημητρακοπούλου Π. Τὸ Μυστικὸν τοῦ Βοσπόρου (Τόμοι 3)	> 30.—
> Δούκισσα τῆς Πλακεντίας	> 20.—
> Τζένυ Θεοτόκη	> 20.—
> Ἡ Θεοφανώ	> 20.—
> Ἡ Ζωὴ τοῦ Θανάτου	> 20.—
> Ἡ Σιδηρᾶ Διαθήκη	> 20.—
Δραγούμη Ἰουλίας Στὸ νηαί τους	> 15.—
Δροδίνη Γ. Ὁ Μπάριμα Δήμος	> 12.50
Προβελεγγίου Α. Ἐμπρὸς στὸ ἄπειρο	> 10.—
Παπαχρηστόδουλου Πολ. Θρακικὲς Ἠθογραφίαις Α'	> 12.50
> > Β'	> 15.—
Τρυφῆροδοῦ Ἡ Ὁραία τοῦ Πέραν	> 20.—
Ἐδγάρδου Πόου Ὁ Χρυσοκάραβος	> 12.50
Γκουίντο Ντὰ Βερόνα Ἐκεῖνη ποὺ δὲν πρέπει ν' ἀγα- πιέται	> 25.—
Herchenbach Gobat Μισάδα καὶ ἄλλα διηγήματα	> 12.50
Bordeau Henry Ἡ Γιαμιλέ (μυθιστόρημα)	> 15.—
Φαλτάιτς Κ. Οἱ παραστρατημένοι	> 15.—
Μωλφόρδ Π. Ὁ Θάνατος καταργεῖται	> 10.—
Μάξ Νορδάου Τὰ κατὰ Συνθήκην ψεύδη	> 20.—
Σιεγκεβίτς Σ. Quo Vadis	> 20.—
Τουργένιεφ Ἰβάν Κλάρα Μίλιτς	> 15.—
Σανδῶ Ἰουλίου Ἡ Μαγδαληνή	> 12.50
Μαργκερίτ Β. Ἡ Γκαρσόν	> 30.—
Ριόπέν Ζ. Ἡ Πεταλοῦδα καὶ ἡ Φλόγα	> 7.56
Τσεχῶφ Α. Δίθουσα 6	> 10.—
Ψυπυδέβόκν Ἐρως ἀδελφῶν	> 7.50

P. DECHARME

ΜΥΘΟΛΟΓΙΑ

ΜΕΤΑΦΡΑΣΙΣ
ΑΔ. ΑΔΑΜΑΝΤΙΟΥ

ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Τιμὴ ὀλοκλήρου τοῦ ἔργου	> 150.—
Διὰ τοὺς προπληρώνοντας	> 135.—
Τιμὴ ἑκάστου τεύχους	> 20.—

ΝΕΑ ΕΡΓΑ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΔΡΟΣΙΝΗ

Ἐρση μυθιστόρημα	> 15.—
Φωτέρὰ Σκοτάδια ποιήματα (Ἐκδ. Β')	> 10.—
Κλειδὰ Βλέφαρα ποιήματα (Ἐκδ. Β')	> 10.—
Πύρινη Ρουφαῖα ποιήματα	> 10.—
Θὰ Βραδιάζῃ ποιήματα	> 12.50
Ἡ Πεντάμορφη αἰσθηματικὴ μελέτη	> 12.50
Τὰ Ὁραιότερα Δημοτικὰ Διδότιχα ἐκλογή	> 12.50

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΟΥΔΙΟΥ ΒΕΡΝ

ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΜΗΝ—ΒΡΑΒΕΥΘΕΙΣΑ ΥΠΟ ΤΗΣ ΓΑΛΛΙΚΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ

Τὰ ὠραιότερα βιβλία τοῦ κόσμου. Τὰ τερπνότερα καὶ διδακτικώτερα μυθιστορήματα τῶν παιδιῶν, μεταφρασμένα εἰς ὅλας τὰς γλώσσας τοῦ πολιτισμένου κόσμου. Ἡ Ἑλληνικὴ ἔκδοσις εἶναι τυπωμένη ἐπὶ χάρτου ἀρίστης ποιότητος καὶ κοσμεῖται μὲ εἰκόνας καλλιτεχνικωτάτας, ὁμοίας ἀκριβῶς πρὸς τὴν πολυτελεῖ ἔκδοσιν τῶν Παρισίων.

Ἀπὸ τῆς Γῆς εἰς τὴν Σελήνην	ἄδεται δρ. 25.—	χρυσῶδ. 40—
Περὶ τὴν Σελήνην	ἄδεται δρ. 25.—	χρυσῶδ. 40—
Ρωθύρος ὁ κατακτητὴς	ἄδεται δρ. 25.—	χρυσῶδ. 40—
Ἡ ὄχολὴ τῶν Ροβινδῶνων	ἄδεται δρ. 25.—	χρυσῶδ. 40—
Ὁ λαχνὸς ὑπ' ἀριθμὸν 9,672	ἄδεται δρ. 25.—	χρυσῶδ. 40—
Αἱ μέλαινα Ἰνδία	ἄδεται δρ. 25.—	χρυσῶδ. 40—
Τῦχαι 3 Ρώδων καὶ 3 Ἀγγλ.	ἄδεται δρ. 25.—	χρυσῶδ. 40—
Τὰ πεντακῶδια ἑκατομμύρια	ἄδεται δρ. 25.—	χρυσῶδ. 40—
Ὁ Σανδελλῶρ	ἄδεται δρ. 25.—	χρυσῶδ. 40—
Ὁ Μεθρυβρινὸς ἄστὴρ	ἄδεται δρ. 25.—	χρυσῶδ. 40—
Ὁ Δεκαπενταετὴς πλοίαρχος	ἄδεται δρ. 40.—	χρυσῶδ. 60—
20,000 λεῦγαι ὑπὸ τὴν θάλασσαν	δρ. 40.—	χρυσῶδ. 60—

ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟΝ ΤΗΣ ΜΕΓΑΛΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Ἐτήσιον εἰκονογραφημένον Ἐθνικὸν Δημοσίευμα

ΙΔΡΥΘΕΝ ΤΩ 1922

ΕΚΔΟΣΕΙΣ Ι. Ν. ΣΙΔΕΡΗ

ΠΑΙΔΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

- Ο ΜΙΚΡΟΣ ΠΡΟΣΚΟΠΟΣ Μ. Τ. Μουφεράτου.
ΣΤΗΝ ΚΟΖΑΝΗ ὑπὸ Ἰουλίας Δραγούμη, πρωτότυπα διηγήματα ἐκ τῶν πολέμων 1912—1913 εἰκονογραφημένα.
- ΟΔΟΙ ΜΑΖΙ ὑπὸ Ἰουλίας Δραγούμη, μικρὰ παιδικὰ διηγήματα.
- Ο ΒΑΤΡΑΧΟΣ ΠΟΥ ΒΑΡΙΕΤΑΙ ὑπὸ Ἰουλ. Δραγούμη, διάφοροι Ἱστορία διὰ παιδιὰ.
- Ο ΜΠΑΡΜΠΑΛΗΜΟΣ ὑπὸ Γ. Δροσίνη, διηγήσεις ἐκ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως.
- ΤΟΝ ΚΑΙΡΟ ΤΟΥ ΒΟΥΔΓΑΡΟΚΤΟΝΟΥ ὑπὸ Π. Σ. Δέλτα. Δύο τόμοι, ἔκδοσις εἰκονογραφημένη.
- ΠΑΡΑΜΥΘΙ ΧΩΡΙΣ ΟΝΟΜΑ ὑπὸ Π. Σ. Δέλτα. Τερπνότερα ἀναγνώσματα μὲ εἰκονογραφίας.
- ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΑΤΡΙΔΑ ὑπὸ Π. Σ. Δέλτα. Διήγημα ἱστορικῶν εἰκονογραφημένων.
- ΜΥΘΟΙ καὶ ΘΡΥΛΟΙ ὑπὸ Ἀλεξάνδρου Σ. Δέλτα, πρωτότυπα μυθολογικὰ διηγήματα.
- ΤΟ ΠΑΙΔΙΟΝ ΤΩΝ ΔΑΣΩΝ, τερπνὸν διήγημα ἐκ τοῦ Γαλλικοῦ. μὲ εἰκόνας.
- Ἡ ΜΑΡΙΑ ἢ τὸ Ἀνθοφόρον κάνιστρον, μὲ εἰκόνας
- Ἡ ΜΙΚΡΑ ΚΑΛΥΒΗ ΤΟΥ ΔΑΣΟΥΣ, μετάφρασις ἐκ τοῦ Γαλλικοῦ.
- Ο ΑΙΜΙΛΙΟΣ, κατὰ μετάφρασιν ἐκ τοῦ Γαλλικοῦ ὑπὸ Βαμπᾶ.
- Ο ΜΙΚΡΟΣ ΕΜΠΟΡΟΣ, κατὰ μετάφρασιν ἐκ τοῦ Γαλλικοῦ ὑπὸ Βαμπᾶ.
- Ἡ ΜΙΚΡΑ ΑΛΩΠΗΞ καὶ ἄλλα διηγήματα εἰς νέαν ἔκδοσιν
- ΠΑΡΑΜΥΘΙΑ ΤΩΝ ΑΔΕΛΦΩΝ GRIMM εἰς νεωτάτην ἔκδ. ἐπὶ καλοῦ χάρτου.
- ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΧΑΛΙΜΑ τὰ καλύτερα Ἑλληνικὰ παραμύθια κατ' ἐκλογὴν Γεωργίου Δροσίνη.
- Ο ΠΕΡΣΕΥΣ Μυθολογικὸν διήγημα ὑπὸ Μ. Κωνσταντινίδου.
- ΟΘΗΣΕΥΣ μυθολογικὸν διήγημα ὑπὸ Μ. Κωνσταντινίδου.
- ΠΑΙΔΙΚΗ ΛΥΡΑ ὑπὸ Ἰωάννου Πολέμη Ἐκλογή ποιημάτων, μονολόγων καὶ διαλόγων.
- ΠΑΡΑΜΥΘΙΑ ΑΝΔΡΕΣΕΝ κατὰ μετάφρασιν Δ. Βικέλα.
- ΤΑ ΠΡΩΤΑ ΒΗΜΑΤΑ ὑπὸ Ἰ. Πολέμη. Πρωτότυπα ποιήματα.
- Ο ΓΥΡΟΣ ΤΗΣ ΟΙΚΙΑΣ ὑπὸ Αρ. Κουετίδου.

ΣΕΙΡΑ 100 ΩΦΕΛΙΜΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ

1. 'Ο Ούρανος.	51. 'Αποταμίευσις
2. 'Η 'Εκκλησία μας.	52. 'Ο Καπνός.
3. 'Η Γῆ τοῦ πυρός.	53. 'Η Σουηδία.
4. 'Ο 'Ανθρώπος καὶ τὸ σῶμα του.	54. Τὸ Ψάρευμα.
5. Τὰ ὠφελιμ. πηγὰ τῆς 'Ελλάδος.	55. 'Ιστορία τῆς μετάξης.
6. 'Ο Στρατιώτης.	56. 'Ηράκλειος.
7. 'Ο 'Υλικὸς κόσμος.	57. 'Ιστορία τῆς 'Εκκλησίας.
8. Τὰ καθήκοντα τοῦ πολίτου.	58. Τὰ Μεταλλεῖα.
9. 'Ο μικρὸς Πλούταρχος, μέρος Α'.	59. 'Εκ τῶν ἠθικῶν τοῦ Πλούταρχου
10. 'Η Εὐρώπη κατὰ τὸν 19ον αἰῶνα	60. 'Ημερολόγιον 'Ερημίτου.
11. 'Ο Κύρ Σίμος.	61. 'Η Μακροβιότης.
12. 'Η 'Ακρ. πολις τῶν 'Αθηνῶν.	62. Συλλογαὶ Φυσικῆς 'Ιστορίας.
13. Αἱ Μελισσοὶ	63. 'Η 'Ιταλία.
14. 'Η Αἴγυπτος	64. Τὰ Θηρία.
15. 'Ηλιος, ζωὴ καὶ κίνησις.	65. Πειράματα Φυσικῆς.
16. Τὰ 'Ελληνικὰ γράμματα.	66. 'Ασωτος υἱός.
17. Νοσήματα καὶ μικρόβια.	67. 'Η 'Ορασις.
18. 'Ο Γεωργός.	68. 'Ο μικρὸς Κτηνοτρόφος.
19. 'Ο Κολομβός	69. 'Η Εὐτυχία.
20. 'Ο μικρὸς Πλούταρχος, μέρος Β'.	70. Γεωλογία.
21. 'Ο Χαρικτήρ	71. 'Ο 'Ιουστινιανός.
22. 'Η βασιλεῖσα Βικτωρία.	72. Γυμναστική.
23. 'Οσιργὸς τῆς οἰκοδεσποίνης.	73. 'Ο Πεσπαλιότης.
24. 'Ο 'Εθνικὸς πλοῦτος, μέρος Α'.	74. 'Η Γῆ.
25. Μαρτυροὶ τῆς ἐπιστήμης.	75. Οἱ Τυφλοὶ.
26. 'Η 'Ρωσσία	76. Οἱ 'Αγῶνες.
27. 'Ο 'Εθνικὸς πλοῦτος, μέρος Β'.	77. 'Εορταστές.
28. 'Ο Μέγας 'Αλεξάνδρος.	78. 'Η Φυματίωσις.
29. Τὸ Δένδρον.	79. 'Η Τομὴ τοῦ Σοδέξ.
30. 'Ιστορία ἑνὸς πλουσίου.	80. Αὐτοκρ. Διογενὴς ὁ 'Ρωμανός.
31. Αἱ Πρῶται βοήθειαι.	81. 'Ο μικρὸς Κτηνίατρος.
32. 'Ο μικρὸς Πλούταρχος, μέρος Γ'.	82. Τὸ 'Αλας.
33. 'Ανέκδοτα ζῶων	83. 'Ο Κοραῖς.
34. Τὰ 'Ανθη.	84. Τὸ ἔργον τοῦ Παστέρ.
35. Βενιαμὴν Φραγκλῖνος.	85. 'Η Ζωγραφικὴ.
36. 'Ο Βίος τοῦ 'Ιησοῦ Χριστοῦ.	86. 'Ο Κυνηγός.
37. Αἱ 'Ορνίθες	87. 'Αμερικὴ καὶ 'Αμερικανοί.
38. Αἱ Γειτόνισσαι.	88. 'Η 'Ελαια.
39. Τὸ Γάλα.	89. Ναυτικὴ θγαινή.
40. Οἱ 'Αργοναῦται.	90. Αἱ θρησκείαι
41. 'Ο Καθαρός ἀήρ.	91-92. 'Ο Καποδίστριας (διπλοῦν)
42. Οἱ Τρεῖς Μεγάλοι 'Ιεράρχαι.	93. Τὸ 'Εμπόριον.
43. Οἱ Μετανάσται.	94. 'Εθνικοὶ εὐεργεταί.
44. 'Ο Οἶνος.	95. Τὰ Λουτρά.
45. Τὸ Κράτος τοῦ πλοῦτου.	96. Τὰ 'Ελλην. γράμματα κατὰ τοῦ
χρόνου τοῦ Χριστ. 'Ελληνισμοῦ.
46. Οὐάσιγτων.	97. 'Ο Λαχανόκηπος.
47. 'Ο Μεταξοσκώληξ.	98. Χρονολ. τῆς 'Αρχαίας 'Ιστορίας
48. 'Ανακαλύψεις τοῦ 19ου αἰῶνος.	99. Χρον. τῆς Μεσαιων. καὶ Ν. 'Ιστορίας
49. Τὸ Βρέφος.	100. 'Απάνθισμα τῶν ἔργων Βικέλα
50. Φρειδερίκος ὁ μέγας.	

Τιμᾶται ἕκαστον τεῦχος δρχ.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ - Π.Τ.Δ.Ε
ΔΙΑΔΡΑΣΤΙΚΗ ΕΚΘΕΣΗ-ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΣΧΟΛΙΚΟΥ
ΜΟΥΣΕΙΑΚΟΥ ΥΛΙΚΟΥ (Δ.Π.Σ.Μ.Υ.)
ΑΡΧΕΙΟ - ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΔΙΔΑΚΤΙΚΟΥ &
ΠΑΙΔ. ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ (Α.-Β.Α.Κ.Η.)
ΑΡΙΘΜ. ΕΙΣΑΓ. ... 379
ΗΜΕΡ. ΕΙΣΑΓ. ... 4/10/2010
ΤΑΞΙΝ. ΑΡΙΘ. DEW. ... 79209 ΠΑΠ

ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΠΡΟΣ ΔΙΑΔΟΣΙΝ ΩΦΕΛΙΜΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ

ΝΕΑ ΣΕΙΡΑ (ΠΡΑΣΙΝΑ ΒΙΒΛΙΑ)

Ἀνάλυσις τῶν ἔργων μὲ συντόμους κριτικὰς εὐρίσκεται εἰς τὸ
Σελίδας 80-88 τοῦ καταλόγου μας.

1. Ἡ Ζωὴ μου	Δ. ΒΙΚΕΛΑ	Δρ. 8.
2. Οἱ Μέλλοντες Στρατιῶται	Μ. ΠΑΟΥΕΛ	» 4.
3. Ἡ Ἀγωγή	Ε. ΣΠΕΝΣΕΡ	» 11.
4. Τὰ Χημικὰ Διπάσματα	Ρ. ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΟΥ	» 4.
5. Χῶραι καὶ Λαοὶ τῆς Εὐρώπης	Γ. ΣΩΤΗΡΙΑΔΟΥ	» 4.
6. Ἐπιστολαὶ πρὸς Πρωτοψάλτην	Α. ΚΟΡΑΗ	» 3.
7. Εἰκόνες Ἀρχ. Ἑλλην. Ἱστορίας	(μετὰ κειμένων)»	4.
8-10. Βυζαντινὸν καὶ Βυζαντινὸς Πελοπι- σμὸς, τεύχη τρία	ΕΣΣΕΛΙΓΓ	» 14.
11. Ἐγκόλπιον τῶν Νέων τεύχος Α'.	Α. ΒΕΝΕΔΕΤΤΗ	» 4.
12. Ἐγκόλπιον τῶν Νέων » Β'.	Α. ΒΕΝΕΔΕΤΤΗ	» 3.
13. Γνώμαι	ΑΔ. ΚΟΡΑΗ	» 3.
14. Στρατιωτικὰ Διηγήματα	Ε. ΔΕ-ΑΜΙΤΣΗ	» 4.
15. Τὰ πρῶτα Βήματα τῆς Ἀνθρωπότητος	Α. ΚΟΥΡΤΙΔΟΥ	» 4.
16. Πολεμικὰ Διηγήματα	(βραβευθέντα)	» 3.
17. Ἡ Βυζαντινὴ Θεσσαλονίκη	Α. ΑΔΑΜΑΝΤΙΟΥ	» 6.
18. Δύο ἔχθροὶ τοῦ Ἀνθρώπου	Ν. ΑΠΟΣΤΟΛΙΔΟΥ	» 3.
19. Ἡ Ἀρχαία Ἑλληνικὴ Ποίησις	Σ. Κ. Σ.	» 3.
20. Ἐκ τῶν ποιητικῶν βιβλίων τῆς Πα- λαιᾶς Διαθήκης	Δ. Σ. ΜΠΑΛΑΝΟΥ	» 3.
21. Σύντομος Ἱστορία τῆς Ἑλλην. γλώσσης	Γ. Ν. ΧΑΤΖΙΔΑΚΙ	» 5.
22. Τὸ Ἅγιον Ὅρος	Γ. ΣΩΤΗΡΙΟΥ	» 6.
23. Ἀνέκδοτα τοῦ Πλουτάρχου Α'.	Χ. ΑΝΝΙΝΟΥ	» 4.
24. Μαργαριτάρια καὶ Γουναρικά	Ν. ΑΠΟΣΤΟΛΙΔΟΥ	» 3.
25. Ἡ Ἁγία Σοφία	Γ. ΣΩΤΗΡΙΟΥ	» 5.
26. Ἡ Μεγάλῃ Ἑβδομάς καὶ τὸ Πάσχα	Δ. Σ. ΜΠΑΛΑΝΟΥ	» 3.
27. Ἀστέρες	Δ. ΑΙΓΙΝΗΤΟΥ	» 6.
28. Ἀξιώσεις Ἐργασίας-Κεφαλαίου	Κ. ΔΑΣΙΟΥ	» 4.
29. Μετέωρα	Δ. ΑΙΓΙΝΗΤΟΥ	» 8.
30. Ἀνέκδοτα τοῦ Πλουτάρχου Β'.	Χ. ΑΝΝΙΝΟΥ	» 4.
31. Αἱ Γυναῖκες εἰς τὴν Λαογραφίαν	Σ. ΚΥΡΙΑΚΙΔΟΥ	» 5.
32. Οἱ Μύρμηκες ἐν πολέμῳ καὶ εἰρήνῃ	Λ. ΔΑΛΕΣΙΟΥ	» 4.
33. Ἐπιστολαὶ Ξενέκῃ Μετάφρασις	Γ. ΓΡΑΤΣΙΑΤΟΥ	» 4.
34. Ἀνέκδοτα Πλουτάρχου Γ'.	Χ. ΑΝΝΙΝΟΥ	» 6.
35. Χριστούγεννα. Πρῶτῃ Ἰανουαρίου Θεο- φάνεια	ΔΗΜ. ΜΠΑΛΑΝΟΥ	» 3.
36. Γύρω στὴ φωτιὰ	Μ. ΜΙΧΑΗΛΙΔΟΥ	» 6.
37. Πλινίου τοῦ νεωτέρου ἐπιστολαὶ	Γ. Κ. ΓΡΑΤΣΙΑΤΟΥ	» 3.
38. Παιδιά! συλλεχθεῖσαι ὑπὸ George Dra- per τῆς Δεσποίνης	ΜΙΧΑΗΛΙΔΟΥ	» 5.
39. Νέα Διηγήματα	ΛΥΚΟΥΔΗ ΕΜΜ.	» 9.
40 Τὸ Ἔθνος. Θέατρον τῶν Βυζαντινῶν	ΑΝΘ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ»	4.

Ἀποστέλλονται ἐλεύθερα ταχυδρομικῶν ἐξόδων. Διὰ τὸ ἐξοτι-
ρικὸν προστίθενται 40 ο)ο ἐπὶ τῆς τιμῆς ἐκάστου.